

STUDENTSKI GODIŠNJAK
Decembar 2012.

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Studentski
GODIŠNJAK
— 2012 —

Godina II / Broj 2 / Decembar 2012.

Beograd

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Beograd, Jove Ilića 165
Telefon: 011/3092-999, Fax: 011/2491-501

E-mail: fpn@fpn.bg.ac.rs
Internet prezentacija: <http://www.fpn.bg.ac.rs>

Za izdavača:

prof. dr Ilija Vujačić

Glavni i odgovorni urednici:

Momčilo Živadinović
Ivana Adamović

Redakcija:

prof. dr Vladimir Pavićević
prof. dr Đorđe Pavićević
ma Nikola Jović
Momčilo Živadinović
Ivana Adamović

Koordinator projekta:

Nikola Jović, MA

Lektura i korektura:

Ljiljana Davidović

Dizajn i prelom:

Stefan Ignjatović

Štampa:

Čigoja štampa, Beograd

Sadržaj

I MEĐUNARODNA POLITIKA I MEĐUNARODNI ODNOSI

Nikola Đurić

Demokratski mir: idealizam i moralni kompromisi 11

Sandra Davidović i Andrijana Taskov

Primena principa izveštaja Odgovornost za zaštitu
na humanitarnu intervenciju na Kosovu 23

Ksenija Kvirgić

Balkan pred izazovima neoosmanizma 37

Janja Simentić

Zaštita ljudskih prava u Evropskoj uniji
nakon Ugovora iz Lisabona 47

II SOCIJALNA POLITIKA I SOCIJALNI RAD

Momčilo Živadinović

Komparativna analiza
zdravstvene zaštite SAD i Velike Britanije 61

Suzana Mihajlović

Perspektive regionalnog razvoja u Srbiji –
socijalna dimenzija novog koncepta 73

III POLITIČKA TEORIJA, POLITIČKA SOCIOLOGIJA, POLITIČKI SISTEM

Boban Stojanović

Socijalni i politički rascepi – teorijski okvir i slučaj Srbije 89

Veljko Jovanović

Poperovo suprotstavljanje instrumentalizmu 101

Andrijana Aškračić

Ekonomska politika u savremenosti
međunarodnih globalnih institucija 111

Luka Z. Božović

Finansiranje političkih aktivnosti u Srbiji od 2011. 125

Nikola Kosović

Da li je Rusija demokratska država? 141

IV NOVINARSTVO I KOMUNIKOLOGIJA

Milena Taskov

Mesto i uloga elektronskih medija
Srpske pravoslavne crkve u medijskom sistemu Srbije 151

Ljiljana Tojagić

Komparacija javnih servisa: BBC i RTS. 165

Bojan Marjanović

Slučaj Feral Tribune:
najvažnija stranica post-jugoslovenskog žurnalizma 177

Reč urednika

Ovim zbornikom izlažući pred vama, našim učiteljima i kolegama, želimo da učinimo kritički osvrt na društvena zbivanja današnjice iz ugla budućih diplomata, politikologa, žurnalista i socijalnih radnika. S obzirom da je ovo drugi Godišnjak studenata Fakulteta političkih nauka želimo da pokažemo da smo spremni da sledimo dobre ideje starijih kolega i budemo dobar primer koji će generacije slediti. Želimo da ovaj način iskazivanja budućih intelektualaca postane tradicija.

I mi verujemo da radom i saradnjom sa profesorima možemo razviti slobodoumne ličnosti, kritički odnos prema stvarnosti, tolerantnost i objektivnost. Željni znanja, eto to smo mi. Naši pogledi nisu uski, kao teatralna obrađivanja tuđih misli i reči. Uz nekoliko reči nadahnuća, pravilnih smernica i malo podstreka mogu se iskristalizovati do granice kada je uspeh neizbežan. To želimo da vam predstavimo Studenskim godišnjakom.

Pitanja kojima se bavimo su veoma bitna, kako politička tako i životna. Ona se ne dotiču samo normativne politike već i kulture, poretka, uređenja, planiranja boljeg sutra. U osnovi je iskorak napred u iskustvo i delanje naše, zemalja u okruženju i velikih svetskih sila. Zbornik je ogledalo jedne generacije studenata akademskih studija, fakulteta, naše društvene zajednice. Radovi predstavljaju put od pretpostavke do realizacija zamisli.

Poštovanjem i uvažavanjem slobode mišljenja mnogo je lakše prihvatiti i učiniti shvaćenim lične stavove. Tako misli koje su na prvi pogled složene i nedostižne postaju jednostavnije i dostižnije. Poštovanje ličnog stava, teoretski potkrepljenog je naš prioritet. Obrađujući složene teme ostavljamo zadatak onima koji dolaze posle nas, da bi bili kritičniji, da bi postavljali nova pitanja i prevazilazili postojeće odgovore. Na početku smo puta, prvi koraci nisu laki, mi želimo da zakoračimo u svetlu budućnost. Budućnost koju sami stvaramo. Podržite naš prvi korak. Želimo da Zbornik koji je pred vama bude otvorena škola za sve, stub slobode mišljenja, temelj univerzalnih ustavnih principa demokratije.

Posebnu zahvalnost dugujemo profesorima i saradnicima koji su prepoznali naš motiv i podržali nas u realizaciji, kao i autorima tekstova bez kojih Godišnjak ne bi ugledao svetlost dana.

Prvi deo

MEĐUNARODNA
POLITIKA I
MEĐUNARODNI
ODNOSI

Nikola Đurić

Demokratski mir: idealizam i moralni kompromisi

Sažetak:

Tekst se bavi prikazom teorije demokratskog mira, te analitičkim pristupom njene primene u spoljnoj politici tokom poslednjih nekoliko decenija. Razmotrivši osnovne postavke teorije o miru među demokratskim državama, autor se fokusira na ulogu koju je ona imala u međunarodnim odnosima. Mišljenje je autora da je ova teorija često korišćena kao legitimizirajuće sredstvo za određena dejstvovanja nemiroљjubivim sredstvima. Autor ovog teksta razmatra u kojoj meri su u međunarodnim odnosima ideali proklamovani u teoriji demokratskog mira, ali i srodnim teorijama i disciplinama, doveli do pravljenja moralnih kompromisa u spoljnopolitičkom delovanju zarad ostvarivanja tih ideala.

Ključne reči:

demokratski mir, međunarodni odnosi, spoljna politika.

UVOD

U nauci o međunarodnim odnosima, od njenog osnivanja početkom dvadesetog veka kao zasebne naučne discipline, u filozofiji i sociologiji se već dugo odvija potraga za pouzdanim objašnjenjem kako uspostaviti dugotrajan (neki bi rekli večan) i svetski mir. Mir je bio i ostao predmet istraživanja brojnih autora.

Pomeranjima u međunarodnim odnosima kao što je bilo uspostavljanje Društva naroda i potpisivanje Brijan-Kelogovog pakta, te društvenim dešavanjima kakva je bila javna prepiska velikih umova međuratnog perioda, Alberta Ajnštajna i Sigmunda Frojda na temu uspostavljanja mirnog svetskog poretka, činilo se da je nakon užasa Velikog rata, mir jedina stvar o kojoj se može razgovarati. To se kasnije pokazalo kao netačno, ali je cilj uspostavljanja

mira među državama još više dobio na značaju. Posle Drugog svetskog rata, dolazi do osnivanja brojnih instituta za izučavanje mira i rešavanja sukoba (Ilić, Džuverović, 2009: 121-136).

Ipak, priča o teoriji koja preporučuje načine za dolazak do svetskog mira seže mnogo dalje u prošlost. Možemo reći, bez oklevanja, da je o temi uspostavljanja poretka u kome nema otvorenih, oružanih sukoba, široko raspredano i pre zasnivanja međunarodnih odnosa kao posebne discipline početkom dvadesetog veka.

Očit primer takvog pravca mišljenja je delo velikoga mislioca Imanuela Kanta, pod nazivom *Večni mir*, u kome on daje svoj uvid o tome na koji način bi takav mir mogao biti ostvaren.¹ Fransa de Kalijer je, takođe, kao jedan od ranih teoretičara diplomatske discipline, koji u svom delu pod nazivom *O načinu pregovaranja sa suverenima* odredio da bi baš mir trebalo da bude ono na šta se ambasador usredsređuje tokom svog delovanja, govoreći da bi „ambasador trebalo da bude čovek mira“ (de Callières, 1919: 55). Naravno, ni slučajno, ne bi trebalo zaboraviti Džeremija Bentama pisca teksta pod nazivom *Plan za svetski i večni mir*, koji iz utilitarističkog ugla govori o miru. Ovaj tekst je napisan 1789. godine, tj. pet godina pre objavljivanja Kantovog eseja.

Ipak, kada govorimo o demokratskom miru, većina autora kao začetak ove ideje, s pravom, uzima Kantov esej. Kant ovde pravi razliku između republikanskih i nerepublikanskih država, na osnovu nekoliko kriterijuma, o kojima će kasnije biti više reči, pri čemu republikama daje prednost kada se govori o uspostavljanju mira koji će vladati u njihovoj međusobnoj interakciji.

Kant, takođe, iznosi nekoliko naprednih ideja u ovom tekstu gde među prvim govori o ograničavanju sredstava ratovanja, tj. o *jus in bello*, ali i o osnivanju svetske federacije kao jednog od preduslova mira.² Kant ju je nazvao *Foedus pacificum*, i verovao je da ona može imati onakvo dejstvo na države, kakvo državno ustrojstvo ima na pojedinačne građane samih država. Osetivši da u međudržavnim odnosima postoji stanje anarhije, smatrao je bi ovakva hijerarhizacija međudržavnog poretka dovela do njegove pacifikacije. Ipak, nije verovao da je do takve federacije moguće doći, uzevši u obzir da ono što se u teoriji pokaže kao tačno i poželjno, u praksi država često ne bude prihvaćeno.

1 Kant daje napomenu o tome kako je stavljanje odrednice „večni“ ispred reči mir, zapravo nepotrebno, prihvatajući činjenicu da se mir sklapa među državama tako da bi trajao večno, pri čemu navodi da svaki mirovni sporazum koji je sklopljen tako da oni koji ga sklapaju imaju mentalnu rezervisanost prema njemu, i otvoreni su da misle o nekom budućem sukobu, ne može biti nazvan mirom, već primirjem. Kant smatra da je takva rezervisanost prilikom sklapanja mirovnog sporazuma nedolična suverenu.

2 Po Kantovom viđenju, ovakvo društvo mira (engleski prevod je League of peace) bi za cilj trebalo da ima okončanje svih ratova, što ga razlikuje od prostog mirovnog sporazuma (Pactum pacis) koji za cilj ima okončanje pojedinačnih sukoba.

Kasnije, kada su užasi rati u svim uglovima planete (što je istina bio slučaj i u Kantovo vreme) postali surova stvarnost, u vremenu kada je i veliki tehnološki napredak, ostvaren krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka, stavljen u službu antiljudskog, ova tema je polako postajala sve aktuelnija, a kao posledica toga javilo se pregršt ideja koje su teoretičari ponudili kao rešenja i preporuke.

Majkl Mandelbaum u svojoj knjizi, *Ideje koje su promenile svet*, navodi kako je ideja o političkom združivanju demokratija začeta u angloameričkom svetu. Mandelbaum smatra da je krajem devetnaestog veka, videvši da Sjedinjene Države stiču sve više moći, Velika Britanija, gledala da uspostavi partnerski odnos sa svojom bivšom kolonijom, sa kojom je tokom čitavog devetnaestog veka imala nategnut odnos. Velika Britanija je to pokušala da to uradi na različite načine, od kojih joj ne služe baš svi na čast. Citirajući Kristofera Hičensa³, Mandelbaum se poziva na primer Radjarda Kiplinga i njegovu pesmu „Teret belog čoveka“, koja donekle oslikava britansko nastojanje da stavljanjem u prvi plan biološke sličnosti koja postoji između ove dve zemlje, doprinese njihovom političkom zbližavanju (Mandelbaum, 2004: 348). „Apeli za rasnu solidarnost gubili su na popularnosti“, zaključuje Mandelbaum, „a akcenat je stavljen na zajedničke političke vrednosti“ (Mandelbaum, 2004: 348), kao što je to demokratsko ustrojstvo države. Ovaj preokret od rasne ka demokratskoj solidarnosti, desio se početkom dvadesetog veka.

Dvadeseti vek je pokazao da je ideja demokratskog mira imala veliku ulogu u oblikovanju spoljnopolitičkog delovanja demokratskih država, a kako nam to pokazuje kratka ali sadržajna praksa dvadeset i prvog veka, demokratski mir ostaje jedna od teorija poniklih u međunarodnim odnosima, sa najvećim uticajem.

OSNOVNE POSTAVKE TEORIJE DEMOKRATSKOG MIRA

Teorija demokratskog mira pomaže nam da shvatimo principe po kojima funkcionišu međunarodni poredak i koje nude odgovor na pitanje: kako doći do svetskog mira? Osnovna postavka teorije demokratskog mira, je da demokratije ne ratuju jedna protiv druge. Postoji spor oko toga da li su u odnosima sa nedemokratskim režimima, veoma ratoborne, ili ne. Kako to navodi Džon Miršajmer, „argument ovde nije u tome da su demokratije manje ratoborne od nedemokratija, nego da demokratije ne ratuju među sobom“ (Miršajmer, 2009: 39). Pitanje na tu temu postavlja i Brus Raset. Pitanje glasi: jesu li demokratije generalno miroljubive ili su one miroljubive samo u međusobnim odnosima (Raset, 2009: 9)?

³ U pitanju je treće poglavlje Hičensove knjige *Blood, Class and Nostalgia: Anglo-American Ironies* izdate 1989. godine.

Svet u kome postoje samo demokratije bi sledstveno tome bio svet u kome nema rata. Ovu tvrdnju su kritikovali brojni autori, nalazeći primere sukoba i među demokratskim režimima. Johan Galtung tvrdi da „možemo zaključiti da to da li je neka zemlja pacifistička ili belicistička zavisi od nekih drugih varijabli, kao što je duboka kultura (ekspanzionizam, manihejstvo, singularizam/univerzalizam), koje prevazilaze podelu demokratija/nedemokratija“ (Galtung, 2009: 77). Ovime, on negira da dejstvo demokratskog poretka uvek ima pacifikujući karakter. Galtung, takođe, daje svoj komentar na tvrdnju koju navodi Brus Raset da „Demokratije skoro nikada međusobno ne ratuju“, tvrdeći da „ukoliko one i ne ratuju, to je zato što mogu više da postignu tako što će zajedno braniti privilegije koje imaju u svetskom sistemu“ (Galtung, 2009: 77).

Do drugačijih nalaza su došli Brus Raset i Džon Onil, koji u svojoj studiji tvrde da demokratije, ne samo što ne ulaze u sukobe sa drugim demokratijama, nego da su one ujedno i manje sklone ratu od nedemokratskih režima, podržavajući time tezu o pacifikujućem dejstvu demokratije (Chojnacki, 2006: 13). Ta tvrdnju je opovrgao Erol Henderson svojom studijom iz 2002. godine u kojoj je dokazao da demokratski režimi, šta više, imaju veću verovatnoću ulaženja u ratne sukobe (Chojnacki, 2006: 13) što je u skladu sa tvrdnjama ranije pomenutih autora.

U svom tekstu „Kant, liberalna nasleđa i spoljni poslovi“ (Doyle 1983), Majkl Dojl nabraja sve režime kroz istoriju koji su demokratski ili su bili demokratski tokom jednog perioda svoje istorije. Pritom, vodeći se Kantovim uputstvima, on navodi četiri esencijalne karakteristike koje režim mora zadovoljiti da bi bio smatran liberalnim. Pre svega, on vidi tržišnu privredu baziranu na privatnoj svojini kao jedan od nužnih uslova. Takođe, on smatra da su građani koji poseduju osnovna prava (kao što su jednakost pred sudom, sloboda veroispovesti, i postojanje uređenja koja su suverena od uticaja spolja), kriterijumi od suštinskog značaja za zasnivanje liberalnog državnog poretka. Konačno, Dojl kao bitnu pretpostavku vidi i republikanskog predstavnika, vladu (republikanskog ili monarhijskog) (Doyle, 1983: 212). Isključivanjem jednog od ovih elemenata, sistem bi izgubio demokratski karakter. Majkl Dojl dalje tvrdi i da je, statistički gledano, rat između bilo koje dve države malo verovatan (u jednoj godini ili kratkom vremenskom periodu) ali i da je statistički gledano, rat između demokratija praktično nemoguć.

Dojl navodi jedno ograničenje, i priznaje, da „mlade demokratije“ ne mogu biti uključene u pretpostavku o miru među demokratskim državama, već samo zemlje koje imaju izgrađene sisteme. On tako navodi primer Perua i Ekvadora koji su se sukobili, opravdavajući teoriju tako što napominje da su se oni sukobili u periodu od jedne do tri godine nakon uspostavljanja liberalnih režima, što nije dovoljno vremena da pacifikujući efekti demokratije stupe na delo (Doyle, 1983: 213).

Ono što nikako ne sme biti zaboravljeno jeste veliki broj situacija u kojima su demokratske države bili na ivici sukoba. Pretpostavka o miru među

demokratskim državama, koje su stvorile svoju zonu mira, na osnovu vrednosti i mehanizama usađenih u njihove sisteme, istina, nema mnogo primera koji potiru njene tvrdnje.

Na primer, Johan Galtung u svojoj knjizi *Mirnim sredstvima do mira*, postavlja pitanje: „Da li demokratije odustaju od međusobnih ratova?“ On takođe daje i odgovor na to pitanje, u skladu sa svojim shvatanjima: „Tradicionalno, kao što će potvrditi i površan pogled na istoriju demokratije, one su se borile jedna protiv drugih, naročito oko teritorija u kolonijama. Ali, onda su otkrile (Berlinska konferencija 1884-1885. za podelu Afrike), kao što i sada shvataju (OECD, Trilateralna komisija na čelu sa G7 kao izvršnim komitetom), da se taj nesiguran položaj na vrhu piramide bolje čuva ujedinjenim snagama nego pojedinačno. Odgovor je relativno čvrst savez. „Savez za očuvanje moći i privilegija“ nije zvučalo baš dobro; savez hrišćanskih, ili miroljubivih ili demokratskih zemalja zvuči mnogo bolje, jer to određenje može da pokrije sve ‚desne‘ zemlje, a isključujući sve ‚leve‘ zemlje, zemlje koje teže promeni“ (Galtung, 2009: 83). Naravno, ovakav Galtungov stav ima svoje utemeljenje i u njegovom razumevanju fenomena nasilja, i svega što on pod tim pojmom podrazumeva.

Sebastijan Rozato ukazuje na još jedan problem sa kojim se teorija demokratskog mira susreće. On napominje da tvrdnja kako demokratije sporo odlučuju, što može često dovesti do toga da odustanu od vojnog delovanja, ne stoji, i pri tome navodi primer nekoliko američkih predsednika koji su delovali po rečima Tomasa Džefersona da je poštovanje Ustava odlika dobrog predsednika ali da su „zakoni nužnosti, samoočuvanja i zaštite države kada je u opasnosti, stvar više obaveze“. Predsednik Buš stariji je očit primer toga da, jednom kada veruju da je delovanje neophodno, odlučio često „zaobilaze demokratske imperATIVE otvorene rasprave i donošenja odluka konsenzusom“⁴ (Rosato, 2003: 597).

Uzevši u obzir brojna ograničenja, definicije prema kojima sukob mora zadovoljiti tačno propisane i konvencionalne uslove da bi bio proglašen ratom, te poprilično usko definisanje demokratije i nejasno određenog vremena koje je potrebno da bi „pacifikujući učinci demokratije“ stupili na delo, može se zaključiti da teorija demokratskog mira stoji na labavim nogama. Ono što je od suštinske važnosti jeste, kakve je posledice ova teorija imala na samu prirodu međunarodnih odnosa i načine na koji su se demokratske države odnosile prema nedemokratskim državama.

⁴ U knjizi koju je u saradnji sa Brentom Skoukroftom izdao 1998. godine, tada već bivši američki predsednik Buš je povodom delovanja u operaciji Pustinjski štit koja je započeta bez odobrenja Kongresa SAD, napisao sledeće reči: „In truth, even had Congress not passed the resolution I would have acted and ordered our troops into combat. I know it would have caused an outcry, but it was the right thing to do. I was comfortable in my own mind that I had constitutional authority. It had to be done“ (Rosato, 2003:597)

ZLOUPOTREBA TEORIJE

Primetan je trend u međunarodnim odnosima u poslednjih nekoliko decenija u kome teorija o miru među demokratskim državama ima legitimizacijsku ulogu u ratnim pohodima koje demokratske države preduzimaju. U istoriji je bilo nekoliko takvih slučajeva. Kada su velike sile, koje su bile deo zapadnog bloka, kretale u vojne pohode, sve je češće kao legitimizaciono sredstvo njihovog delovanja bilo korišteno donošenje demokratije, pod čime je podrazumevan i mir. Nije retko spominjan i sam termin „demokratski mir“. Govoreno je o „dobrim narodima“, „prijateljskim narodima“, koji pate pod tiranima (što nije uvek bila neistina), i o odgovornosti koju države imaju da u takvim slučajevima, pomognu na sve moguće načine, uključujući i vojno delovanje. Za razliku od perioda Krstaških ratova, kada su u ime vere pokretani pohodi, i kada je ta ista vera korištena kao legitimizaciono sredstvo za ciljeve koji su retko imali mnogo toga zajedničkog sa verom, primetno je da je u našem vremenu takvu ulogu često preuzimala demokratija.

Primeri kojima ćemo se baviti u ovom radu, a koji veoma dobro oslikavaju ovu praksu, su govori dva američka predsednika Ronalda V. Regana i Džordža V. Buša. U njima se pored nužnosti odbrane američkog naroda, spominje i mnogo širi kontekst vojnih pohoda koje su preduzimali.

Jedan od pomenutih primera, legitimizacije delovanja demokratskim vrednostima, je govor koji je održao predsednik Sjedinjenih Američkih Država, Ronald Regan. U obraćanju naciji povodom bombardovanja Libije 1986. godine, američki predsednik Ronald Regan pored optužbi za brojne bombaške napade (pri čemu je podmetanje bombe u diskoteci *La Belle*, koja se nalazila u zapadnom Berlinu, i koju su najčešće posećivali američki vojnici, bio jedan od odlučujućih činilaca prilikom donošenja odluke da se bombarduje Libija) iznosi i tvrdnju da zlo ne sme imati sklonište nigde u svetu. Ovim rečima on poziva na aktivnu ulogu svoje evropske saveznike.⁵ Aleksander Hejg, državni sekretar tokom Reganove administracije je mnogo plastičnije objasnio šta je

5 Deo govora koji je predsednik Ronald Regan održao 14. aprila 1986. godine povodom bombardovanja Libije koji se odnosi na pozivanje na aktivniju ulogu demokratskih saveznika: „Našim prijateljima i saveznicima u Evropi koji su učestvovali u današnjoj misiji, želim samo da kažem da imaju večnu zahvalnost američkog naroda. Evropljani koji se sećaju istorije razumeju bolje nego iko da nema bezbednosti, nema sigurnosti u tolerisanju zla. Mora biti u srži zapadne politike da ne postoji sklonište za teror. A da bi održali takvu politiku, slobodni ljudi i slobodni narodi, moraju se ujediniti i raditi zajedno. Možemo da čujemo povremeno glasoze koji kažu da, uvođenjem sankcija protiv pukovnika Gadafija ili udarima na njegova teroristička postrojenja mu samo dajemo na značaju, i da bi pravi način da se obračunamo sa njim bio da ga ignorišemo. Ja se ne slažem.“ Izvor, internet, <http://millercenter.org/president/speeches/detail/5864>

to što bi trebalo da bude učinjeno sa ovim režimom, rečima da je Gadafi „rak, i da bi ga trebalo iseći“ (Herring, 2008: 876).

Ovde vidimo da ono što je ranije bilo korišteno (čega ne nedostaje ni u govoru predsednika Regana), a to je delovanje u svrhu odbrane nacionalne bezbednosti, osveta poginulih vojnika, itd. više nije jedini činilac kada se odlučuje o tome da li će se ići u rat.

Predsednik Regan je smatrao da je pukovnik Gadafi tiranin⁶, pod čijom vlašću pati „dobri libijski narod“, što je u ovom svom govoru u izneo. Ostavivši na stranu vrednosne sudove, jasno je da se u ovom govoru poziva „slobodan svet“ da pod zastavom slobode i demokratije ne samo razori libijske kapacitete za, kako on navodi, „izvoženje terora“, već da takvom akcijom doprinesu „promeni njegovog zločinačkog ponašanja“, i da „približe poštenom svetu sigurniji i bezbedniji svet“.⁷

Iz ovog govora američkog predsednika Regana, jasno je njegovo usmerenje u kome se, kao i u velikom delu sveta demokratski poredak vidi kao nužnost za slobodno funkcionisanje pojedinaca koji u tim poredcima žive. Ipak, u ovom govoru je očito i to, da predsednik Regan kao nužnost vidi ne samo očuvanje demokratije kod kuće, u Sjedinjenim Američkim Državama, već i preduzimanje mera koje će dovesti do toga da nedemokratski režimi, „skloništa zla“, kako ih on naziva, nestanu. Navodi kako su ljudi koji žive u tim državama prijateljski nastrojeni, ali su sistemi u kojima oni žive ono što nije dobro, i da se u cilju uspostavljanja svetskog mira moraju ukloniti, a ljudima tih država pokloniti slobodniji poredak. Očito je da je predsednik Regan ovde pored, napada koji je jasno bio uperen protiv Sjedinjenih Američkih Država, kao legitimišući činilac bombardovanja koje je tog jutra preduzeto, uzeo i politički sistem koji je tada bio na snazi u Libiji.

6 Predsednik Regan se nije ustručavao ni od mnogo oštrijih kvalifikacija libijskog lidera, nazivajući Gadafija „besnim psom“, kako to navodi Galtung (Galtung, 2009: 284).

7 Deo govora koji je predsednik Ronald Regan održao 14. aprila 1986. godine povodom bombardovanja Libije koji se odnosi na ciljeve koje bi ovom akcijom trebalo ostvariti: „We believe that this preemptive action against his terrorist installations will not only diminish Colonel Qadhafi’s capacity to export terror, it will provide him with incentives and reasons to alter his criminal behavior. I have no illusion that tonight’s action will ring down the curtain on Qadhafi’s reign of terror. But this mission, violent though it was, can bring closer a safer and more secure world for decent men and women. We will persevere. This afternoon we consulted with the leaders of Congress regarding what we were about to do and why. Tonight I salute the skill and professionalism of the men and women of our Armed Forces who carried out this mission. It’s an honor to be your Commander in Chief.“ Izvor, internet, <http://millercenter.org/president/speeches/detail/5864>

Još jedan primer ovakvog delovanja je i govor Džordža Vokera Buša kojim je dao ultimatum Sadamu Huseinu i njegovim sinovima da napuste Irak, a od vojnog osoblja i civila zatražio da saraduju, a koji ima gotovo identičan ton kao i govor predsednika Regana.⁸ Ono što je ovom tonu govora sigurno doprinelo jesu i ljudi iz kabineta koji su uticali na predsednika Buša. Džordž Hering u svojoj knjizi *Od kolonije do supersile, spoljna politika SAD od 1776. godine*, zastupa stav da su baš neo-konzervativci iz kabineta, uprkos pitanjima „Zašto Irak?“ i „Zašto sada?“ (pitanjima koja Hering smatra jednako kompleksnim kao i pojedince koji su bili dužni da na njih daju odgovor) uticali na to da se krene u rat.

Ovi neo-konzervativci (neo-cons) su Pol Volfovic, savetnik Ministarstva odbrane Ričard Perl i novinar Vilijam Kristol, i po Heringovim rečima, za njih je ovaj rat zadovoljavao podjednako duboka filozofska ubeđenja, ali i nužnost brzog delovanja, u slučaju u kome su verovali da Sadam Husein stoji iza terorizma u svetu i da ću uskoro doći u posed oružja za masovno uništenje. Oni nisu bili jedini. Luis Libi, savetnik potpredsednika Dika Čejnija, podsekretar za odbranu Džon Bolton su takođe bili važni akteri, i verovali su da Sjedinjene Države imaju moralnu dužnost da se suprotstave tiraniji i šire demokratiju (Hering, 2008: 945). Mnogi od njih su imali i bliske veze sa Izraelom, i odlučno su branili stav da će zbacivanjem Huseina region postati mirniji, te da će uspostavljanje demokratije u Iraku doprineti domino efektu u kome će Bliski istok prestati da bude izvoriste terorizma.⁹

Slično kao i u govoru predsednika Regana, koji se odnosio na bombardovanje Libije. Džordž Voker Buš, napominje kako su sva mirna sredstva iskorisćena, te da je Amerika saterana u čošak i primorana da se brani. Ono što je za nas bitno jeste da je retorika o „dobrom narodu Libije“ koji pati pod tiranijom, promenjena samo u detaljima u govoru koji je Buš održao.

U svojim memoarima koje je naslovio *Trenuci odluke*, u istom maniru Buš govori o sastanku koji je održan u sredu, 19. marta 2003. godine, na kome je doneta odluka da se počne sa operacijom *Iračka sloboda* (Iraqi Freedom). Na tom sastanku se okupio Savet za nacionalnu bezbednost, dok su sa ekrana sastanak pratili general Tomi Frenks, iz vazdušne baze Princ Sultan u Saudijskoj Arabiji, glavni komandiri američke vojske, mornarice, marinaca, vazduhoplovstva i specijalnih snaga, kao i njihove kolege iz Britanskih oružanih snaga i Australijskih snaga odbrane. Na pitanje predsednika Buša da li imaju sve što je potrebno za pobedu i da li su zadovoljni strategijom, svi su odgovorili potvrdno. Buš u nastavku opisuje trenutak po kome i sama knjiga vrlo verovatno

8 Izvor, internet: <http://www.guardian.co.uk/world/2003/mar/18/usa.iraq> Datum pristupa: 17. mart 2012.

9 Pogledati takođe: Jacob Heilbrun, *They Knew They Were Right: The Rise of the Neocons*.

nosi naslov. „Okrenuo sam se Donu Ramsfeldu: „Gospodine sekretaru“, rekao sam, „*zbog mira u svetu i dobrobiti i slobode iračkog naroda* (podvukao N. Đ.), ovim putem vam izdajem naredbu da izvršite operaciju *Iračka sloboda*. Neka Bog blagoslovi naše snage.“ (Buš, 2010).¹⁰

Ovo pokazuje njegovo duboko uverenje da je on delovao u cilju poboljšanja situacije, ali očigledno nesvestan posledica do kojih takvo delovanje može dovesti. Rat u Iraku je sada već deo istorije, ali razlozi zbog kojih su SAD krenule u rat, mogu se u budućnosti pokazati kao destabilizujući.

Države kojima je demokratija došla praćena velikim razaranjem države, umesto da do nje dođu mirnim putem, do sada su se u velikom broju slučajeva pokazale kao neplodno tle za demokratski državni poredak (kao usamljene primere suprotne tvrdnje možemo navesti Japan i Nemačku). Države poput Iraka i Avganistana su samo neki od primera ovakvih država. U njima su nade neokonzervativaca iz administracije Buša mlađeg doživele krah, a lečenje regiona od terorizma se nije pokazalo kao uspešan poduhvat. Retorika u kojoj su upotrebljavane fraze o „donošenju demokratije“, pokazalo se da ne nosi mnogo toga dobroga.

Postavljanjem određenog idealnog tipa kao poželjnog ishoda kome bi jedan poredak trebalo da teži, što je u našem slučaju demokratski poredak, jasno razlikujemo poretke koji su samim tim ostali bez legitimiteta, uzevši u obzir njihovo razlikovanje od poželjnog poretka. Ono što iz toga dalje sledi jeste legitimizacija činjenja koja će privoleti poretke koji se razlikuju da počnu da liče, tj. da postanu isti kao poredak one države koja ima demokratsko uređenje. Neke od primera u kojima se ovo dešavalo smo naveli ranije.

Endrju Fiala, u svom tekstu *Mit o pravednom ratu*, takođe, navodi primer Džordža Vokera Buša koji je u svojim govorima, opravdavajući rat koji je objavljen terorizmu, često spominjao Drugi svetski rat. Jasno je da u državi koja ima kulturu sećanja na žrtve iz ovog rata ovo može poslužiti kao jako oružje prilikom suočavanja sa mišljenjem javnog mnjenja. Ono što je bitno napomenuti, jeste da je ovo samo jedan od primera u kojima se pozivanjem na neophodnost uspostavljanja demokratije u određenom delu sveta, legitimišu načini na koje se do tog uspostavljanja dolazi. Naravno, postavlja se pitanje i koliko je Drugi svetski rat bio „dobar rat“ uzevši u obzir brojna kršenja ratnog prava koje su počinile Sjedinjene Države (posebno u Japanu).

¹⁰ Ovde se vidi i razlika u retorici predsednika Džordža V. Buša od one koju je imao kada je bio republikanski kandidat za predsednika SAD. Kako to navodi Robert D. Šulcinger u svojoj knjizi *Američka diplomatija od 1900. godine*, Buš nije mnogo mario za pristup kakav je imala Karterova ili Klintonova administracija, posvećena izgrađnji država. Govorio je kako je svrha američke vojske „da se bori i da dobija ratove“, te je nagoveštavao da bi on povukao preostale američke snage iz Bosne i sa Kosova (Šulcinger, 2011: 367-368).

Japan se navodi kao dobar primer toga šta prisilna demokratizacija može da donese. Ova zemlja je postala demokratska, i veliki prijatelj Sjedinjenih Američkih Država. Ono što se tom prilikom zaboravlja jeste, koliku cenu je Japan morao da plati, da bi postao to što jeste. Pitanje koje se javlja glasi: da li je u svrhu okončanja rata bilo opravdano upotrebiti Malog dečaka (Little Boy), Debelog čoveka (Fat man) i razorne bombe koje su bačene na Tokio devetog i desetog marta 1945. godine (Operation Meetinghouse)? Postavlja se pitanje, kolika je cena demokratije?

ZAKLJUČAK

U zaključku, potrebno je navesti, kakve je posledice ovakvo spoljnopolitičko delovanje ostavilo na svet u kome mi danas živimo, da li postoje primeri ovakve prakse danas, te kakve su mogućnosti za zloupotrebu koncepta demokratskog mira u budućnosti.

Posledice ovakvog spoljnopolitičkog delovanja šefova država i administracija nekih od najmoćnijih država na svetu, na svet, su brojne. Jedna od njih je očit manjak vere u dobre namere demokratija. Globalni, dobri Samarićani (poput Kanade) viđeni su kao deo bloka onih koji su demokratiju donosili na projektilima. Nepoverenje prema njihovom delovanju, može se dovesti u vezu sa intervencijama koje su demokratije preduzimale, legitimišući ih donošenjem demokratije. Javna mnjenja u državama na koje se računalo da će biti preobraćene često su duboko podeljena oko uloge koju su strane intervencije odigrale, gde sa jedne strane imamo podržavaoce intervencije, dok je sa druge strane veoma jaka struja koja u potpunosti osuđuje intervenciju. Samim tim, u ova društva su usađeni unutrašnji sukobi, čime je suštinsko uspostavljanje demokratskog poretka i demokratskih institucija u velikoj meri onemogućeno.

Kada govorimo o praksi korišćenja teorije demokratskog mira u delovanju demokratskih država danas, činjenica je da se u bujici novinskih članaka i izjava za javnost, neretko pojave i poruke koje, istina ne tako intenzivno kao što su to radili predsednici Regan, Klinton i Buš mlađi, pozivaju na intervenciju kojom će se uspostaviti demokratija u trusnim područjima sveta, a samim tim i mir.

Budućnost međunarodnih odnosa daleko je od, pre dvadesetak godina objavljenog, kraja istorije. Jasno je da liberalne demokratije nisu jedina igra u gradu, a to dalje može da znači da će logika demokratskog mira (iako u nauci sve češće kritikovana, i na sve nestabilnijim temeljima) i dalje imati prostora u spoljnim politikama demokratskih država. Pitanje je samo kakvim sredstvima će demokratske države, poučene iskustvima nekih ranijih prisilnih demokratizacija odlučiti da deluju. Hoće li u strahu od belicizma nedemokratija odlučiti da je ratobornima najbolje odgovoriti ratobornošću, ili će naći druge načine da deluju, ostaje da se vidi.

LITERATURA

- [1] Kant Immanuel, *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*, Slought Foundation, Philadelphia and the Syracuse University Humanities Center, New York, 2010.
- [2] Mandelbaum Majkl, *Ideje koje su promenile svet, Mir, demokratija i slobodna tržišta u dvadeset i prvom veku*, Filip Višnjić, Beograd, 2004.
- [3] de Callières François, *The Practice of Diplomacy*, Constable and Company LTD, London, 1919.
- [4] Galtung Johan, *Mirnim sredstvima do mira, Mir i sukob, razvoj i civilizacija*, NVO Jugoistok- Centar za Evro-balkansku saradnju, JP Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- [5] Ilić Vujo i Džuverović Nemanja, *Promena konteksta delovanja mirovnih instituta posle Hladnog rata*, u Vujačić Ilija, Čupić Čedomir, i Vranić Bojan, ur. *Konsolidacija demokratije – 20 godina nakon pada Berlinskog zida*, Fakultet političkih nauka i Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2009.
- [6] Miršajmer Džon, *Tragedija politike velikih sila*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, 2009.
- [7] Čojnacki Sven, *Democratic Wars and Military Interventions, 1946–2002: the Monadic Level Reconsidered*, u *Democratic Wars, Looking at the Dark Side of Democratic Peace*, Palgrave MacMillan, New York, 2006.
- [8] Rosato Sebastian, *The Flawed Logic of Democratic Peace Theory*, American Political Science Review, Vol. 97, No 4, 2003.
- [9] Dojl Majkl, *Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs*, u *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 3. (Summer, 1983), 205-235
- [10] Buš Džordž V., *Trenuci odluke, memoari*, Knjiga Komerc, Beograd, 2011.
- [11] Šulcinger Robert D., *Američka diplomatija od 1900*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2011.
- [12] Hering, Džordž C., *From Colony to Superpower, U. S. Foreign Relations since 1776*, Oxford Universtiy Press, New York, 2008.
- [13] Tomas Švarc i Kiron K. Skinner, *The Myth of Democratic Peace*
- [14] Internet, Elizabeth Drew, *The Neocons in Power*, New York Review of Books, <http://www.nybooks.com/articles/archives/2003/jun/12/the-neocons-in-power/?pagination=false>
- [15] Internet, govor predsednika Ronalda Regana povodom bombardovanja Libije, 1986. godine: <http://millercenter.org/president/speeches/detail/5864>, datum pristupa, 11. mart 2012.
- [16] Internet, govor predsednika Buša povodom davanja ultimatumu Iraku: <http://www.guardian.co.uk/world/2003/mar/18/usa.iraq>, datum pristupa, 17. mart 2012.

Nikola Đurić

DEMOCRATIC PEACE:
IDEALISM AND MORAL COMPROMISES

Abstract:

The article deals with Theory of Democratic Peace, including an analytic approach to its application in foreign policy during the last few decades. Having considered the basic assumptions on peace between democratic states, author focuses on the role this theory had in International Relations. Opinion of the author is that this theory has been widely used as legitimizing expedient for certain non-peaceful actions. Author of this article analyses to which extent have the ideals proclaimed in the Theory of Democratic Peace, but also in related theories and disciplines, contributed to making of the compromises in foreign policy actions, in order to achieve those ideals.

Key words:

Theory of Democratic Peace, International Relations, Foreign Policy

Sandra Davidović
Andrijana Taskov

Primena principa izveštaja *Odgovornost za zaštitu* na humanitarnu intervenciju na Kosovu

Sažetak:

Autori u ovom radu analiziraju poštovanje principa humanitarne intervencije na primeru Kosova i Metohije. Najpre će se ukazati na izveštaj *Odgovornost za zaštitu* koji utemeljuje principe, razloge njegovog donošenja i njegov značaj. Potom, oslanjajući se na izveštaj, svaki princip će biti definisan pojedinačno. Prikupljanjem relevantnih podataka, autori će pokazati njihovu neostvarenost u slučaju Kosova. U skladu sa tim, pružiće odgovor na pitanje o opravdanosti humanitarne intervencije 1999. godine.

Ključne reči:

humanitarna intervencija, principi intervencije, Kosovo.

Na razmeđu dva milenijuma, sve češće preduzimanje vojnih humanitarnih intervencija okuplja javnost oko problema obezbeđivanja osnove za njihovo opravdano sprovođenje. Nepostojanje konsenzusa javnosti oko kriterijuma njihove opravdanosti dovelo je do inicijative Generalne skupštine Ujedinjenih nacija za formiranje Međunarodne komisije o intervenciji i državnom suverenitetu. Ova Komisija, formirana u organizaciji kanadske Vlade, čiji su članovi pravni, politički i vojni eksperti iz različitih zemalja, izradila je, decembra 2001. godine, studiju – izveštaj Generalnom sekretaru UN, po pitanju međunarodnog prava i opravdanosti korišćenja sile u humanitarnim intervencijama poznatu pod nazivom „*Odgovornost za zaštitu*“ (Report, 2001: VIII).

Komisija polazi od redefinisavanja suvereniteta – u novoj eri on ne podrazumeva samo kontrolu već i odgovornost, obavezu države da štiti prava i osigurava dobrobit svojih sugrađana. Ukoliko neka država svoju obavezu neće ili ne može da ispuni, međunarodna zajednica preuzima odgovornost da zaštiti građane. Na taj način, autori pravo na intervenciju prevode u odgovornost za zaštitu (Nakarada, 2008: 116). Dvanaest članova komisije je izrazilo zajedničko uverenje u pogledu odgovora na pitanje kome dati prednost – državnom suverenitetu ili zaštiti ljudskih prava. Jasno su se opredelili za prioritet ljudskih prava. Na ovaj način se odredila svrha izveštaja i njegova prevashodna namena- da se osnovanim intervencijama zaštite ljudski životi. Od temeljnog značaja za ovaj rad je obezbeđivanje osnovane intervencije. To se postiže precizno pobrojanim principima koji se uzimaju za nezaobilaznu osnovu procesne opravdanosti intervencije koja se preduzima:

17. Pravedan cilj,
18. Vojna intervencija kao poslednja mera,
19. Proporcionalnost upotrebljenih sredstava,
20. Razumni izgledi za uspeh,
21. Donošenje odluke od strane nadležnog organa.

Problematična je *procena stečenosti* navedenih principa u konkretnom slučaju. Rad izdvaja slučaj Kosova i na njemu istražuje ostvarenost prethodnih principa. Ukoliko se njima poslužimo kao kompasom, uočićemo da se intervencija ne može opravdati.

PRAVEDAN CILJ

Osnovna svrha intervencije, bez obzira na druge motive koje države intervencionisti mogu imati, mora biti zaustavljanje ili sprečavanje masovne ljudske patnje. Ispravna namera je bolje osigurana multilateralnim operacijama, jasno podržanim regionalnim mišljenjem i mišljenjem žrtava (Report, 2001: XII). „Treba dodati da pravedan cilj (razlog, namera) može biti jedino ostvaren na temelju nepristrasnih i preciznih informacija“ (Nakarada, 2008: 116). Šta treba uključiti u pojam masovne ljudske patnje da bi se odredila obuhvatnost principa? Izveštaj izričito navodi da se pod masovnom ljudskom patnjom podrazumevaju: A. veliki gubici ljudskih života, sa genocidnom namerom ili ne, koji su posledica namernog delovanja države, zanemarivanja problema ili nesposobnosti da država deluje; B. „etničko čišćenje“ velikih razmera sprovedeno nasilnim proterivanjem, činovima terora ili silovanjem (Report, 2001: XII). Opšte interesovanje za pojam genocida formira međunarodni kontekst za razvijanje prakse intervencionizma. „Interesovanje za humanitarni intervencionizam u bliskoj je vezi sa obnovljenom pažnjom koja se pridaje zločinu genocida“. Zagovornici intervencionizma naglašavaju da je u poslednjih

nekoliko ratova – u Ruandi, Sudanu i bivšoj Jugoslaviji – bilo genocidnog delovanja jedne etničke grupe prema drugoj, njoj potčinjenoj. Težina ovog zločina upravo ističe neophodnost odlučne akcije. Intervencionisti su se, u vezi sa ovim, pozivali na važnost međunarodno priznate Konvencije o genocidu iz 1948. u kojoj se kaže da genocid postoji kad god se deluje „sa namerom da se, u celini ili delimično, uništi nacionalna, etnička, rasna ili verska grupa.“ (Gibs, 2010: 13) Dakle, mora se pouzdano utvrditi da je na određenom području došlo do masovnih zločina i potom preduzeti odgovarajuće mere. Na Kosovu je „masakr“ u Račku uzet za neposrednog pokretača intervencije jer je, prema navodima zadovoljio kriterijum pravednog razloga.

Akcija policije u Račku je bila posledica pojačanih aktivnosti OVK od Oktobra 1998. do 15. januara 1999. god, kada je izvedena. To je bila antiteroristička akcija protiv terorističke organizacije OVK. Još 1998. godine je američki Stejt Department naveo OVK kao terorističku organizaciju (Gibs, 2010: 295). Zbog toga je, u skladu sa članom 51. Povelje Ujedinjenih nacija o individualnoj samoodbrani, Evropskom konvencijom o suzbijanju terorizma iz 1977, članom 97. i 139. Ustava Srbije, o zaštiti teritorijalnog integriteta i suvereniteta zemlje i nadležnosti vojske, borba protiv terorističke OVK utemeljena i legalna.

Da bi se obezbedila transparentnost, o planiranoj akciji su obavešteni posmatrači Kosovske verifikacione misije, televizijske ekipe Asošiejted pres-a i Rojters-a. Nakon završetka akcije, zauzimanjem rovova i bunkera oko sela, pripadnici policije su pronašli veliku količinu naoružanja i druge vojne opreme što ne ukazuje na „nenaoružane seljane i radnike“ kako je, pre bilo kakvog uviđaja, tvrdio šef kosovske verifikacione misije Vilijem Voker (Kranjc, 2009). Uviđaj nije mogao biti izvršen u naredna dva dana zbog blokade sela i kontinuirane paljbe sa okolnih brda. Za to vreme novinare je u selo dovodio Voker, gde su oni dobijali izjave od civila da su srpske snage ušle u selo, pretresle, izvele meštane u centar sela, razdvojile muškarce i žene, odvele muškarce koji su kasnije pronađeni u jarku nedaleko od centra sela (Kranjc, 2009). Vokerove neutemeljene tvrdnje i optužbe imale su za posledicu stvaranje lažne verzije događaja koja će, uprkos činjenicama, opstati i poslužiti kao opravdanje za intervenciju. Odgovornost medija je u ovom slučaju ogromna budući da su celokupnu sliku o događaju nekritički zasnovali na ličnom viđenju čoveka, u čiji se kredibilitet i profesionalnu etiku i tada sumnjalo.¹¹ Jedno od takvih viđenja

¹¹ Vilijem Voker se dovodi u vezu sa događajima u Salvadoru 1989. gde je on kao ambasador SAD rukovodio američkom pomoći koja je omogućila lokalnim vlastima ubistvo 6 vodećih intelektualaca u zemlji, jezuitskog sveštenika, njegove domačice i nje-ne ćerke. Voker je tada dao objašnjenje da su se gerilci preobukli u uniforme regularne vojske, kako bi krivica i odijum javnosti pao na državne organe vlasti. Zgroženom državnim sekretaru Bejkeru, predložio je da zarad održavanja dobrih odnosa sa El Salvadorom ne istražuju „prošle smrti, ma kako one gnusne bile“ (Čomski, 2000: 35).

je i izveštaj BBC-a, čiji je izveštač, Džeki Roland govorila da su ubijeni „obični ljudi, farmeri, radnici“. „Svima je pucano u glavu. Ubijeni su imali od 14 do 99 godina.“ (Rowland, 1999) Uprkos ometanju, uviđaj je nakon tri dana blokade, izvršen u pratnji pripadnika OEBS-a. Pronalazak oružja, pišalice mašine, pisanih naredbi komandanta OVK, njihovih fotografija u uniformama, paketa hrane i ostalih dokazi, jačaju pretpostavku da je reč o terorističkom uporištu (Simić, 2006: 28). Na obdukciji, u kojoj su učestvovali srpski sudsko-medicinski veštaci, dvojica beloruskih stručnjaka, dva predstavnika misije OEBS-a i eksperтни tim EU, sastavljen od finskih eksperata, donesen je zajednički zaključak da su svi poginuli od posledica ranjavanja u borbi i da nad njima nije bilo nikakvog drugog dejstva i tragova mučenja. Utvrđeno je da se radi o pripadnicima OVK. Zaključak je nedvosmislen, potpuno je negirana zvanična verzija događaja. Na konferenciji za štampu, koju su Evropska unija i OEBS organizovali 17. marta 1999. god., u Prištini u prostorijama OEBS-a, preko izveštaja forenzičara se prešlo, a potvrđeno je Vokerovo lično viđenje koje je ovoga puta, pod pritiskom iznela Helena Ranta, šef forenzičkog tima EU. Ona je ubistva etničkih Albanaca nazvala zločinom protiv čovečnosti, negirajući izveštaj, u čijem je donošenju učestvovala. Tek 2008. god., u svojoj autobiografiji, otkriva da je govorila pod pritiskom. „Voker je bio užasnut rezultatima naše istrage. Bila sam zbunjena i nisam bila spremna da mu odgovorim. To su bila tela terorista, srpskih vojnika i meštana. Ovaj izveštaj koji vam sada pokazujem nikada nije objavljen, a njegov sadržaj malo ko zna. Sada sam spremna da javno govorim o rezultatima istrage“ (Baranov i Zamislov, 2007). Da je Račak bila uspešna antiteroristička borba, a ne masakr nad nenaoružanim civilima, potvrđuje odluka NATO-a da uvrsti ovu akciju u udžbenik za obuku specijalnih jedinica snaga alijanse kao primer vrsne antiterorističke akcije (Uskoković, 2009).

Iz prethodnog autori zaključuju da Račak nije predstavljao masakr nad nenaoružanim seljanima. Viđenje događaja kao masakra nad civilima zasnovano je na iskrivljenom izveštavanju moralno sumnjivog pojedinca, te ne zadovoljava kriterijum pouzdanog utvrđivanja zločina na osnovu nepristrasnih informacija. Na ovaj način, pretvaranjem legalne borbe protiv terorizma u masakr nad civilima, konstruisana je predstava o navodnoj zadovoljenosti navedenog principa, o postojanju legitimnosti za intervenciju.

VOJNA INTERVENCIJA KAO POSLEDNJA MERA

Drugi princip govori o tome da vojna intervencija može biti opravdana samo kao poslednja mera, kada su sve nevojne opcije prevencije ili mirnog rešavanja krize iscrpljene. Nemački kancelar Gerhard Šreder je u govoru u nemačkom Bundestagu tvrdio da „nijedan, ama baš nijedan pokušaj nije propušten da bi se postiglo mirno rešenje kosovskog sukoba“ (NIN, 2002). Pokušaja je bilo, no da bi se oni mogli smatrati nastojanjima da se postigne mir, neophodno je da

se miru iskreno stremilo. Atmosferi koja bi pogodovala opredeljenju za nevojnu opciju nikako nisu pogodovali nastupi pojedinih američkih zvaničnika u leto 1998. god., poput izjave generalnog sekretara UN Havijera Solane u kojoj je najavljivao skoriji završetak planova za intervenciju protiv SRJ (Simić, 2000: VIII). Kraha pregovora u Rambujeu se smatra ključnim u napuštanju ovog vida rešenja i konačnog opredeljenja za vojnu intervenciju, no njemu su prethodili i drugi „diplomatski neuspesi“. I njih je pratila vojna retorika, poput glasnog zalaganja za „humanitarnu intervenciju“ američke državne sekretarke Medlin Olbrajt a zatim i komandanta NATO-a Veslija Klarka (Gibs, 2010: 300). Ipak, bilo je i onih koji su se protivili toj opciji, te je kao kompromisno rešenje u Beograd poslat specijalni izaslanik SAD za Balkan- Ričard Holbruk. Najpre treba razmotriti neutralnost Holbrukovog delovanja, budući da se svodilo na sporazumevanje sa jednom stranom. Sukob između dve strane se sveo na ultimativno postavljanje zahteva jednoj strani, budući da predstavnici OVK nisu bili ni na koji način uključeni u pregovore. S obzirom na formulisanje konkretne vojne pretnje od strane NATO-a, tzv. upozorenje pred aktivaciju, jasno je da opredeljenje za diplomatiju nije bilo iskreno. Paradoksalno je ulagati napore u pregovaranja i ulagati sredstva u naoružavanje! Pored toga, takvo postupanje stvara osećaj pretnje drugoj strani, čime se prihvatanje sporazuma zasniva na pretnji, što protivreči Bečkoj konvenciji o ugovornom pravu (član 42). Uprkos okolnostima, nakon nekoliko dana pregovaranja, Milošević je prihvatio „neobični unilateralni prekid vatre“. Unilateralni, budući da je predviđao samo povlačenje snaga VJ i MUP-a Republike Srbije. Prema sporazumu, na KiM se upućuje 2000 posmatrača OEBS-a, a NATO dobija ovlašćenje da iz vazduha nadzire vojne aktivnosti na području KiM. Oktobra 28. Beograd je prijavio da je ispunio dogovor, što su potvrdili OUN i OEBS. (Gibs, 2010: 306). To je potvrdio i nemački oficir Klaus Nojman, kao ključni svedok tužilaštva na suđenju Miloševiću pred Haškim tribunalom (Gibs, 2010: 302). Albanska strana nije imala nikakav sporazum sa OEBS-om i stoga se nije smatrala obaveznom ni na kakav sporazum o primirju. Naprotiv, OVK je iskoristila sporazum za zauzimanje teritorije koje su napustili pripadnici jugoslovenske vojske, što u svojoj analizi potvrđuje Velt: Povlačenje srpskih snaga omogućilo je „OVK spektakularan povratak“ (Hofbauer, 2009: 107). Pod budnim okom OEBS-a, došlo je do naknadnog naoružanja i novog prodora neregularnih snaga OVK, čime je ova organizacija prekršila sopstvene principe, Završni akt iz Helsinkija 1975. godine, kojim se obavezala na „nepovredivost i poštovanje postojećih granica“ (Hofbauer, 2009:107). Rezultat ovakvog posredovanja bilo je snažnije antidiplomatskih metoda i početak osnovanih sumnji u težnje da se sukob mirno okonča. Da se rešenje želelo postići mirnim putem, posrednici bi se okrenuli uzroku propasti sporazuma. Umesto toga, ultimativno zahtevanje primirja upućivano samo jednoj strani, poprimilo je radikalne oblike na konferenciji u Rambujeu i tako pojačalo sumnju u iskrenost pokušaja da se izbegne vojno „rešenje“.

Pregovore u Rambujeu je inicirala Kontakt grupa nakon sastanka u Londonu 22. januara, na kome su usvojeni ključni principi za predstojeće „političko rešavanje krize“. Sporazum se stoga morao kretati u okviru datih principa. Oni su se svodili na davanje široke autonomije Kosovu i Metohiji, ali uz poštovanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta SRJ. Na samom početku pregovora američka državna sekretarka Medlin Olbrajt izjavila je na konferenciji za štampu da postoje samo tri moguća ishoda pregovora: ukoliko Srbi kažu NE ponuđenom dokumentu, a Albanci DA, NATO će bombardovati Srbe; ukoliko obe strane kažu DA, na KiM će biti raspoređeno 28.000 vojnika NATO-a; u slučaju da Srbi kažu DA, SAD će prestati da podržavaju OVK (Simić, 2000: VIII). Ovakav pristup ne stremi miru, a ispravno ga je opisao ministar inostranih poslova Češke, J. Dinštrib, da se „u Rambujeu nije radilo o sporazumu već o tome ko će ispasti kriv za neuspeh“ (Gibs, 2010: 301). Vojnom pretnjom koja je pratila pregovaranje, sila je stavljena iznad diplomatije, sila je prevladala međunarodno pravo. Međunarodno javno pravo izričito zabranjuje upotrebu pretnje vojnom silom u međunarodnim pregovorima. Ugovor postignut pod pretnjom je ništavan, i u ovom slučaju prekršena je Bečka konvencija o ugovornom pravu. Sporazum koji je iznela Kontakt grupa imao je dva dela, civilni (politički) i vojni. Iako bi prema prvom, Kosovo imalo svoj ustav, koji bi imao primat nad ustavima Srbije i SRJ, zatim skupštinu, predsednika i vladu, jugoslovenska strana je izrazila spremnost da ga prihvati. Takođe je prihvaćeno prisustvo međunarodnih posmatrača i međunarodnih mirovnih snaga. Spremnost na prihvatanje političkog dela sporazuma, potvrdila je i Olbrajtova 20. februara (Gibs, 2010: 309). Ova fleksibilnost išla bi na ruku diplomatskom rešenju, da dva dana pre kraja prvobitni sporazum nije izmenjen, i u njega unet i vojni aneks (Aneks B), koji je doneo potpuno novi zahtev. Zahtev je podrazumevao: neograničen pristup snaga NATO celoj teritoriji SRJ, neograničeno stacioniranje, manevrisanje i besplatno korišćenje svih komunikacija, infrastrukture i objekata po slobodnoj sopstvenoj oceni, zatim, diplomatski imunitet i eksteritorijalnost koja ne poziva pripadnike NATO ni na jednu vrstu odgovornosti. Ovako sročeni pregovori bio je u suprotnosti sa navedenim principima Kontakt grupe, Poveljom UN i Ustavom SRJ. On je značio narušavanje suvereniteta Jugoslavije i okupaciju od strane NATO trupa. To potvrđuje zvanična istraga britanskog parlamenta koja je donela zaključak da „jugoslovenski zvaničnici nikako nisu mogli da prihvate ovaj Aneks, pošto bi on značio snažno narušavanje suvereniteta zemlje“. Postavljanje ovog ultimatum odbacuje tvrdnje o nefleksibilnosti srpske strane u pregovorima. Ono pokazuje nespremnost američke strane na bilo kakav kompromis, jer je upravo prisustvo NATO-a bila ključna prepreka rešenju, budući da je sa srpske strane više puta izražena spremnost na razmeštanje međunarodnog vojnog prisustva, pod okriljem UN i OEBS-a (Simić, 2000: VIII). Ako je cilj pregovora bio okončanje sukoba na Kosovu, čemu okupacija čitave teritorije SRJ? Dodatno, dokument albanske delegacije, u kome se potvrđuje da će „po

isteku prelaznog perioda od tri godine narod Kosova izraziti svoju volju kroz referendum“, dakle van okvira pomenutih principa, nije doveden u pitanje od strane predstavnika SAD i EU. Poslednji pokušaj da se spor reši „mirnim“ putem, inicirao je Holbruk, koji je 23. marta došao u Beograd gde je samo ponovio ultimatum iz Rambujea, pa smisao njegovog dolaska ostaje nejasan u kontekstu mirnog rešenja sukoba. Suštinu pregovora u Rambujeu, američki državni sekretar Henri Kisindžer objašnjava na sledeći način „Tekst sporazuma iz Rambujea, kojim je Srbija pozvana da prihvati NATO trupe na svojoj teritoriji, predstavljao je provokaciju, izgovor za početak bombardovanja. (...) To je bio loš diplomatski dokument koji se nikada nije trebalo pojaviti u toj formi“ (Daily telegraph, 1999).

Tok proceduralne analize pokazuje da se od početka pokušaja da se spor reši mirnim putem prvobitna namera da se zemlja bombarduje, više puta izražena kroz pretnju, nije menjala. Menjala su se sredstva kojom će se ona opravdati. Jugoslovenska strana, pod uticajem pretnji, činila je ustupke, sve do prihvatanja okupacije države. Pokušaji da se spor reši mirnim putem nisu propali, oni su sprečeni. Agresija na SRJ bila je prva, a ne poslednja mera.

PROPORCIONALNOST UPOTREBLJENIH SREDSTAVA

„Obim, dužina i intenzitet planirane vojne intervencije moraju biti minimalni, u dovoljnoj meri da obezbede definisan cilj- zaštitu ljudskih života“ (Report, 2001: XII). „Izvođenje vojnih operacija podrazumeva ograničenu silu, a intenzitet operacije mora biti minimalan, kratak i proporcionalan“ (Nakarada, 2008:116). Pomenuti princip meri stepen ugroženosti ljudskih prava i odmera sredstva koja se pri tome moraju upotrebiti. Najpre treba ukazati da nije bilo ugrožavanja ljudskih prava u tolikoj meri da se upotrebi sila koja je upotrebljena. Dokumenti Ministarstva spoljnih poslova Joške Fišera i regionalnih administrativnih sudova u Nemačkoj, svedoče da kriterijumi etničkog čišćenja i genocida nisu ispunjeni (Vidovdan, 2012). Mišljenje Gornjeg administrativnog suda u Minsteru od februara 1999. god. donosi zaključak da uočeno iseljavanje Albanaca ne pretpostavlja etničko čišćenje: „Čak i ako bi srpska država blagonaklono prihvatila ili čak imala nameru da deo građanstva koje sebe vidi u beznadežnoj situaciji ili koje se protivi obaveznim merama, emigrira, to još uvek ne predstavlja program progona usmeren protiv celokupne albanske većine (na Kosovu)“ (Vidovdan, 2012). S druge strane, Savet bezbednosti je izrazio zabrinutost zbog iseljavanja preko 230 000 ljudi iz domova (Resolution 1199, 1998) a potom i zbog predstojeće pretpostavljane humanitarne katastrofe (Resolution 1203, 1998), ali nigde nisu pomenuti genocid ili etničko čišćenje. U drugom mišljenju stoji da etnički Albanci na Kosovu niti su bili niti su sada izloženi grupnom progonu na regionalnom ili nacionalnom nivou u Saveznoj Republici Jugoslaviji (Vidovdan, 2012). To detaljnije

potvrđuje Ministarstvo spoljnih poslova Nemačke: „U sadašnjem vremenu se unutar SRJ uočava povećana tendencija povratka izbeglih u svoje domove. Prema proceni Ministarstva spoljnih poslova, individualni kosovski Albanci (i članovi njihovih porodica) još uvek imaju na raspolaganju određene mogućnosti naseljavanja onih delova Jugoslavije u kojima već žive njihovi sunarodnici ili prijatelji, koji su spremni da ih prihvate i pomognu ih“ (Vidovdan, 2012). Na osnovu navedenog autori zaključuju da na području Kosova nisu uočeni pokazatelji masovne ljudske patnje. U navedenim emigracijama nije uočena genocidna namera niti namera da se Albanci „etnički očiste“. One su stvorile bojazan da do takvih namera ne dođe. Ukoliko se otklone sumnje u postojanje masovne ljudske patnje, ostaje kao oslonac intervenciji „prekomerna upotreba sile od strane srpske policije protiv civila i mirnih demonstranata“ (Resolution 1160, 1998). „Da li je samo na osnovu toga, usled neidentifikovane humanitarne katastrofe, uz konstatovanje da do nje može doći, bilo opravdano gađati civilne objekte na teritoriji cele SRJ, koristiti osiromašeni uranijum, kasetne i grafitne bombe, izuzetno destruktivno, toksično i kancerogeno oružje?“ (Nakarada, 2008: 118) Autori smatraju da nije jer se definisan cilj- zaštita ljudskih života ne može ostvariti istovremenim oduzimanjem života i onima u čiju zaštitu je intervencija preduzeta. Pomenuto oružje se ne sme koristiti protiv civila (Resolution 1997/36). U skladu sa principima Povelje Ujedinjenih nacija, Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, Paktovima o ljudskim pravima, Međunarodnim konvencijama o ljudskim pravima i Ženevskih konvencija od 1949. i njihovim Protokolima, donete su Rezolucije kojim se izražava zabrinutost zbog neselektivnog korišćenja ovakvog oružja, kako protiv oružanih snaga, tako i protiv civila. Eksplicitno se u ravan sa nuklearnim i hemijskim oružjem, pominju i kasetne bombe i oružje sa osiromašenim uranijumom zbog njihovog zajedničkog posledičnog kumulativnog dejstva; dugotrajnih posledica koje proizvode po život i zdravlje ljudi. Njihovo korišćenje nije u skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava i humanitarnog prava. (Resolution 1996/16). Kako se onda može prihvatiti zaštita ljudskih prava koja nije u skladu sa standardima ljudskih prava? Kako se može očekivati zaustavljanje ljudske patnje ako je njima potom dugotrajno ugroženo pravo na zdravlje i zdravu životnu sredinu? Treba naročito pomenuti korišćenje kasetne municije. Bačeno je 1765 kontejnera sa 295.000 kasetnih bombi na naseljena područja (Cluster munition coalition, 2012). Ubijeno je minimum 500 civila u ovim udarima, i Srba i Albanaca (WSWS, 1999). Organizacija *Zaštitnici ljudskih prava* je zbog toga 13. maja 1999. godine poslala pismo generalnom sekretaru NATO-a Havijeru Solani, naglašavajući ozbiljnu zabrinutost što NATO pogađa civile, kao i civilne ustanove kasetnim bombama. Kasetne bombe se ubrajaju u konvencionalno oružje ali zbog svoje razorne prirode se ne smeju upotrebljavati u civilnim područjima. Ženevske konvencije i Protokoli to propisuju, a u skorije vreme je potpisana i Konvencija o zabrani kasetne municije.

Nemoguće je prihvatiti i opravdati da se za prevashodni cilj zaštite ljudskih prava i masovne ljudske patnje (zaštite Albanaca) koristi oružje koje neposredno i dugotrajno narušava osnovno ljudsko pravo na život i doprinosi širenju i uvećavanju ljudske patnje. Da li su baš ta sredstva bila neophodna za postizanje cilja? Meta napada su bili i kulturni spomenici, civilne mete (30% od ukupnih meta), industrijski objekti (Nakarada, 2008: 118). Treba posebno napomenuti uništenje dve rafinerije nafte, rušenje Avalskog tornja, zgrade Radio televizije Srbije, petrohemije u Pančevu, Žeželjevog mosta u Novom Sadu, fabrike automobila Zastava iz Kragujevca, zgrade Generalštaba u samom centru Beograda, ambasade Kine, pijacu i centar Niša i mnoge druge civilne ciljeve. Iako je intervencija prevashodno sprovedena radi zaštite prava Albanaca na Kosmetu, proširena je na celu teritoriju SRJ, sa podjednakim intenzitetom i razaranjima. To je, ukupno posmatrano, bila prekomerna nepotrebna snaga.

RAZUMNI IZGLEDI ZA USPEH

Moraju postojati razumni izgledi za uspeh u zaustavljanju ili sprečavanju patnje koja je opravdala intervenciju, sa posledicama akcije koje ne smeju biti gore od posledica koje bi nastupile u odsustvu akcije (Report, 2001, XII). To znači da posledice sprovedene intervencije ne smeju biti gore od početnog problema zbog kojeg se ona preduzima (Nakarada, 2008: 116).

Godine 2008. proglašena je Republika Kosovo. Ova činjenica se direktno suprotstavlja izveštaju *Odgovornost za zaštitu*. On pretpostavlja dvogubu odgovornost suvereniteta: poštovanje suvereniteta druge države, s jedne strane i zaštitu ljudskih prava, sa druge strane (Report, 2001:8). Intervencija, samim tim ne sme imati za svoj cilj i nameravanu posledicu, odsecanje dela teritorije države na kojoj se intervencija preduzima. Iako je nezavisnost proglašena 9 godina nakon intervencije, direktna je njena posledica. Najvalidniji pokazatelj toga je izjava inicijatora intervencije, Tonija Blera prilikom posete Prištini, u leto 2010. god., kada je nedvosmisleno izrekao sam cilj intervencije: „...postalo je jasno da je jedini način da se odbrane vrednosti mira i slobode, omogućavanje nezavisnosti Kosovu (...) Pomogli smo. NATO je pomogao. Britanija i naše hrabre oružane snage su pomogle (...) Ono što smo uradili, kada smo intervenisali 1999. god., bilo je da vam damo šansu za novo poglavlje u istoriji Kosova“ (The office of Tony Blair, 2010). Jedan od pokazatelja posledica intervencije ponudio je Robert Hajden, direktor centra za Ruske i istočnoevropske studije na Univerzitetu u Pitsburgu: „Žrtve među srpskim civilima u prve tri nedelje rata, veće su nego sve žrtve na obe strane na Kosovu u 3 meseca koje su prethodile ovom ratu, a ipak ova tri meseca je trebalo da predstavljaju humanitarnu katastrofu“ (Čomski, 2000: 28). Takođe, u martu 2000. god. Jirži Dinstbir izvestio je Komisiju UN za ljudska prava: „Bombardovanje nije rešilo probleme. Ono je samo umnožilo postojeće i stvorilo nove.“ Najveći deo

Kosovo je „etnički očišćen od nealbanskog življa, pokrajina je podeljena bez ikakvog pravnog sistema, njome dominiraju ilegalne strukture OVK, a veoma često rivalske mafije“ (Džonston, 2005: 319). Henri Kisindžer, bivši državni sekretar SAD, izjavljuje da je rat proizveo „više izbeglica i žrtava nego bilo koja druga alternativa koja bi se mogla zamisliti“ (Todorov, 2001). Takođe, protevano je preko 250.000 Srba, Roma i drugih nepoželjnih etničkih grupa (Gibbs, 2009). Uništava se srpsko kulturno i versko nasleđa na Kosovu i Metohiji uz prisustvo NATO-a, a kriminalizacija kosovskog političkog establišmenta se nastavlja, dok privreda zamire. Rečju, „najneprijatniji aspekt kosovskog slučaja jeste to da je najavljujivana humanitarna intervencija poslužila uglavnom za povećavanje obima zločina.“ Bombardovanje je izazvalo veću katastrofu od one zbog koje je intervencija izvedena, proizvelo je ogromnu materijalnu i ekološku štetu u Srbiji ali i na Kosovu. Albanci i Srbi su masovno počeli da napuštaju Kosovo kada je bombardovanje krenulo. Dok su se proterani Albanci vratili na Kosovo nakon završetka vojne intervencije, proterani Srbi i ostali nealbanci nisu, tako da je intervencija rezultirala stvaranjem gotovo etnički čistog entiteta, sa slabim institucijama, ekstremno kriminalizovanog i ekonomski neodrživog (Nakarada, 2008: 118). Konačan broj žrtava zvanično nije saopšten, a srpske procene se kreću između 1 200 i 2.500 poginulih oko 5.000 ranjenih (WSWS, 1999). Posledica korišćenja kasetne municije je dugotrajno loše stanje terena zasićenih ostacima kasetnih bombi, od kojih oko 30.000 nije eksplodiralo (MONITOR, 2011). Provera ispitivane municije dovodi do kontaminacije životne sredine sa dugoročnim posledicama po lokalno stanovništvo (Petković, 2012: 3). Isti je slučaj i sa dejstvima osiromašenog uranijuma gde je dovoljna samo jedna jedina čestica OU u limfnim čvorovima da razori ceo imunološki sistem.

Neispunjenje navedenog principa najbolje oslikava zaključak Dajane Džonston: „Godina 1999. ostavila je „otvorene rane“ na Balkanu. Rat i ekonomska propast koja ga prati predali su ovaj kraj u ruke organizovanom kriminalu koji se bavi krijumčarenjem droge, oružja i žena (2005: 319). Stanje je odmaklo od prvobitnog cilja zaštite ugroženih albanskih civila na Kosovu- na osnovu izloženog, autori zaključuju da je pogoršano.

DONOŠENJE ODLUKE OD STRANE NADLEŽNOG ORGANA

Poslednji princip glasi: ne postoji bolji ili relevantniji organ od Saveta bezbednosti UN, koji bi odobrio vojnu intervenciju u cilju zaštite ljudi (Report, 2001: XII). U nastavku određenja se razjašnjava da bi pre donošenja formalne odluke trebalo potvrditi postojeće činjenično stanje- etničko čišćenje ili velike gubitke ljudskih života. Ovo načelo po svojoj suštini zatvara krug prethodno navedenih principa. To je formalna potvrda sticanja uslova za intervenciju kroz odluku nadležnog organa. Odluku o intervenciji u slučaju Kosmeta nije

donela legitimna vlast, na osnovu nepristrasnih informacija, kako se zahteva u izveštaju. Legitimna instanca za autore izveštaja predstavlja SB UN, pri čemu se smatra da stalne članice treba da se odreknu prava na veto, ukoliko većina podržava intervenciju. Odluku o intervenciji ne samo da nije doneo SB UN nego je nije donela ni jedna legalna i legitimna institucija agresorskih zemalja. Pored Povelje UN, prekršeni su čl. 5 NATO Povelje, odredbe ustava Italije, Rusije, Kine (Nakarada, 2008: 117). „Treba naglasiti da ni u jednom trenutku Savez nije formalno objavio rat, što je naročito značajno zato što objavu rata moraju da ratifikuju zakonodavna tela država-članica; drugim rečima, ta objava bi rat pretvorila u predmet unutrašnjeg političkog razmatranja, a to se nije dogodilo. Zapravo, američki Kongres nije izrazio saglasnost. Dakle, Savez, odnosno njegov nukleus koji donosi odluke, delovao je u svakom pogledu le-gibus solutus, kao telo koje je iznad zakona“ (Ananiadis, 2003).

ZAKLJUČAK

Ispitivanjem svakog od navedenih principa došlo se do zaključka da sprovedena vojna humanitarna intervencija nije opravdana. Pravedni cilj nije ostvaren, jer je masakr u Račku, kojim je neposredno opravdana intervencija, predstavljao konstrukciju medija i iskrivljeno svedočenje pojedinaca. Drugi princip nije ostvaren jer pokušaji da se spor reši mirnim putem nisu propali, oni su sprečeni. Agresija na SRJ bila je prva, a ne poslednja mera. Upotrebljene mere nisu bile proporcionalne sudeći po razrušenim civilnim objektima i brojem civilnih žrtava, upotrebljenim kasetnim bombama i oružju sa OU. Za ostvarenje postavljenog cilja- zaštite Albanaca, upotrebljena sila jeste bila prekomerna. Posledice koje su nastupile: proglašenje Republike Kosovo, broj raseljenih i poginulih ljudi koji je porastao tokom i nakon intervencije, neposredna ekonomska propast zemlje usled razrušenih industrijskih postrojenja, ugroženo zdravlje ljudi usled kontaminiranih i neočišćenih terena od oružja od osiromašenog oružja, ukupno posmatrano gore su od početnog stanja zbog koje je preduzeta intervencija. Na kraju, sama odluka da se interveniše nije doneta od strane SB UN, legitimnog nadležnog organa.

LITERATURA

- [1] A timeline of cluster bomb use, 2012. *Cluster munition coalition*, [online] dostupno na: < <http://www.stopclustermunitions.org/the-problem/history-harm/> > [Pristupljeno 21. marta 2012]
- [2] Ananiadis, G., 2003. Karl Šmit na Kosovu, ili rat uzeti ozbiljno, *Republika*, [online] dostupno na: < <http://www.republika.co.rs/308-309/14.html> > [Pristupljeno 25. marta 2012].
- [3] *Bombardovanje – kako se vodio rat*, 2009. [film] Autori: Filip Švarm, Radoslav Čebić. Srbija: RTS
- [4] Cluster munition ban policy, 2011., *MONITOR*, [online] dostupno na: < http://www.the-monitor.org/index.php/cp/display/region_profiles/theme/1327 > [Pristupljeno 29. marta 2012].
- [5] Čomski, N., 2000. *Novi militaristički humanizam: lekcije Kosova*, Beograd: Filip Višnjić
- [6] Džonston, D., 2005. *Suludi krstaši*, Beograd: IGAM
- [7] Gibbs, D., 2009. First Do No Harm, *Tikkun*, [online] dostupno na: < http://www.tikkun.org/article.php?story=jul_09_gibbs > [Pristupljeno 24. marta 2012]
- [8] Gibs, D., 2010. *Humanitarno razaranje Jugoslavije*. Novi Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci.
- [9] Herman, E. S. i Piterson, D., 2010. *Politika genocida*. Beograd: Vesna ino d.o.o.
- [10] Hofbauer, H., 2009. *Eksperiment Kosovo*. Beograd: Albatrosplus d.o.o.
- [11] *Kraj – osuđeni na progonstvo*, 2007. [film] Autori: Jevgenij Baranov, Aleksandar Zamislov. Rusija: Prvi kanal ruske televizije.
- [12] Nakarada, R., 2008. *Raspad Jugoslavije: problem tumačenja, suočavanja i tranzicije*. Beograd: Službeni glasnik.
- [13] Pavić, A., Interni nemački dokumenti o Kosovu, 2012. *Vidovdan*, [online], dostupno na: < <http://www.vidovdan.org/arhiva/print740.html> > [Pristupljeno 29. marta 2012].
- [14] Petković, Slobodan, 2012. *Osiromašeni uranijum: zaštita životne sredine i stanovništva, naša večita briga i obaveza*, [online] Beograd: Beogradski forum za svet ravnopravnih dostupno na: < <https://docs.google.com/file/d/0B-4gMauZDSIk2lIdVp-TUzBTakdGUWw3U2pTQXVpZw/edit?pli=1> > [Pristupljeno 27. marta 2012].
- [15] Pregovori u Rambujeu, 2002. *NIN* [online], dostupno na: < <http://www.nin.co.rs/2002-11/28/26104.html> > [Pristupljeno 30. marta 2012].
- [16] *Račak – laži i istine*, 2009. [film] Autor: Slaven Kranjc. Srbija: RTS.
- [17] *Rat za Kosmet*, 2000. [film] Autor: Miroslav Lazanski, Srbija
- [18] Rowland, J., 1999. Kosovo massacre: ‚A twisted mass of bodies‘, *BBC*, [online] dostupno na : < <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/256381.stm> > [Pristupljeno 15. marta 2012].
- [19] Simić, I., 2006. *Istina o Račku*. Beograd: Čigoja štampa.

- [20] Simić, P., 2000. *Put u Rambuje: Kosovska kriza*. Beograd: NEA d.o.o. dostupno na sajtu: Projekat Rastko < <http://www.rastko.rs/kosovo/delo/12517> > [Pristupljeno 26. marta 2012]
- [21] Smiljanić, S., 2009. *Agresija NATO- Ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana u odbrani otadžbine*. Beograd: Čugura print.
- [22] Speech by Tony Blair to National Assembly of the Republic of Kosovo, 2010. *The office of Tony Blair*, [online], dostupno na: < <http://www.tonyblairoffice.org/speeches/entry/speech-by-tony-blair-to-national-assembly-of-the-republic-of-kosovo/> > [Pristupljeno 28. marta 2012].
- [23] Studije: Srbija 2000 – godinu dana posle bombardovanja, 2000. *VREME*, [online] dostupno na: < http://www.vreme.com/arhiva_html/494/08.ASP > [Pristupljeno 25. marta 2012].
- [24] The International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), 2001. *The Responsibility to Protect*. Ottawa: International Development Research Center.
- [25] Todorov, C., 2001. Sećanje na zlo, iskušenje dobra, *Republika* [online] dostupno na: < http://www.yuope.com/zines/republika/arhiva/2001/256/256_21.html > [Pristupljeno 24. marta 2012].
- [26] UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, 1996. *Resolution 1996/16*, Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, dostupno na: < <http://prop1.org/2000/du/resource/000310un.htm> > [Pristupljeno 28. marta 2012].
- [27] UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, 1997. *Resolution 1997/36*, Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, dostupno na: < <http://www1.umn.edu/humanrts/links/sub-com.html> > [Pristupljeno 28. marta 2012].
- [28] UN Security Council, 1998. *Resolution 1160*, New York: The Security Council, dostupno na: < <http://www.un.org/peace/kosovo/98sc1160.htm> > [Pristupljeno 30. marta 2012].
- [29] UN Security Council, 1998. *Resolution 1199*, New York: The Security Council, dostupno na: < <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/279/96/PDF/N9827996.pdf?OpenElement> > [Pristupljeno 30. marta 2012].
- [30] UN Security Council, 1998. *Resolution 1203*, New York: The Security Council, dostupno na: < <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/321/21/PDF/N9832121.pdf?OpenElement> > [Pristupljeno 30. marta 2012].
- [31] Uredništvo, 1999. NATO Kasetne Bombe Pobile 100 Albanaca Na Kosovu: A Gdje Su Izrazi Gnjeva I Osude?, *World Socialist Web Site (WSWS)*, [online] dostupno na: < <http://www.wsws.org/sh/1999/maj1999/nato-m15.shtml> > [Pristupljeno 21. marta 2012].
- [32] Uskoković, Z., 2009. Laž za NATO bombe, *Večernje NOVOSTI*, [online] dostupno na: < <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.292.html:230221-Laz-za--NATO-bombe> > [Pristupljeno 20. marta 2012].

Sandra Davidović i Andrijana Taskov

THE APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF
RESPONSIBILITY TO PROTECT REPORT ON
HUMANITARIAN INTERVENTION IN KOSOVO

Abstract:

In this work, the authors will analyze respecting the principle of humanitarian interventions on the example of Kosovo and Metohija. First, we will point out the report of the responsibility to protect the established principles, the reasons for its making and its significance. Then, relying on the report, each principle will be defined individually. Collecting relevant data, the authors will demonstrate their no realization in the case of Kosovo. According to this, we will provide an answer to the question of the justification of humanitarian intervention in 1999. year.

Key words:

humanitarian interventions, principle of interventions, Kosovo.

Ksenija Kvrđić

Balkan pred izazovima neosmanizma

Sažetak:

U neosmanističkoj politici vođenoj doktrinom turskog ministra inostranih poslova, Ahmeta Davutoglua, jedan od pravaca i ciljeva delovanja predstavlja i Balkan. Dinamična „strategijska dubina“ Turske, uključuje nastojanja da se uspostave sve tešnje veze sa Beogradom – samo je nepoverenje u Turke, želja za osvetom i potreba za oslobođenjem od osmanske vlasti i dalje osnovna karakteristika kolektivno nesvesnog. U ovom radu predstavljen je potencijal i politički uticaj Turske, ali i sukobljena mišljenja i perspektive u pogledu turskog marširanja ka Zapadnom Balkanu koja su postala deo naše političke svakodnevnice.

Ključne reči:

Neosmanizam, Balkan, Turska, bivša Jugoslavija, investicije Turske, spoljno-politička taktika.

Kada je daleke 1912. počeo Balkanski rat sve hrišćanske zemlje ponadale su se da će on označiti konačan kraj dominacije Osmanskog carstva na našim prostorima. Sa svojom organizacijom i sistemom, Osmansko carstvo predstavljalo je najveću vojnu i političku silu u ovom regionu. Poraz Carstva na Balkanu, ali i poraz u Prvom svetskom ratu, doveli su do izbijanja na površinu uzavrele kritične mase čije se nezadovoljstvo godinama nagomilavalo. Ove kritičke mase dobile su priliku za revolucionarne promene nakon mirovnog ugovora iz Lozane, a sa njim i priliku da izmenom granica stvore Republiku Tursku kao modernu, sekularnu državu okrenutu zapadnjaštvu. Bila je ovo odluka Turske da se okrene sebi i distancira od otomanskog nasleđa na Balkanu i Bliskom istoku, koja je njenu politiku nadahnula novom snagom i energijom, ali za koju se ne može tvrditi da je prisutna u sadašnjim stremljenjima.

Ideološka orijentacija i politička praksa koju danas vodi savremena turska država određena je principima koji se sve češće definišu kao neosmanizam. Već na prvi pogled, nova ideologija označava kraj kemalizma koji sve

krupnijim koracima silazi sa scene u korist snaga koje Tursku vraćaju u daleku prošlost. Što više Ataturovih portreta visi na zidovima prostorija u javnim ustanovama, to je manje izornog kemalizma u svakodnevnom životu. Tradicionalne i religiozne porodice, koje teže za prošlošću, dobile su svojih pet minuta i svojim upornim zahtevima iznedrile nove partije sa „islamskim pogledom na svet“ (Jevtić, 2011) Od samog nastanka, za partije poput Otadžbinske partije i Partije blagostanja (poznata kao Refah partija) dolazak na vlast postalo je pitanje vremena. Kada je 2001. godine istaknuti član Refah partije Redžep Tajip Erdogan formirao novu „Partiju pravde i razvoja“ – AKP, koja se predstavljala kao konzervativna, trebalo joj je samo godinu dana da osvoji vlast čak dvotrećinskom većinom. Ubedljivo osvajanje političke scene traje i danas, a njena izborna pobeda ravna je „drugoj revoluciji“ turske republike. Baš te, 2001. započelo je konkretno stvaranje velike pukotine u skoro svim porama političkog i socijalnog aspekta Ataturovog nasleđa. Partija i ljudi koji je predvode, učinili su Tursku predmetom živih političkih raprava u svetu, a pitanje koje se sve češće postavlja u političkim krugovima je u kojoj meri se Turska razvija u liberalno-demokratskom pravcu i da li će Ataturove ideje biti zamenjene nekim novim modelom?

Sa Partijom pravde i razvoja, današnja Turska je neminovno, kao legitimna naslednica Osmanskog carstva, počela da „reafirmiše njegovo celokupno duhovno, kulturno i političko nasleđe, kako bi u preraspodeli svetske moći i uticaja koja je u toku igrala ulogu jednog od značajnih međunarodnih činilaca“ (Tanasković, 2011: 11). Za ovo delovanje mnogi termin neosmanizam smatraju neadekvatnim, ali su osporavanja same pojave mnogo naglašenija.

Neosmanizam se uobličava u političku praksu mnogo ranije i pogrešno je smatrati ga proizvodom aspiracija novijih političara – postoji još od Turguta Ozala (1927-1993), sposobnog pobornika vraćanja osmanskoj tradiciji. U Ozalovo vreme učinjen je radikalni zaokret u turskoj politici koja je krenula putem privredne snage, partnerstva SAD u okviru NATO pakta, ali i putem obnavljanja uticaja u regionima koji su bili u sastavu Osmanskog carstva. Nova elita, sa Ozalom na čelu, pokazala je živo interesovanje za bivše osmanlijske posede u kojima je videla šansu za osvajanje novih tržišta i ostvarivanje političkog uticaja. Iako se mogla pohvaliti položajem koji retko koja zemlja ima, do respektabilne sile sa neosmanističkim pretenzijama Turska nije došla sama. Ona i danas, uz podršku SAD, nastoji da izraste u veliku silu čiji će centri buduće svetske politike biti Balkan, Kavkaz i Bliski istok (Marković, 2011).

Sigurno je da Vašington i Ankara ulažu napore da održe maksimalno konstruktivnu i korisnu saradnju ali su pojedini prioriteti nove spoljnopolitičke doktrine Turske kao i američki potezi povremeno stavljeni pred ozbiljna iskušenja. Tako je vladajuća AKP partija ostala po strani u invaziji na Irak na iznenađenje SAD i mnogih drugih, našavši se u procepu između ključnog saveznika i nepopularnog rata. Ovim potezom Turska je sticala sve veću popularnost širom Bliskog istoka što je ojačalo prestiž njene diplomatije. U tom

kontekstu treba tumačiti i glasanje Turske protiv sankcija UN prema Iranu, kada su Turci shvatili da mogu imati koristi odbijajući da se priključe SAD kada procene da one deluju preterano agresivno. Turska će nastaviti da se distancira od Sjedinjenih Država ako budu nastojale da ostvare svoju viziju korišćenjem ogoljene sile umesto suptilne moći koju Ankara upotrebljava. Uprkos tome, Vašington pridaje veliki značaj nastavljanju privilegovanih odnosa sa Turskom a najviši stepen saglasnosti ispoljen je sa njenom ulogom u stabilizovanju Balkana koje je prihvatljivo i za američke prijatelje.

Najcelovitije teorijsko uobličenje i zvezda vodilja neoosmanističkog koncepta, poznatija pod nazivom „Strategijska dubina“ pružiće nam najbolji pregled spoljnopoličkih namera Turske. U ovom radu bavimo se trećim regionalnim prioritetom turskog delovanja Balkanom, koji u svetskim medijima zauzima jako mali prostor. Čini se da se Turska posle jednog veka vraća u velikom stilu šireći svoju neoosmanističku pokretačku energiju i ne skrivajući nastojanja da od Balkana stvori „novu Rumeliju“. Potrebno je što pre se suočiti sa ambicijama Turske na ovim prostorima i ispitati strategiju svake zemlje prema „ekonomskom džinu iz Anadolije“, kako se Turska sve češće naziva. Ona demonstrira ambiciju da postane ključni činilac u susjedstvu, a na svakoj državi je da ponudi svoju viziju odnosa prema njoj.

Zbog širine pretenzija, kada se govori o turskom uticaju, valja koristiti termin Balkan, pre nego Zapadni Balkan, jer su se u interesnoj sferi spoljne politike našle i države kao što su Rumunija, Bugarska i Grčka. Viđenje savremenog trenutka turskog nastupa kroz ove tri zemlje daće nam potpuniju sliku pravih ciljeva Republike.

Odnos Turske i Grčke obeležava očigledan politički dijalog u korist dobrosusedskih odnosa ali bez osmišljenog spoljnopoličkog nastupa. Od 1996. postoji Savet za grčko-tursku saradnju, a potpisano je i nekoliko bilateralnih sporazuma u raznim oblastima. Poslednjih godina može se uočiti i taktiziranje jedne strane u saradnji radi što uspešnijeg postizanja glavnog cilja – jačanja položaja Albanaca i Bošnjaka. Sve nas navodi da zaključimo da je Grčka za Tursku faktor „*protiv* koga se, a ne *sa* kojim se vodi regionalna turska politika“ (Tanasković, 2011: 147). I odnose sa Bugarskom Turska nastoji da razvije na bilateralnoj i multilateralnoj osnovi, čime će sebi obezbediti Bugarsku kao saveznicu za njene dalje pretenzije. U znatnoj meri je uspela da joj Bugarska postane neproblematičan sused, ali antitursko raspoloženje u bugarskom javnom mnjenju ne prestaje ni poslednjih godina. Godine 2010. pokrenuta je akcija prikupljanje potpisa građana protiv prijema Turske u EU koju je inicirala Bugarska nacionalistička partija (Tanjug, 2010. *Bugarska: Referendum protiv Turske u EU*, Glas javnosti, 16-03-2012). Premda nema mnogo izgleda da ova kve akcije utiču na kurs koji je zauzeo turski politički establišment, na bugarskoj strani ipak su mogući problemi.

Rumunija prema Davutogluovim rečima, pripada „trećem koncentričnom prstenu“ (Davutoglu, 2008) koga treba držati u rezervi zarad očuvanja unutar

regionalne ravnoteže koju Rumunija ima zahvaljujući svom geografskom položaju. Uloga balansera je jedina koju je Turska pripisala ovoj zemlji.

Priliku za povratak balkanskoj sferi uticaja Turci su dobili burnim procesima koji su pratili raspad Jugoslavije. Do izbijanja rata u BiH, Turskoj je odgovarala očuvana jugoslovenska federacija jer je i ona sama ugrožena separatističkim težnjama. Međutim, odnos se izmenio kada je postalo jasno da se Jugoslavija neće održati i da je rat na pomolu. Ankara je u raspadu Jugoslavije i formiranju novih država sa muslimanskim manjinama videla priliku za regionalni uticaj. Od tog momenta, Turska energično priznaje sve države nastale na prostoru bivše Jugoslavije, uz isticanje posebne zainteresovanosti za BiH i Makedoniju kao temeljne tačke turske politike prema Balkanu. Više puta se pokazalo da se u identičnost interesa Ankare i Vašingtona ne može sumnjati. To se itekako videlo u vreme rata u Bosni i Hercegovini kada je Balkan postao ponovni turski prioritet.

Danas, desetak godina kasnije, Balkan biva označen i kao „srce Turske“ (tako je R. T. Erdogan opisao Balkan u Vašingtonu- www.setimes.com, 28.9.2011.), jer savremena turska politička elita koja uglavnom i potiče od turskih izbeglica u XIX i XX veku koji su naseljeni u Trakiji i, naročito, u Istanbulu, sve više zagovara viđenje Turske kao zemlje za koju je prisustvo na Balkanu važno kao veza sa Evropom.

Teza o značaju BiH za celovitost Turske nadživela je sam rat u Bosni. Tako se Bosna i Hercegovina pominje u brojnim izjavama vlasti. Turski ministar spoljnih poslova Ahmet Davutoglu posebno ističe: „Za Tursku je bezbednost Sarajeva jednako važna kao bezbednost i prosperitet Istanbula“ (v. Pečat, 87, 30. 10. 2009, 18-20). Vizije posebnog mesta BiH dali su i T. R. Erdogan i predsednik Abdullah Gul. Dakle, Ankara je nakon učešća u ratu nastavila da igra ključnu ulogu u muslimansko-hrvatskoj federaciji. Ona predstavlja Organizaciju islamske konferencije u Savetu za implementaciju mira u BiH, aktivno učestvuje u operacijama NATO-a u misijama na Balkanu i prostoru bivše Jugoslavije. Nema sumnje da Turska nikada i nije (čak ni nakon 1908.) otišla sa ovih prostora, a nema ni potrebe, jer muslimanski deo stanovništva nije ni prežalio raspad Osmanskog carstva. To je politička zajednica na Balkanu u kojoj je neosmanistička ideja i praksa najbolje uspeła.

Gore pomenuta druga temeljna tačka turske politike prema Balkanu – Makedonija, zahteva posebnu pažnju, jer u Makedoniji živi najbrojnija turska zajednica. Ne treba zanemariti strateški značaj koji ova država ima za Ankaru. „Luk koji iz pravca severozapada povezuje liniju Bihać-Srednja Bosna-Istočna Bosna-Sandžak-Kosovo-Albanija-Makedonija-Kirdžali-Zapadna Trakija sa Istočnom Trakijom, sa stanovišta Turske ima odliku geopolitičke i geokulturne **žile kucavice** na Balkanu“, reči su Ahmeta Davutoglua u najvažnijoj studiji *Strategijska dubina: međunarodni položaj Turske*. Makedonija je država koja seče tu „geopolitičku žilu kucavicu“ na dva dela i ima neprocenljiv strateški položaj. Pored BiH, Makedonija je zemlja Balkana koja nastoji da

osnaži uticaj Turske, jer je podrška ove muslimanske države u direktnoj vezi sa njenim opstankom kao nezavisne države.

Od vremena uspostavljanja dominacije osmanske države pa sve do današnjeg dana, tradicionalna osmansko-turska politika prema Balkanu temeljno se oslanja na dve grupacije stanovništva – Bošnjake i Albance. Baš zato, neoosmanističke pretenzije valja sagledati i iz uticaja koji Albanija može imati. Ono što je Azerbejdžan Turskoj u stremljenjima ka Kaspijskom moru, to joj je Albanija prema Jadranskom. U nastupu Ankare prema Albaniji naglašena je ekonomska dimenzija, pri čemu je u Albaniji Turska treći strani investitor. Spoljna politika Turske po pitanju Albanaca na prostoru Kosova i Metohije bila je nešto drugačija od odnosa prema Albancima u Albaniji. Turska manjina na Kosovu oduvek je bila u lošem položaju, a Albanci su se svojski potrudili da asimiluju tamošnji turski živalj. Da bi kosmetski Turci očuvali svoj identitet, morali su slati decu u srpske škole. „Upravo će ovaj pozitivan odnos kosmetskih Turaka prema srpskoj državi, biti glavni razlog za revanšizam albanske populacije nakon povlačenja srpskih snaga bezbednosti sa KiM.“ (Marković, 2011).

Istovremeno, Albanci sa Kosova su se pozivali na islam samo da bi uz pomoć Turske ostvarili svoje nacionalne interese dok je osetljivo pitanje albanske populacije koja je rasuta na nekoliko država na Balkanu, podsetila Tursku na njen problem sa Kurdima. Trebalo je zauzeti kompromisan stav koketiranja između očuvanja nacionalnog identiteta turske zajednice na KiM i priklanjanja zvaničnoj politici Vašingtona. Pobedila je druga opcija, pa je na taj način, Ankara sledeći strateški interes, žrtvovala Turke na Kosovu i snažno podržala albanski separatizam. U tom kontekstu treba shvatiti tursko priznanje KiM, jer je procenila da Albanci imaju veće izgleda da ostvare njen neoosmanistički plan koji su postavili kao prioritet. Računala je da će se lako, kada Kosovo postane nezavisno, postarati da Turcima budu garantovana sva prava.

Turska je suprotno praksi iz devedesetih, nastojala da sačuva vise lica i da balansirajući, uporedo sa priznanjem Kosova, otvori novu stranicu u odnosima sa Beogradom (baš kao što je balansirala između interesa Albanaca i Turaka na Kosovu). Te zbunjujuće kontroverze treba imati na umu u odmeravanju saradnje sa njom. Selektivno opredeljenje, sedenje na dve stolice uče nas da u odnosu prema Turskoj moramo ovladati sposobnošću „razmišljanja, analiziranja, zaključivanja, i delovanja u stratežijskim koordinatama“ (Tanasković, 2011).

Turska je naknadno postajala svesna značaja Srbije kao partnera. Srbija, kao i Grčka, jedan je od faktora na Balkanu koji nije ni pomenut u Davutogluovoj projekciji jer je „srpsko pitanje“ pokrenuto kasnije. Sa druge strane, za Srbe je „tursko pitanje“ otvoreno odavno i podudara se sa politikom SAD na ovom prostoru. Skloni smo da kažemo da je Turska zapravo pion i izvršilac američkih direktiva, mada je poslednjih godina u njenoj politici primetan beg od uloge američkog sluga. Tome u prilog, pored uloge u odnosima sa Irakom i Iranom, govori i da je ovaj glavni američki saveznik prihvatio ruski energetske Južni tok.

Podatke o potencijalima i vrednostima savremene turske države treba imati na umu i prilikom procena daljih poteza srpske spoljne politike. Potrebno je uzeti u obzir činjenicu da spada među novo industrijalizovane zemlje čija uloga raste i da u tom sklopu ima sve veći uticaj u regionima koji je okružuju, uključujući Balkan. Ne treba pristupati sa predrasudama osamnaestoj privrednoj sili, ali ne treba ni potpuno potisnuti prošlost i ranije odnose sa njom, posebno u okviru politike nekadašnjeg Osmanskog carstva.

Dvesta godina od početka ustanka i srpske revolucije sa ciljem oslobađanja od turske okupacije, Turke je postalo teško ignorisati čak iako bi to hteli. Investiranje u raznim oblastima iskazana je snažna zainteresovanost Turske za Srbiju. Tako se turska avio-linija zainteresovala za kupovinu JAT-a, a u dosadašnjim razgovorima sa zvaničnicima u Srbiji veliki deo pažnje je posvećen poboljšavanju regionalne saobraćajne infrastrukture. Izgleda da neće biti ostvareno Višnjićevo predskazanje „da će drumovi poželjet Turaka, al Turaka nigde biti neće“. Tursko privredno prisustvo na Balkanu, Srbiji konkretno, najizraženije je u trgovinskoj sferi dok su veliki poduhvati u fazi najava i planova. Uprkos tome, turske investicije i obim trgovine sa balkanskim zemljama, uključujući Srbiju, još uvek su skromni.

Turska u odnosima sa Beogradom u prvi plan ističe viševjekovni zajednički život, a odnose gradi posmatrajući Srbiju kao neizostavni deo svoje, balkanske, slagalice.

Prijateljstvo i kulturna bliskost omogućili su joj da Beograd prihvati tursku posredničku ulogu u Raškoj gde je posredovanjem Turske došlo do pomirenja dva bošnjačka političara- Rasima Ljajića i Sulejmana Ugljanina ali i u pokušajima Turske da se premosti raskol u ovdašnjim islamskim zajednicama. (Marković, 2011: 285). U Raškoj oblasti gde novopazarski muftija deluje sa neskrivenih islamističkih pozicija, Turska dejstvuje kroz sve raspoložive kanale dajući prednost čas jednim čas drugima nikako ne odstupajući od već pomenute politike stalnog koketiranja.

Niko nije shvatao ozbiljno neoosmanističku politiku (za prostor balkanskih hrišćana više je odgovarajući termin panislamistička politika, kako ističe profesor Mirosljub Jevtić) sve dok se glas Turske nije počeo čuti ne samo preko Ministarstva spoljnih poslova već i preko Turske agencije za saradnju i obnovu čiji je cilj obezbeđivanje pomoći programima u oblasti ekonomije, trgovine, tehnologije, kulture i obrazovanja. Ova agencija uz sadejstvo turskih građevinskih firmi pomaže i obnavljanje spomenika iz perioda Osmanskog carstva. Nesumnjivo da otvaranje jednog ovakvog predstavništva ne znači ništa drugo do javno manifestovanje interesovanja Turske za prilike u Srbiji. (Marković, 2011). Slika o savremenoj Turskoj i njenim građanima se promenila zahvaljujući bližem međuljudskom kontaktu i iskustvima jer Turska nema vizne režime sa zemljama Zapadnog Balkana uprkos negativnom istorijskom nasleđu. Umešan doprinos širenju svoje „meke moći“ Turska postiže i emitovanjem sapunica na ovim prostorima u kojima se prikazuje kao

vesternizovana i verski neobojena država. Kada nije prikazana zapadnjačkim bojama onda nam plasira deliće njihove (naše) istorije sa namerom da upoznamo „zlatno doba Balkana“.

Države Zapadnog Balkana računaju na to da će prihvatanje Turske kao aktivnog i poželjnog partnera biti pozitivno ocenjeno od strane briselskih krugova političke misli pa se u tom kontekstu može shvatati prostor koji Turska dobija. To svakako ide u prilog turskoj spoljnopoličkoj orijentaciji, pošto je za Zapadni Balkan Evropska unija od velikog značaja. Relacija između Turske i EU zahvaljujući okolnostima koje su, uz američku podršku, od Turske napravili partnera od posebnog značaja evoluirala je do statusa kandidata. Svoj put ka Evropi Turska je utrla 1963. kada je Ankara potpisala prvi ugovor o saradnji sa Briselom a danas dobila status kandidata, sa kojim su pregovori otvoreni još od 2005. godine. Privredni i trgovinski odnosi između Unije i Turske odvijaju se u okviru carinske unije uspostavljene 1995. Ipak, eventualno pristupanje Turske Evropskoj uniji je najkontroverznije pitanje proširenja. Tokom posete Turskoj, marta 2010. godine, nemačka kancelarka Angela Merkel je, ostala čvrsta u stavu da je privilegovano partnerstvo, a nikako punopravno članstvo najviše što ova zemlja može očekivati od Evropske unije. Otpor prema članstvu Turske u EU još snažniji je u politici Francuske. U poslednjim godinama može se uočiti i određeno slabljenje turskih aspiracija prema Evropskoj uniji, ali vladajući neoosmanisti ipak nastavljaju sa proevropskom retorikom i najavljuju reforme koje bi Tursku približile članstvu. Ne beleži se ni odustajanje od elemenata saradnje, posebno ekonomske, pa ovi interesi nalažu da se veze ne ugrožavaju i ne prekidaju. Ni Evropa ne namerava da snižava nivo ukupne saradnje sa Turskom, pa čak i kad se govori o konkretno dve države koje ispoljavaju rezervu prema punopravnom članstvu- Nemačkoj i Francuskoj. Porast ksenofobije u EU dobija na intenzitetu, posebno ako se radi o jednoj tako velikoj muslimanskoj i mnogoljudnoj državi.

Za zemlje Balkana koje nisu u Evropskoj uniji saradnja sa Turskom i sa drugim zemljama iz regije, ozbiljno se razmatra prilikom ocenjivanja država na evropskom putu. Turska koristi priliku i nastoji da ubedi ostale igrače u regionu da je njen doprinos stabilnosti ne samo koristan nego i neophodan. Želi da stvori sferu na koju može da se računa u slučaju zastoja u evropskim integracijama. Tada bi, usled neograničenog čekanja na red ulaska u Evropsku uniju, varijante saveza sa Ankarom mogu da postanu sve privlačnija opcija. Suštinska dilema u Evropi je da li će Evropa prigrliti balkanske zemlje sa značajnom islamskom populacijom (Albanija, BiH, oblast KiM) ili ih prepustiti Turskoj koja bi tako postala pandan konceptu EU.

Sticanje članstva u Evropskoj uniji „podrazumeva dobrosusedske odnose miroljubive saradnje sa Turskom kako na bilateralnom, tako i na regionalnom planu“ (Glodić, 2011).

Srbija na tom putu saradnje sa njom mora da izbori maksimalnu meru svog državnog interesa. Potrebno je da shvati suštinu neoosmanizma i da bude

spremna za razumne kompromise. Ne treba da nas zavede privlačna istorija pokoravanja naših krajeva kroz dopadljivu prizmu serija na TV ekranima.

Činjenica je da događaje poput Čele-kule ne treba zaboraviti, ona je simbol srpske borbe za nezavisnost. Baš iz tog razloga ne treba podržavati nepromišljenu saradnju naših vlasti sa turskom ambasadom da podigne Srpsko-tursku kuću za junake na mestu stradanja srpskih ustanika na Čegru. Istorijski podaci govore sami po sebi, čije su glave ostale uzidane nakon bitke. Trezvenu dijagnozu prošlosti valja imati na umu. Nije uvek mudro i odgovorno prihvatiti sve inicijative i predloge.

Podjednako pogrešno bi bilo i zatvarati vrata saradnje sa Turskom. Potrebno je jasno formulisati interese, ostvariti odgovarajuću meru akcionog jedinstva, a kada se uspostave temeljne odrednice nastupa, svako će od saradnje dobiti kako i koliko želi. To je tačka u kojoj odbacujemo „teorije zavere“ koje su skovane protiv nas i oslobađamo se predrasuda rukovođeni sopstvenim interesima koji ne ugrožavaju narodnu budućnost a još manje prošlost.

LITERATURA

- [1] Glodić, D. (2011). Turska kao faktor regionalne saradnje sa državama obuhvaćenim procesom stabilizacije i pridruživanja U: Poplašen, N., ur., *Politeia*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banja Luci, str. 109-123.
- [2] Jevtić, M. (2011). Neoosmanizam versus panislamizam U: Poplašen, N., ur., *Politeia*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banja Luci, str. 31-47.
- [3] Jleri, A., (2007). Tenzije u Turskoj oko Erdoganove moguće predsedničke kandidature [online]. Dostupno na <http://www.setimes.com> [8. mart 2012.]
- [4] Marković, M. B. (2011). Preko prošlosti u budućnost: povratak Turske na prostor bivše Jugoslavije U: Simić, D. R., ur., *Integracija Zapadnog Balkana u mrežu globalne bezbednosti*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji, Čigoja štampa, str. 273-293.
- [5] Stevanović, E., (2011). Da li je Erdogan novi Ataturk? [online]. The Wall Street Journal. Dostupno na <http://www.slobodnaevropa.com> [8. mart 2012.]
- [6] Tanasković, D. (2011). *Neoosmanizam. Povratak Turske na Balkan*. Beograd: Službeni glasnik
- [7] Tanasković, D. (2001). Srbi pred izazovima neoosmanizma U: Poplašen, N., ur., *Politeia*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banja Luci, str. 19-30.

Ksenija Kvirgić

BALKANS IN FRONT OF THE
CHALLENGES OF NEOOSMANISM

Abstract:

In neosmanistic policy led by the doctrine of the Turkish Foreign Minister, Ahmet Davutoglu, one of the directions and goals of an action is also Balkans. A dynamic Turkish „strategic depth“ includes effort to establish closer relations with Belgrade but lack of confidence, the desire for revenge and the urge for liberation from Ottoman rule remains the basic characteristic of the collective unconscious. This work shows the potential and political influence of Turkey in this area, while conflicted opinions and perspectives regarding the Turkish march towards the Western Balkans become part of our every day policy.

Key words:

Neosmanism, Balkans, Turkey, former Yugoslavia, Turkish investments, foreign policy tactics.

Janja Simentić

Zaštita ljudskih prava u Evropskoj uniji nakon Ugovora iz Lisabona

Sažetak:

U ovom radu razmatra se odnos Evropske unije prema pitanju zaštite ljudskih prava, nakon stupanja na snagu Ugovora iz Lisabona, i to kroz promenu pravnog statusa Povelje o osnovnim pravima Evropske unije i kroz buduće pristupanje Evropske unije Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Stoga će u prvom delu rada biti reči o nastanku, usvajanju i pravnom statusu Povelje o osnovnim pravima Evropske unije, u drugom delu rada će se govoriti o procesu pristupanja Evropske unije Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, dok će se treći deo rada baviti posledicama koje za pojedince donosi ova 'dvojna' zaštita ljudskih prava na nivou Evropske unije.

Ključne reči:

Evropska Unija, osnovna ljudska prava, Povelja o osnovnim pravima Evropske unije, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

UVOD

Evropska unija je organizacija koja se razvila na temeljima Evropskih zajednica, koje su nastale još sredinom 20. veka; 1951. godine osnovana je Evropska zajednica za ugalj i čelik, a 1957. godine osnovane su Evropska ekonomska zajednica i Evropska zajednica za atomsku energiju. U početku, tadašnje Evropske zajednice nisu posvećivale mnogo pažnje pitanju ljudskih prava. One se svoje nadležnosti i aktivnosti zasnivale na regulisanju odnosa u oblasti ekonomije. Zbog toga ni osnivački ugovori (koji predstavljaju jedan od osnovnih izvora prava Evropske unije) ne pominju izričito ljudska prava. Međutim, sa razvojem Zajednica, proširenjem nadležnosti i perspektivom daljeg produbljivanja i proširivanja, Zajednice su u svoje okvire unele i pitanja ljudskih prava, odnosno

osnovnih (fundamentalnih) prava. Ne čudi da je za razvoj ove oblasti u okvirima EZ/EU naročito bila važna aktivnost Suda pravde Evropske unije. Svojim presudama on utire put razumevanju ovog složenog pitanja, i stvara ono što de Witte naziva „nepisanom poveljom prava“ (citirano prema Craig, 2010: 194).¹²

POVELJA O OSNOVNIM PRAVIMA EVROPSKE UNIJE

Međutim, pokretač procesa koji će dovesti do usvajanja Povelje o osnovnim pravima Evropske unije (u daljem tekstu Povelja), bio je Evropski savet. Na sastanku Evropskog saveta u Tampereu, oktobra 1999. godine odlučeno je da se formira telo- Konvencija-sastavljeno od predstavnika država članica, Evropske komisije, Evropskog parlamenta i nacionalnih parlamenata, koje će razmatrati moguće usvajanje Povelje. U decembru 2000. godine predsednici Evropske komisije, Saveta Evropske unije i Evropskog parlamenta potpisali su, i u ime svojih institucija usvojili Povelju. Ona tada nije imala obavezujući karakter, ali je bila veoma značajna zato što je predstavljala dokument u kome se prvi put pojavljuju nabrojana osnovna ljudska prava koja uživaju svi individualni subjekti na teritoriji Evropske unije (u daljem tekstu: EU, Unija).

Stupanjem na snagu Ugovora iz Lisabona pravni status Povelje se menja. U članu 6(1) Ugovora o Evropskoj uniji navodi se da će Povelja (Povelja o osnovnim pravima Evropske unije od 7. decembra 2000, prilagođena 12. decembra 2007. godine u Strazburu) imati istu pravnu snagu kao i osnovački ugovori EU (Ugovor o Evropskoj uniji (u daljem tekstu:UEU) i Ugovor o funkcionisanju Evropske unije (u daljem tekstu:UFEU). To znači da Povelja postaje pravno obavezujuća i da predstavlja jedan od formalnih izvora prava EU, i to primarni izvor prava. Kako Knežević-Predić i Radivojević navode „[o]snivački ugovori i ugovori koji ih menjaju i dopunjuju predstavljaju osnov celokupnog pravnog poretka zajednica. Tim ugovorima... definisana je oblast delovanja svake od organizacija... pravni karakter organizacija, njihova institucionalna struktura, organizacija, veze i odnosi između organa koji ih tvore. To je prvi i najznačajniji razlog zašto ove ugovore nazivamo primarnim izvorima komunitarnog prava“ (2009: 84).

Međutim, član 6(1) UEU postavlja i jedno ograničenje, a to je da odredbe Povelje neće ni na koji način proširiti ovlašćenja EU, koja ostaju određena ugovorima. Ta odredba ponovljena je i u članu 51(2) Povelje, kao i u Deklaraciji broj 1 uz Lisabonski Ugovor.

¹² Videti presude u predmetima: Case 11/70 Internationale Handelsgesellschaft v. Einfuhr- und Vorratstelle für Getreide und Futtermittel [1970] ECR 1125; Case 149/77 Dafrenne v. Sabena [1978] ECR 1365; Case 4/73 Nold v. Commission [1974] ECR 491; Case 49/79 Hauer v. Land Rheinland-Pfalz [1979] ECR 3727).

EVROPSKA UNIJA I EVROPSKA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH SLOBODA

Na regionalnom, evropskom nivou, tekao je sličan proces zaštite ljudskih prava u Savetu Evrope. Pod okriljem Saveta Evrope 1950. godine usvojena je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu: Konvencija), koja je predvidela do sada najefikasniji mehanizam zaštite ljudskih prava putem individualnih zahteva (Dimitrijević, Popović D, Papić T, Petrović V, 2006: 398-401). Njome je ustanovljen poseban sudski sistem za zaštitu ljudskih prava, oličen u Evropskom sudu za ljudska prava, sa sedištem u Strazburu, kome individualni subjekti mogu da podnesu predstavke protiv navodnih kršenja svojih prava od strane države (javnih vlasti). Pitanje pristupanja EZ Konvenciji postavilo se još krajem sedamdesetih godina XX veka. Sud pravde EU razmatrao ga je u svom savetodavnom mišljenju datom 1996. godine (Opinion 2/94 On Accession by the Community to the ECHR [1996] ECR I-1759), i vodio se sledećom argumentacijom: oslanjajući se na načelo poverenih nadležnosti Sud navodi da nijedna odredba ugovora ne prenosi institucijama Zajednice bilo kakvo generalno ovlašćenje da donose pravila o ljudskim pravima ili da zaključuju ugovore u ovoj oblasti (para.27); Sud isto tako zaključuje da bi pristupanje Konvenciji prozročilo suštinske promene u komunitarnom sistemu zaštite ljudskih prava- zato što bi pristupanje podrazumevalo uvođenje Zajednice u drugačiji međunarodni institucionalni sistem, kao i integrisanje svih odredbi Konvencije u pravni poredak Zajednica (para.34), a takva promena bi imala konstitucionalni značaj, te stoga može biti sprovedena samo promenom osnivačkog ugovora (para. 35).

Ovo pitanje pravno je regulisano stupanjem na snagu Ugovora iz Lisabona, kojim se u članu 6(2) UEU predviđa da će EU pristupiti Konvenciji i da to pristupanje neće uticati na ovlašćenja EU, koja ostaju definisana osnivačkim ugovorima. Time je Evropskoj uniji pružena mogućnost pristupanja, za koju doduše nije predviđen vremenski rok. Isto tako, mogućnost pristupanja EU našla je svoj pravni osnov u Protokolu 14 koji je usvojen uz Konvenciju, i stupio na snagu 1. juna 2010. godine, koji u svom članu 17 predviđa da „EU može da pristupi Konvenciji“ (sadašnji član 59(2) Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda).

U izveštaju Saveta Evrope u kome se objašnjavaju odredbe Protokola 14 navodi se „da će buduće promene Konvencije biti potrebne kako bi pristupanje bilo moguće sa pravnog i tehničkog stanovišta... CDDH [Upravni odbor za ljudska prava] je prihvatio da će te promene biti unesene ili usvajanjem dopunskog protokola uz Konvenciju ili putem ugovora o pristupanju koji će se zaključiti između EU, sa jedne strane, i država potpisnica Konvencije, sa druge

strane¹³ (Explanatory report on the Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention: 17-18).

Buduće pristupanje postalo je predmet pregovora koji su otpočeli u Strazburu 7. jula 2010. godine. Pregovori se vode između Evropske komisije (koja je dobila ovlašćenje da pregovara 4. juna 2010. godine, od strane Saveta Evropske unije) i stručnjaka iz Upravnog odbora za ljudska prava (CDDH), koji je 26. maja 2010. godine dobio ad hoc ovlašćenje od Komiteta ministara da učestvuje u ovim pregovorima.¹⁴

Stupanjem na snagu Ugovora iz Lisabona, koji predviđa pravnu obaveznost Povelje, kao i mogućnost pristupanja Unije Konvenciji, zaštita osnovnih ljudskih prava na nivou EU se ponešto menja. U daljem radu navešćemo samo neke od posledica koje je ova promena osnivačkog ugovora donela sa sobom.

Odnos Povelje i Konvencije

Odnos između Povelje i Konvencije je pitanje o kome su dugo raspravljalo tokom rada na nacrtu Povelje. Rezultat je član 52(3) Povelje koji predviđa da će prava iz Povelje, koja odgovaraju pravima garantovanim Konvencijom, imati istu svrhu i značenje kao i prava iz Konvencije, osim ukoliko pravo Unije ne predviđa sveobuhvatniju zaštitu. (Craig, 2010: 232).

Odnos odredbi Povelje i Konvencije bliže je određen u dokumentu koji se tiče objašnjenja same Povelje (CHARTRE 4473/00, CONVENT 49, 2000). U njemu se navode prava iz Povelje koja imaju identičan smisao i svrhu kao prava iz Konvencije. Međutim, postoje i odredbe Povelje u kojima veza sa Konvencijom nije toliko jasna i jednoznačna. Craig navodi sledeće odnose:

1. Prava iz Povelje koja se temelje na pravima iz Konvencije, ali ih proširuju, navođenjem novih prava (primer: član 5 Povelje)
2. Prava iz Povelje koja se temelje na više izvora, a ne samo na Konvenciji (član 8 Povelje)

13 Ovo pitanje se detaljnije razmatra u dokumentu DG-II(2002)006 [CDDH(2002)010 Addendum 2] Study of Technical and Legal Issues of a possible EC/EU Accession to the European Convention on Human Rights, Report adopted by the Steering Committee for Human Rights (CDDH) at its 53rd meeting (25-28 June 2002).

14 Procedura za odvijanje pregovora o pristupanju EU međunarodnim sporazumima sa trećim zemljama i međunarodnim organizacijama predviđena je članom 218 UFEU, gde se u stavu 6(a)(ii) posebno pominje potreban pristanak Evropskog parlamenta za pristupanje Unije Konvenciji, dok se u stavu 8 predviđa jednoglasnost prilikom glasanja u Savetu, kao i to će odluka o zaključivanju ovog ugovora stupiti na snagu nakon odobranja od strane država članica u skladu sa njihovim ustavnim odredbama.

3. Prava iz Povelje koja menjaju analogna prava iz Konvencije (član 9 Povelje)
4. Prava iz Povelje koja se temelje na više izvora i menjaju prava iz Konvencije (član 14 Povelje) (2010: 233).

Zaključujemo da osnovna ljudska prava, koja su zaštićena u pravnom sistemu EU, variraju u zavisnosti od toga koji izvor prava ćemo uzeti kao relevantan. Ova činjenica ima posledice u mogućnostima zaštite tih prava od strane pojedinaca.

POSLEDICE PO INDIVIDUALNE SUBJEKTE

Svako utuživo pravo koje pojedinci uživaju podrazumeva mogućnost korišćenja odgovarajućeg pravnog leka u zaštiti tih prava od posledica njegovog kršenja. Kako Gerven navodi: „fundamentalna prava se zaista poštuju onda kada pravni sistem omogućava da njihovo poštovanje bude nametnuto, kroz pravni postupak, onima koji ga krše“ (citirano prema Craig, 2010: 240). Promene koje su nastale nakon stupanja na snagu Ugovora iz Lisabona upravo su dovele do otklanjanja pojedinih nedostataka sistema zaštite ljudskih prava na nivou EU, o čemu će u sledećem delu rada biti reči.

U državama članicama EU individualni subjekti imaju mogućnosti zaštite svojih osnovnih prava bilo kroz svoj nacionalni pravni sistem, bilo kroz pravni sistem EU, bilo pred Evropskim sudom za ljudska prava (sve države članice EU su potpisnice Konvencije).

Kada govorimo o **zaštiti ljudskih prava pred nacionalnim sudovima država članica EU**, primenom prava EU, neophodno je upoznati se sa principom direktnog dejstva, kao jednim od principa koji je iznedrila jurisprudencija Suda pravde. Prema Knežević-Predić i Radivojević „[p]rincip neposrednog dejstva nalaže nacionalnom sudu da odredbu koja je jasna, precizna i bezuslovna, bez obzira na to u kom je izvoru komunitarnog prava sadržana, primeni, odnosno obezbedi njenu primenu“ (2009: 138).

Dakle, i Povelja kao i Konvencija (kada joj Unija pristupi, i ona, kao međunarodni ugovor čija je EU strana potpisnica, postane izvor prava EU u formalnom smislu) u principu, mogu sadržati odredbe koje predstavljaju osnov za zaštitu osnovnih prava pred nacionalnim sudovima. Međutim, ukoliko bliže pogledamo, izvesna ograničenja postoje i u slučaju primene i Povelje i Konvencije.

U članu 34 Konvencije, navodi se da svako lice koje tvrdi da je žrtva povrede prava ustanovljenog Konvencijom, ili Protokolima uz nju, a koje je počinjeno od strane neke Visoke strane ugovornice, može podneti predstavku Evropskom sudu za ljudska prava. Dakle, subjekti čije ponašanje može biti predmet pravosudne kontrole su za sada samo organi države, odnosno

ubuduće i organi EU, što isključuje mogućnost da se predstavke podnose protiv individualnih lica. Ovako definisana pasivna legitimacija implicira da će Konvencija u pravnom sistemu EU imati samo vertikalno dejstvo.

U pogledu Povelje, stvari nisu toliko jasne. Ukoliko pogledamo formulaciju u članu 51(1) Povelje¹⁵ na osnovu jezičkog tumačenja zaključićemo da njene odredbe imaju samo vertikalno dejstvo. Međutim, ukoliko se upustimo u „radikalno tumačenje“ ove odredbe, treba primetiti da su sudovi EU institucije Unije, i da i oni treba da „poštuju prava i principe...“, te da u toj formulaciji nema ničega što izričito ograničava ovu obavezu samo na slučajeve koji su podneti protiv javnih vlasti (Craig, 2010: 207). Može se, dakle, dokazivati da obaveza podjednako važi i u slučaju kada individualni subjekt pokušava da se osloni na Povelju u zaštiti svojih prava protiv drugog individualnih subjekta. To bi značilo da Povelja ima horizontalno dejstvo. Međutim, Craig zaključuje da bi ovo shvatanje bilo suviše radikalno, i da je to bila namera tvoraca Povelje ona bi eksplicitno bila navedena (2010: 208).

Ukoliko se usredsredimo na **pravnu zaštitu koja pojedincima stoji na raspolaganju pred Sudom pravde EU**, mislimo na direktne tužbe koje fizička i pravna lica mogu podneti ovom sudu u oceni kontrole zakonitosti rada institucija EU. Te tužbe baziraju se na članovima 263 UFEU, koji reguliše proceduru za poništaj akta (odnosno pokreće proceduru ocene legalnosti akta); članu 340 UFEU, koji reguliše pokretanje tužbe za naknadu štete; kao i članu 265 UFEU koji reguliše postupak povodom propuštanja (nedonošenja) akta. Ukoliko detaljnije razmotrimo proceduru za poništaj akta, uvidećemo da jedan od osnova za poništaj jeste i povreda ugovora ili svakog drugog propisa koji se odnosi na njegovu primenu (član 263(2)). Tu je nesumnjivo reč o osnivačkim ugorima EU, kao i o Povelji. Međutim, termin „svaki drugi propis“ obuhvata sve obavezujuće norme prava EU. Tu, prema dosadašnjoj jurisprudenciji spadaju... [i] ugovori koje je Zajednica zaključila (Knežević- Predić, Radivojević, 2009: 188). Dakle, individualni subjekt se u zaštiti svojih prava, koristeći se direktnom tužbom pred Sudom pravde EU može pozvati i na Konvenciju, kada ona postane obavezujuća za EU.

Međutim, postoje izvesna implicitna ograničenja u članu 263, koja su, doduše, naizgled rešena promenama koje je Lisabon uveo, ali čije posledice tek treba da se iskristališu u jurisprudenciji Suda pravde EU. Iako su Poveljom pojedincima poverena individualna prava, nije uvek bilo moguće dokazati da tog pojedinca akt, kojim se navodno narušavaju njegova prava, pojedinačno

15 Odredbe ove Povelje su upućene institucijama, telima, službama i agencijama Unije, uz poštovanje principa supsidijarnosti, i državama članicama samo onda kada one primenjuju pravo Unije. Oni, dakle, treba da poštuju prava i principe i da podstiču njihovu primenu u skladu sa svojim nadležnostima i poštujući granice ovlašćenja Unije koja su joj poverena Ugovorima.

pogađa. To podrazumeva da „...tužilac mora dokazati da ga akt zbog određenih osobina koje ima, ili činjeničnog stanja i porekla, izdvaja u odnosu na svaku drugu osobu i samim tim deluje na njega na isti način kao i na adresata“ (Knežević-Predić, Radivojević, 2009: 183). Prema promenjenim zahtevima iz člana 263(4) UFEU, sada više nije potrebno dokazivati da „regulatorni akt, koji to lice neposredno pogađa i ne zahteva implementacione mere“, ujedno i pojedinačno pogađa to lice. Ostaje da se u praksi Suda pravde EU vidi da li će liberalizacija pojma rušljivog akta imati uticaja na efikasnost zaštite osnovnih prava pred Sudom pravde EU.

U državama članicama EU individualni subjekti i sada mogu pokretati **postupke pred Evropskim sudom za ljudska prava** protiv aktivnosti država potpisnica Konvencije, jer su, kako je već pomenuto, sve države članice već potpisnice Konvencije. Međutim, ono što će biti novina, kada EU pristupi Konvenciji, jeste to da će individualni subjekti moći da pokreću postupke i protiv organa Unije. Prema članu 216(2) UFEU „Ugovori koje Unija zaključujući obavezuju institucije Unije i njene države članice“, dok su institucije Unije nabrojane u članu 13(1) UEU. Ovo je jedna od ključnih kvalitativnih razlika u mogućnostima koje su dostupne individualnim subjektima u postupcima kontrole zakonitosti rada organa Unije, i bitna promena koja doprinosi otklanjanju manjkavosti sistema zaštite osnovnih prava u EU.

U izveštaju Venecijanske komisije navedeno je sledeće (CDL(2007)096. 2007, para 6): „Radi kredibilitnosti svoje uloge kao čuvara ljudskih prava, EU mora da bude spremna da podvrgne svoj pravni poredak eksternom nadgledanju [od strane Evropskog suda za ljudska prava].“ U izveštaju je dalje objašnjeno kako su države članice poverile Uniji određena ovlašćenja, koja su ranije one vršile, a koja su potpadala pod nadležnosti Evropskog suda za ljudska prava. Sa sve obimnijim prenosom ovlašćenja na EU stvara se opasnost od nastanka smetnji u sprovođenju obaveza država članica koje su predviđene Konvencijom, jer su države članice prenele deo svojih ovlašćenja na EU, a sa druge strane odgovornost EU još uvek nije materijalizovana kroz poveravanje nadležnosti nad tim pitanjima Evropskom sudu za ljudska prava. Rezultat je erozija nadležnosti Evropskog suda za ljudska prava i *ratione personae* kao i *ratione materiae*. (CDL(2007)096. 2007, para 8).

U konačnom izveštaju Radne grupe II koja se bavila pitanjem inkorporacije Povelje i pristupanja EU Konvenciji, navedeni su politički i pravni razlozi zbog kojih bi EU trebalo da pristupi Konvenciji. Kao pravni argument navodi se neophodnost koherentnog razvoja *case law*-a u oblasti ljudskih prava ova dva sudska sistema koja paralelno postoje u Evropi. Naročito se ističu problemi koji proističu iz nemogućnosti učestvovanja Suda pravde u pravnom sistemu Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima koji se tiču prava EU, a u kojima Unija nema pravo da se brani pred sudom, niti da ima svog sudiju u redovima sudija Evropskog suda, koji bi obezbedio neophodnu ekspertizu o pravu EU (CONV 354/02, WG II 16, 2002: 12).

Rečima Pitera van Dijka, člana Venecijanske komisije koji je izradio izveštaj o pristupanju Unije Konvenciji „[n]akon pristupanja, Evropski sud će imati direktnu nadležnost nad institucijama Unije, one će ga obavještavati o stavovima EU u pogledu određenih slučajeva koji je se tiču, i stoga će [Evropski sud za ljudska prava] biti u mogućnosti da uzme u obzir specifičnosti EU kao organizacije, i kao posebnog pravnog sistema... Ovo će poboljšati jednoobrazno tumačenje i primenu Konvencije u odnosu na sve aktivnosti vlasti prema pojedincima u okviru evropskog prostora ljudskih prava, u isto vreme uzimajući u obzir i specifičnosti EU.“ (CDL(2007)096. 2007, para 14)

I do sada se Evropski sud za ljudska prava suočavao sa predstavkama koje su se ticale prava EU. On je, prema rečima određenih autora, zauzeo sledeći stav: „Evropski sud za ljudska prava smatra da, iako Konvencija ne isključuje prenos nadležnosti [sa države] na međunarodne organizacije, odgovornost da obezbede da će ljudska prava uživati jednaku zaštitu u okviru tih međunarodnih organizacija čije su one članice, ostaje na državama potpisnicama Konvencije“ (Tawhida, Israel de Jesús, 2006: 782). Dakle, iako su nadležnosti država prešle u okvire EU, odgovornost za delovanje Unije u domenu poštovanja Konvencije ostaje na državama potpisnicama, s obzirom na to da Evropski sud za ljudska prava nema nadležnost nad institucijama EU, a da ne bi došlo do gore pomenute erozije nadležnosti suda u Strazburu.

Evropski sud za ljudska prava razmatrao je ovo pitanje u nekoliko slučajeva¹⁶, i došao je do zaključka da aktivnosti države koje su preduzete u skladu sa obavezama koje proističu iz njenog članstva u međunarodnoj organizaciji jesu opravdane, ukoliko ta međunarodna organizacija štiti osnovna prava, kako u pogledu osnovnih garancija, tako i u pogledu mehanizama kontrole, na način koji je u najmanju ruku jednak onome koji je predviđen Konvencijom (Craig, 2010: 204).¹⁷

Ovo unekoliko složeno pitanje biće rešeno pristupanjem Unije Konvenciji, jer će Evropski sud imati obaveznu nadležnost i nad institucijama EU.

16 ECnHR Decision M & Co. v. Federal Republic of Germany, App. No. 13258/87, 9 Feb. 1990; ECnHR Decision Heinz v. the Contracting States party to the European Patent Convention insofar as they are High Contracting Parties to the European Convention on Human Rights, App. No. 21090/92, 15 Oct. 1992; ECtHR Senator Lines GmbH v. The Fifteen Member States of the EU, App. No. 56672/00, 10 Mar. 2004; ECtHR Emesa Sugar NV v. Netherlands, App. No. 62023/00, 13 Jan. 2005; ECtHR Case of Bosphorus Hava Yollari Turizm Ve Ticaret Anonim Sirketi v. Ireland, App. No. 45036/98, 30 June 2005; ECtHR Case of Capital Bank Ad v. Bulgaria, App. No. 49429/99, 24 Nov. 2005.

17 Više o tome šta se podrazumeva pod terminom „jednak“ pogledati u slučaju Bosphorus Hava Yollari Turizm Ve Ticaret Anonim Sirketi v. Ireland, App. No. 45036/98, 30 June 2005.

Međutim, članovi Radne glupe II-tvorci konačnog izveštaja o pristupanju Konvenciji, osetili su potrebu da naglase sledeće: „Nakon pristupanja, Sud pravde EU ostaće najviši arbitar u pitanjima vezanim za pravo Unije i za valjanost akata Unije; Evropski sud za ljudska prava se neće smatrati za viši sud, već pre za specijalizovani sud koji sprovodi eksternu kontrolu nad međunarodno pravnim obavezama Unije preuzetim pristupanjem Unije Konvenciji. Položaj Suda pravde prema Evropskom sudu za ljudska prava biće isti kao sadašnji položaj nacionalnih ustavnih ili vrhovnih sudova prema sudu u Strazburu“ (CONV 354/02, WG II 16, 2002: 12). U pogledu odnosa domaćih sudova sa sudom u Strazburu, pojedini autori navode da je Evropski sud za ljudska prava organ Konvencije i ne predstavlja instancu iznad domaćih sudova (Dimitrijević, Popović, Papić, Petrović, 2006: 399). Nadležan je da ustanovi da li je u konkretnom slučaju prekršeno neko pravo i da odluči na koji način će oštećeni dobiti zadovoljenje ili odgovarajuću naknadu. „[Evropski sud za ljudska prava] presuđuje tako što ispituje nacionalni zakon ili praksu državnih organa u pogledu njihove saglasnosti sa Evropskom konvencijom“ (Dimitrijević, Račić, Đerić, Papić, Petrović, Obradović, 2007: 209). Dakle, oba evropska suda ostaće u granicama svojih nadležnosti, dok će o načinu njihove saradnje biti dogovoreno u tekućim pregovorima.¹⁸

ZAKLJUČAK

Zaštita ljudskih prava na nivou EU menjala se kroz sam razvoj Unije, i prešla je dug put od postojanja u obliku „nepisane povelje prava“ do pravno obavezujućeg akta u kome su osnovna prava nabrojana, kao i do mogućnosti podvrgavanja te zaštite kontroli eksternog mehanizma. Ugovor iz Lisabona čini značajan iskorak u zaštiti osnovnih prava, te Povelja o osnovnim pravima EU postaje pravno obavezujuća, dok Unija dobija mogućnost pristupanja Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Individualni subjekti dobijaju opipljiviju mogućnost zaštite svojih osnovnih prava, kako pred nacionalnim sudovima, tako i pred Sudom pravde EU i pred Evropskim sudom za ljudska prava. Kroz različite postupke u gore navedenim pravnim sistemima pojedinci mogu iskoristiti pravne lekove protiv navodnog kršenja svojih prava i od strane država, kao i od strane samih institucija EU. Ojačana mogućnost zaštite osnovnih prava vis-à-vis akata institucija EU je važna promena, s obzirom na to da institucije donose pravno obavezujuće akte za individualna lica, te je

¹⁸ Za neke od predloga, pogledati DG-II(2002)006 [CDDH(2002)010 Addendum 2] Study of Technical and Legal Issues of a possible EC/EU Accession to the European Convention on Human Rights, Report adopted by the Steering Committee for Human Rights (CDDH) at its 53rd meeting (25-28 June 2002).

jasno da tim subjektima mora biti pruženo pravo da te akte napadaju ukoliko smatraju da zadiru u njihova osnovna prava i da ih krše.

Na teorijskom nivou značaj promena koje Ugovor iz Lisabona uvodi u pogledu zaštite ljudskih prava je nesumnjiv, a buduća jurisprudencija će utvrditi i empirijske domete tih promena.

LITERATURA

- [1] Craig P., 2010. *The Lisbon Treaty: Law, Politics and Treaty Reform*. Oxford: Oxford University Press
- [2] DG-II(2002)006 [CDDH(2002)010 Addendum 2] Study of Technical and Legal Issues of a possible EC/EU Accession to the European Convention on Human Rights, Report adopted by the Steering Committee for Human Rights (CDDH) at its 53rd meeting (25-28 June 2002)
- [3] Dimitrijević V., Popović D., Papić T., Petrović V., 2006. *Međunarodno pravo ljudskih prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava
- [4] Dimitrijević V., Račić O., Đerić V., Papić T., Petrović V., Obradović S. 2007. *Osnovi međunarodnog javnog prava*. Drugo izdanje. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava
- [5] European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), CDL(2007)096. Comments on the Accession of the European Union/ European Community to the European Convention on Human Rights by Mr Pieter van DIJK (Member, The Netherlands), Strasbourg, 12 October 2007. Dostupno na: [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL\(2007\)096-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL(2007)096-e.pdf) [Pristupljeno 9. februara 2012.]
- [6] Explanations Relating to the complete text of the Charter as set out in CHARTE 4487/00 CONVENT 50. CHARTE 4473/00, CONVENT 49, Brussels, 11 October 2000
- [7] Explanatory report on the Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention. Dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/194.htm> [Pristupljeno 12. februara 2012.]
- [8] Final report of Working Group II „Incorporation of the Charter/ accession to the ECHR“, CONV 354/02, WG II 16, Brussels, 22 October 2002
- [9] Knežević- Predić V., Radivojević Z., 2009. *Kako nastaje i deluje pravo Evropske unije*. Beograd: Službeni glasnik
- [10] Opinion 2/94 On Accession by the Community to the ECHR [1996] ECR I-1759
- [11] Tawhida A., Israel de Jesús B., 2006. The European Union and Human Rights: An International Law Perspective. *The European Journal of International Law* Vol. 17 no.4, p.782 Dostupno na: < <http://www.ejil.org/pdfs/17/4/99.pdf> > [Pristupljeno 14. februara 2012.]

Janja Simentić

THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE EUROPEAN UNION AFTER THE LISBON TREATY

Abstract:

This article addresses the issue of the protection of human rights in the European Union after the Lisbon Treaty, mainly through the changed legal status of the Charter of Fundamental Rights of the European Union and through the future accession of the European Union to The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Therefore, in the first part of this article the matter of creation, adoption and legal status of the Charter of Fundamental Rights of the European Union is considered. In the second part process of the accession of the European Union to the The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms will be discussed, and the third part will be dedicated to the consequences that this 'dual' protection of human rights at the EU level produces for individuals.

Key words:

The European Union, fundamental human rights, the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Drugi deo

SOCIJALNA
POLITIKA I
SOCIJALNI RAD

Momčilo Živadinović

Komparativna analiza zdravstvene zaštite SAD i Velike Britanije

Sažetak:

Rad je posvećen komparativnoj analizi zdravstvenog sistema dvehu razvijenih zemalja, SAD i Velike Britanije. Kako pripadaju različitim modelima zdravstvene zaštite, one ističu svoje prednosti i nedostatke, naglašavajući time svoje vrednosti i prioritete koje zastupaju. Pažnja je pre svega posvećena ekonomskim mogućnostima izdvajanja za zdravstvo, različitim državnim modelima finansiranja i organizacije zdravstvenih sistema, kao i aktuelnim problemima razvoja zdravstvenih sistema, pri čemu se identifikuju različiti načini odgovora na iste ili slične izazove. Komparativni pristup ima edukativni karakter, ali se takođe susreće i sa nekim poteškoćama kao što je problem upoređivanja statističkih pokazatelja i drugih indikatora zdravstvene službe. Na kraju biće analizirane neke od najosnovnijih tendencija koje određuju budući razvoj sistema zdravstvene politike, kao što su tendencije decentralizacije i privatizacije, pristup zdravstvenim uslugama, prava građana itd.

Ključne reči:

Liberalno-tržišni i Beveridžov model zdravstvene zaštite, Finansijske organizacije sistema, Medicare i Medicaid, put reformi.

UVOD

Komparativni uvid u iskustva zdravstvene politike različitih zemalja suočava se sa nizom teorijsko-metodoloških i organizacionih teškoća. Pre svega, ova istraživanja zahtevaju ogromna sredstva i samo vrlo bogate zemlje su u stanju da ih izvode. Nerazvijenost teorije i metodologije istraživanja su drugi i vitalni razlozi retkih uspešnih pokušaja komparativnih istraživanja zdravstvene politike. Kako započeti naše kritičko viđenje ovih dvaju sistema? Svi znamo koliko je zdravlje stanovništva važno u svakom pogledu, da je zdravo

stanovništvo produktivnije, i možemo samo pretpostaviti kako bi tek izgledala sveukupna slika SAD i Velike Britanije ukoliko bi stanovništvo bilo još produktivnije. Smemo li se usuditi reći problem i osloviti nerešeno pitanje zdravstvene zaštite u SAD velikim problemom, kada na drugoj strani stoji sigurno najmoćnija država današnjice za koju svi verujemo da ne postoji problem sa kojim ona ne bi uspela izaći na kraj dok u isto vreme sam vrh ove države svečanost svoje moći ne preduzima adekvatne korake kako bi otklonio uzroke lošeg zdravstvenog stanja u državi.

Pri konstantnom ekonomskom rastu i prosperitetu SAD-a možemo dati sebi za pravo da primetimo da je u toj zemlji na sve počelo da se gleda sa materijalnog stanovišta. Još od čuvene izreke trgovca Ležandra: „Laissez-faire, laissez-passer, le monde va de lui-meme“ (Veselinov, 2009: 126), upućenu Kolberu, vidimo osnove slobode trgovanja, tj. konkurencije koja je dalje osnova za većim profitom. Kako se u Americi sve zasnivalo na sticanju profita, može se reći da je ta pohlepa „za još“ – počela da se širi na sve grane koje utiču na čoveka, pa i na zdravstvo. Zdravstveni sistem Velike Britanije je karakterističan primer javnog sistema sa malim ali značajnim udelom privatnog sektora. Britanska Nacionalna zdravstvena služba (NHS) predstavlja kako u Evropi, tako i u svetu, pravi savremeni i celoviti zdravstveni sistem koji je godinama služio kao uzor na koji su se oslanjale ostale zemlje. U stvarnosti, svi zdravstveni sistemi su hibridni, tj. oni imaju kombinaciju javnog i privatnog učešća u finansiranju zdravstvene zaštite.

MODELI ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

„Zdravstvena zaštita je sveobuhvatna i organizovana delatnost društva koja za osnovni cilj ima ostvarivanje najvišeg nivoa očuvanja zdravlja građana i porodice. Obuhvata sprovođenje mera za: 1. očuvanje i unapređenje zdravlja građana, 2. sprečavanje, suzbijanje i rano otkrivanje bolesti, povreda i drugih poremećaja zdravlja, 3. blagovremeno i efikasno lečenje i rehabilitaciju.“¹ Polazeći od najopštijih faktora, poput obuhvata stanovništva i načina tekućeg finansiranja, možemo razlikovati tri osnovna modela zdravstvene zaštite: prvi, to je liberalno-tržišni model, drugi, Beveridžov model nacionalnog zdravstvenog osiguranja i treći, Bizmarkov model obaveznog zdravstvenog osiguranja. S obzirom da se rad odnosi na komparativnu analizu zdravstvenih sistema SAD-a i Velike Britanije, biće reći samo o liberalno-tržišnom i Beveridžovom modelu zdravstvene zaštite.

1 Osnovna znanja o ustavnom uređenju, radnim odnosima, propisima o zdravstvenoj zaštiti, zdravstvenom osiguranju i penzijskom i invalidskom osiguranju – Katerina Karalazić, 12. izdanje, sekcija opšte medicine Srpskog lekarskog društva, Beograd 2010.

„*Liberalno-tržišni model*, koji se još naziva i američki model, podrazumeva rezidualnu ulogu države, što znači da je finansiranje zdravstva, pa i kada su radnici osigurani po osnovu zaposlenosti, prepušteno tržištu, jer se sredstva uplaćuju u privatne zdravstvene fondove, a oni pokrivaju samo osigurane rizike“ (Vidojević, 2011: 453). Naglasak je na tržištu, privatnom osiguranju i osiguranim rizicima. Nasuprot ovom modelu, stoji *Beveridžov model* nacionalnog zdravstvenog osiguranja. „On je 1948. godine uveden u Velikoj Britaniji. Ona je praktično prva uvela potpuni obuhvat stanovništva besplatnim uslugama. Ovaj sistem podrazumeva da država preuzme celokupnu brigu o zdravstvenoj zaštiti svih građana, zdravstvene ustanove su u vlasništvu države, a zdravstvena zaštita se finansira iz opšteg državnog budžeta.“ (Čekerevac, b.d. : 218). Britanska Nacionalna zdravstvena služba (NHS) je nastala na bazi društvenog konsensusa tokom II svetskog rata unutar jedinstvene koncepcije socijalne politike date u Beveridžovom izveštaju. Suština je da zdravstvena služba ne sme biti prepuštena tržišnim ograničenjima, tj. vlada mišljenje da je samo državna služba ta koja može obezbediti adekvatan nivo pristupa i korišćenja zdravstvene nege.

ZDRAVSTVENO STANJE NACIJA

Kada poredimo izvesne sisteme, bitno je uporediti indikatore koji nam predstavljaju kako kvalitativne, tako i kvantitativnih vrednosti pojedinih sistema, odnosno opšte zdravstvenog stanja stanovništva. Dva su najčešće korišćena indikatora pri oceni zdravlja stanovništva, to su očekivano trajanje života pri rođenju i smrtnost odojčadi. Ako se osvrnemo u prošlost, možemo zaključiti da su obe zemlje postigle izvestan napredak u pogledu oba indikatora. Tako je 1990. godine, očekivano trajanje života pri rođenju prema statističkim podacima OECD u SAD bilo je 75.3 godine, dok je u isto vreme u Velikoj Britaniji ono bilo 75.7 godina. Nakon skoro dve decenije opšte stanje se poboljšalo u obe zemlje ali je odnos među njima nešto veći, pa je tako 2009. godine očekivano trajanje života pri rođenju u SAD bilo 78.2 godine (80.6 godina za žene i 75.7 godina za muškarce), a u Velikoj Britaniji 80.4 godine (82.5 godina za žene i 78.3 godina za muškarce). Smrtnost odojčadi, iz istog izvora, u SAD 2008. godine iznosila je 6.5 na 1000 živorođenih, dok je u Velikoj Britaniji iste godine ona iznosila 4.7 na 1000 živorođenih (Izvor, internet: <http://stats.oecd.org> Datum pristupa 15. mart 2012.).

OSNOVNE ODLIKE SISTEMA ZDRAVSTVENE ZAŠTITE SAD-A I VELIKE BRITANIJE

Ono o čemu će najviše biti reči, a što se da naslutiti iz predhodnog definisanja njihovih modela, je ukazivanje na sve lošiji trend povećanja udela troškova zdravstvene zaštite u BDP-u Amerike, njenom nejednakom pristupu i kvalitetu,

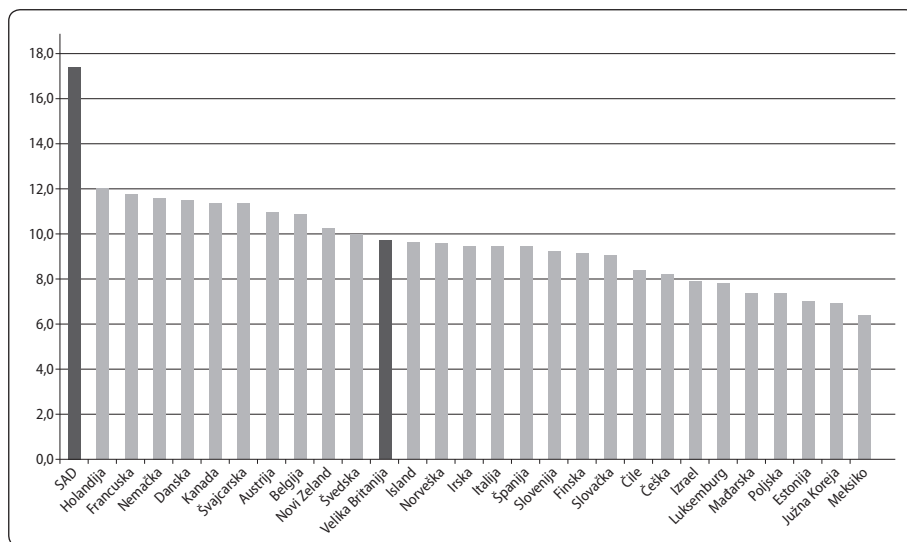
kao i u sve lošijem zdravstvenom stanju stanovništva. Funkcionisanje zdravstvenog sistema u Velikoj Britaniji prožimaće se kao pozitivan aspekt poređenja, ističući značaj širokog obuhvata stanovništva, državnim kontrolisanjem finansijskih delatnosti i povećane brige za osetljive društvene grupe i one koji žive u lošim životnim uslovima.

Miroslav Ružica u svojoj knjizi *Socijalna politika – kritika teorijskih osnova* navodi razloge u zaostajanju SAD-a u oblasti zdravstvene zaštite stanovništva. Po njemu, osnovne razloge treba tražiti u specifičnom ekonomskom i društvenom razvoju SAD-a. *Prvo*, najsiromašniji slojevi stanovništva su bili obojeni i novi emigranti čije potrebe belo starosedelačko stanovništvo nije bilo spremno da identifikuje i učini javnim. *Drugo*, industrijalizacija je počela kasnije nego u Evropi, a to znači i koncentracija stanovništva u gradovima – što se nameće kao nužno za razvoj i planiranje zdravstvene zaštite. *Treće*, ukupna mreža zdravstvenih službi je bila nerazvijenija u odnosu na Evropu, a naročito kada je reč o bolnicama. *Četvrto*, u SAD-u nije bilo borbenog radničkog pokreta koji bi se zalagao za razvoj zdravstvene zaštite. Sindikalni razvoj i obuhvat radnika takođe je bio spor, a delatnost sindikata bila je usmerena pre svega na pregovore oko plata i uslova rada. *Peto*, monopol lekara koji je postojao kroz profesionalna udruženja uticao je da je profesija često uspešno osuđivala pokušaje zasnivanja obaveznog osiguranja ili nacionalne zdravstvene službe (Ružica, 1985: 115).

Liberalno-tržišni model zdravstvene zaštite odlikuje nekoliko specifičnih karakteristika među kojima je najvažnije pomenuti veliki trošak na zdravstvenu zaštitu, slab obuhvat stanovništva osnovnim oblicima zaštite i velike nejednakosti u pristupu zdravstvene zaštite. Koliko veliki trošak za zdravstvenu zaštitu snosi SAD, kako u pogledu BDP-a tako i troškova zdravstvene zaštite po glavi stanovnika, prikazano je na grafikonu 1. Slab obuhvat stanovništva zdravstvenom zaštitom možemo pratiti nizom faktora. Dobro nam je poznato da u SAD-u većinu čini stanovništvo bele rase, dok među ostatkom stanovništva najviše je ne-belog, odnosno stanovništva crne rase. Oni su duži niz godina bili u inferiornom položaju, što je dovelo do činjenice da razvitkom društva oni zauzimaju poslove koji su manje plaćeni, a samim tim i slabije šanse za ostvarenje zdravstvenog osiguranja. Time dolazimo do zaključka da je rasa pripadnost i stepen ostvarljivosti zdravstvene zaštite u direktnoj korelaciji.

Zdravstvena zaštita u Velikoj Britaniji je dugi niz godina predstavljala uzor zdravstvenim sistemima ostalih zemalja. Iako je zdravstveni sistem u ovoj zemlji od uvek bio stabilan, za disbalans mogu biti okrivljeni sledeći faktori. Među najznačajnijim mogu se nabrojati: starenje populacije, povećanje troškova sofisticiranijih tretmana i povećana očekivanja korisnika zdravstvene zaštite (Gillies, 2003: 25).

Grafikon 1. Troškovi za zdravstvenu zaštitu u zemljama OECD za 2009. godinu (udeo u BDP)



Izvor – <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SHA> – OECD Health Data 2011

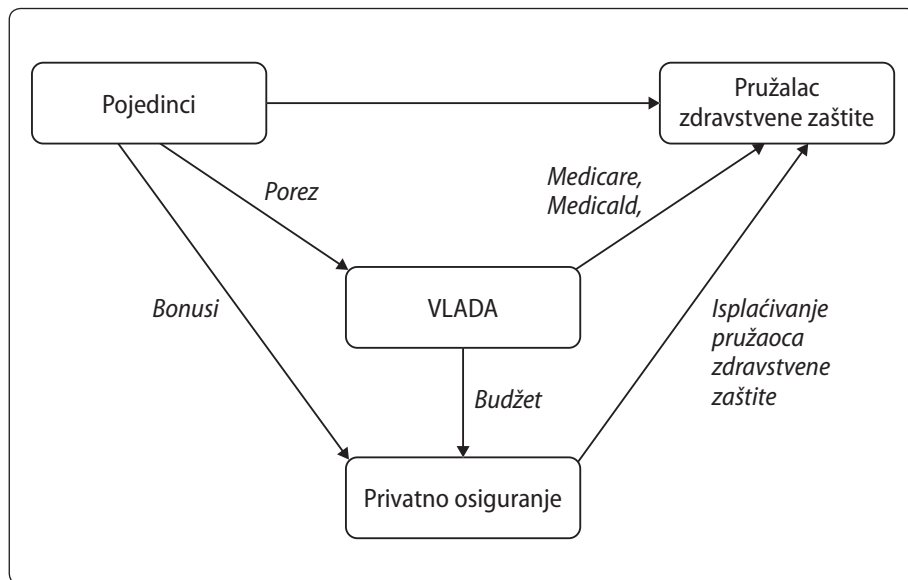
Ovaj grafikon predstavlja prikaz prosečnih troškova zdravstvene zaštite u zemljama OECD za 2009. godinu izraženi u BDP-u. Troškovi za zdravstvenu zaštitu izraženi u BDP-u u svim zemljama sveta su u konstantnom porastu, ali u SAD-u oni su najveći i prema poslednjim podacima OECD iz 2009. godine oni iznose 17.4 % BDP-a, dok su u Velikoj Britaniji skoro duplo manji, čak 9.8% BDP-a. Postavlja se pitanje zašto troškovi stalno rastu? Još od 1990-tih, troškovi dramatično rastu, a za ovaj trend mogu biti okrivljeni sledeći faktori: starenje stanovništva, povećanje cena sofisticiranih tretmana, povećana očekivanja od strane korisnika zdravstvene zaštite itd.

ORGANIZACIJA FINANSIRANJA SISTEMA

SAD

Poređenjem ova dva modela zdravstvene zaštite uočavamo dva različita načina finansiranja. U stvarnosti, svi zdravstveni sistemi su hibridi, oni imaju kombinaciju javnog i privatnog učešća u finansiranju i pružanju zdravstvene zaštite.

Šema 1. Organizacija finansijske strukture u SAD-u



Izvor – Prof.dr sc. Branimir Marković i mr sc. Slavko Vukić,
 „Modeli organizacije i finansiranja zdravstva u odabranim zemljama sveta“ –
 pregledni članak UDK 614.2:339.9, str.186

Ovde je dat shematski prikaz finansiranja zdravstvene zaštite u SAD-u. Finansijska sredstva u SAD-u kreću se u dva pravca: 1. prikupljeni novac prvo dolazi u nadležne institucije i 2. u nadležnim institucijama se vrši raspodela finansijskih sredstava pružaocima zdravstvenih usluga. Pojedinci i njihova preduzeća plaćaju poreze na dohodak propisane zakonom (taxes). Kao dodatak postoji poseban porez koji plaćaju pojedinci, odnosno zaposleni i njihovi poslodavci, za posebne zdravstvene programe poput Medicare programa. Preduzeća najčešće plaćaju cele iznose ili najveći deo premija zdravstvenog osiguranja, a zaposleni samo ostali manji deo premije. Na tržištu individualnog osiguranja zaposleni sami plaćaju cele iznose premija (premiums) osiguranja i to neposrednim putem.“ Zdravstvenom zaštitom u SAD-u stanovništvo je pokriveno privatnim ili državnim sektorom. I pored toga što je SAD zemlja koja ima najveća izdvajanja u svetu za ovu oblast i dalje je prisutan veliki broj neosiguranih lica. U 2010. godini, od skoro 306 miliona Amerikanaca, blizu 50 miliona nema nije bilo pokriveno zdravstvenim osiguranjem, odnosno 16.3% ukupnog stanovništva. Statistički gledano, broj osiguranih lica iz 2009. godine (255.3 miliona) nije se značajnije promenio u 2010. godina (256.2 miliona osiguranika). Procenat ljudi obuhvaćenim privatnim zdravstvenim osiguranjem opao je u 2010. godini na

64%, budući da je broj ljudi obuhvaćen privatnim zdravstvenim obrazovanjem 2009. godine bio 64.5%. Procenat i broj ljudi obuhvaćenih osiguranjem vladinog zdravstvenog sektora povećan je na 31% odnosno 95 miliona, u 2010. godini u odnosu na 30.6%, tj. 93.2 miliona koliko je iznosio 2009. godine. Procenat ljudi obuhvaćenih zdravstvenim osiguranjem po osnovu zaposlenosti opao je na 55.3% u 2010. godini u odnosu na 56.1% u 2009. godini. U 2010. godini, 9.8% dece ispod 18 godina (7.3 miliona) bilo je bez zdravstvenog osiguranja.²

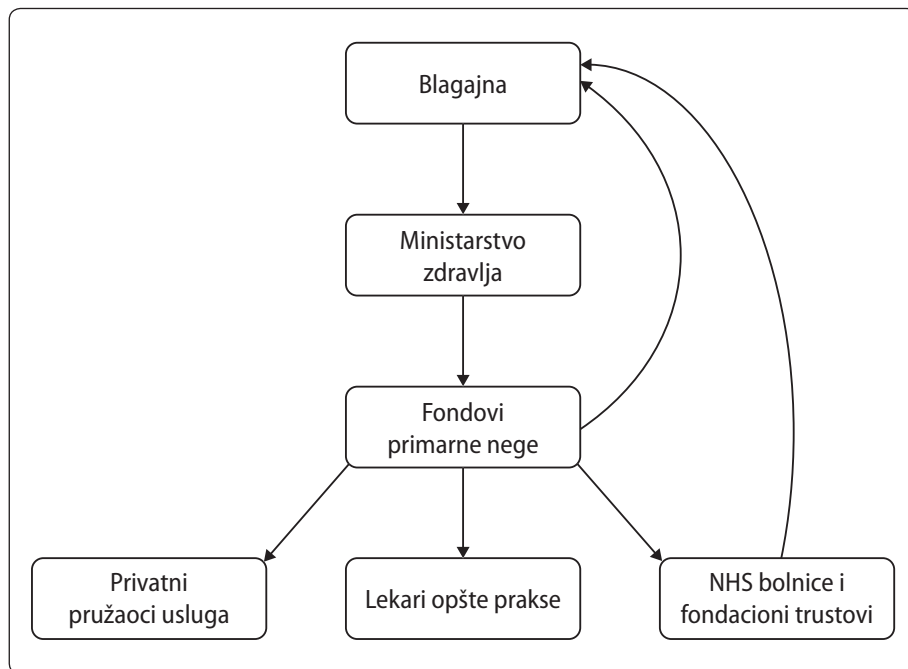
Svaki sistem prate i izvesne teškoće, a jedna od glavnih u Američkom zdravstvenom sistemu je ta što i pored troškova na zdravstvenu zaštitu koji dostižu najveća izdvajanja u svetu nema zadovoljavajućih rezultata. Iz perspektive korisnika zdravstvene zaštite, stvari nikada nisu dobre. Za one koji mogu da plate, SAD obezbeđuju najviši kvalitet medicinske nege kakva ne postoji nigde u svetu. Oni koji ne mogu da plate, međutim, ne prolaze tako dobro. Još jedna teškoća je i stalan deficit u budžetu koji godišnje iznosi do 100 milijardi dolara. Naime, poslodavci koji uplaćuju zdravstvena osiguranja za svoje zaposlene, ostvaruju izvesna prava na poreske olakšice čime je budžet lišen ogromnih sredstava. U SAD-u, 2009. godine, troškovi zdravstvene zaštite po glavi stanovnika iznose 7.960 dolara (izvor, internet: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SHA> Datum pristupa 15. mart 2012.).

„Objavljujući odlučan rat siromaštvu i postavljajući za cilj ...unapređenje kvaliteta celokupne američke civilizacije...demokratski predsednik Lindon Džonson, je 1965. godine potpisao dva, potpuno nova programa zdravstvene zaštite – Medicaid i Medicare (izvor, internet: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SHA> datum pristupa 15. mart 2012.).“ Medicaid je program je zajednički finansiran od strane federalne vlade i države. Savezna vlada plaća države za određeni procenat programskih troškova, koji se zove FMAP (Federal Medical Assistance Percentage). Države moraju da obezbede uslove da mogu da finansiraju svoj udeo izdataka za medicinsku negu i usluge. Medicare je federalni program koji pomaže da se plate troškovi zdravstvene zaštite za osobe od 65 godina i starije, za ljude sa određenim dugoročnim invaliditetom i za ljude svih uzrasta sa krajnjim stadijumom bubrežne bolesti. U 2010. godini, Medicaid je pokrивao 48.5 miliona ljudi, što je 15.9% stanovništva, dok je Medicare iste godine pokrивao 44.5 miliona ljudi, što je 14.5% stanovništva (izvor, internet: <http://www.hhs.gov> Datum pristupa 15. mart 2012.).

2 <http://www.census.gov/> – U.S.Census Bureau

Velika Britanija

Šema 2. Organizacija finansijske strukture u Velikoj Britaniji



*Izvor – Prof.dr sc. Branimir Marković i mr sc. Slavko Vukić,
„Modeli organizacije i finansiranja zdravstva u odabranim zemljama sveta“ –
pregledni članak UDK 614.2:339.9, str.187.*

Kako je u SAD-u zastupljeno prevashodno privatno osiguranje, u Velikoj Britaniji dominantan oblik je javno finansiranje putem opšteg oporezivanja. Ono je okarakterisano kao javni sistem finansiranja sa malim ali značajnim privatnim sektorom. Na vrhu organizacije NHS (National Health Service) je Ministarstvo zdravlja (Department of Health) Velike Britanije, a glavni su mu zadaci raspodela sredstava i donošenje zakonske regulative. SHA (Strategic Health Authorities) ili posebne strategijske zdravstvene zajednice su veza između stvarnih pružalaca usluga i ugovaratelja zdravstvene zaštite. Ova zdravstvena tela pokrivaju regije Velike Britanije. U samoj organizaciji NHS posebno mesto imaju Primary Care Trusts – fondovi primarne nege, oni su uvedeni 1997. Godine (izvor, internet: <http://www.nhs.uk> Datum pristupa 15. mart 2012). U Velikoj Britaniji, osim primarnog osiguranja dostupnosti kod lečenja, fondovi ugovaraju usluge sekundarne i tercijalne zdravstvene zaštite. Ugovori se najčešće zaključuju sa bolnicama koje su u sastavu NHS, ali se do

zdravstvene zaštite osigurava i u privatnim bolnicama. Oko 82% svih troškova NHS plaća se iz glavnih poreza, a ostatak iz doprinosa koji plaćaju poslodavci i zaposleni, 12.20% na njihova primanja (izvor, internet: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SHA> Datum pristupa 15: mart 2012). Postoji i participacija koja predstavlja učešće korisnika za dobijanje izvesnih zdravstvenih usluga, a ove participacije oslobođeni su deca, stari i oni sa slabijim primanjima. Teškoće koje postoje u finansiranju ovog sistema uzrokovane su velikim kapitalnim ulaganjima u državnim bolnicama, nekontrolisanim rastom troškova u farmaceutskom sektoru itd. Ono po čemu se takođe razlikuje od gore navedenog modela je da nema povratka uložених sredstava onih koji nisu koristili zdravstvene usluge. Pored javnog sektora, u stvarnosti postoji i povećana upotreba privatnog sektora i privatnog finansiranja. Međutim, to je na strani ponude, a ne na strani potražnje. Privatni oblik osiguranja uzima dva osnovna oblika sponzorisanosti: od strane poslodavaca i pojedinačne polise osiguranja. Obuhvatnost stanovništva privatnog zdravstvenog osiguranja u Velikoj Britaniji je bila istorijski niska, ali je stabilan rast u poslednjih nekoliko godina od oko 11.5% stanovništva. Istraživanja su pokazala da privatni sektor najčešće koriste povlašćene društvene grupe. U Velikoj Britaniji trošak na zdravstvenu zaštitu po glavi stanovnika je 2009. godine iznosio 3487 dolara (izvor, internet: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SHA> Datum pristupa 15: mart 2012).

Postoje prednosti i jednog i drugog sistema, tj. i privatnog i javnog. Prednosti privatnog zdravstvenog osiguranja ogledaju se pre svega u tome što omogućavaju bržu intervenciju. Oni koji imaju privatno zdravstveno osiguranje kao glavni razlog navode da žele mir uma, da imaju izborne operacije za sebe i svoje porodice, brže nego da oni zavise od Nacionalne zdravstvene službe, dok prednost koja se često navodi za vrstu centralizovanog sistema koji postoji u Velikoj Britaniji je u tome što on pruža potpuni obuhvat stanovništva besplatnim osiguranjem i što omogućava veći stepen ukupne kontrole troškova (Gillies, 2003: 57). Ovo je ilustrovano činjenicom da trošak na zdravstvenu zaštitu u Velikoj Britaniji je i dalje nizak.

* * *

Zdravstvo je među najvišim prioritetima bilo koje vlade, čime se naglašava da je zdravstvena zaštita veoma ispolitizovana. Reforme NHS za vreme Margaret Tacer su jasno vođene iz niza političkih uverenja: sloboda tržišne ekonomije, konkurencija kao mehanizam za poboljšanje kvaliteta i izbor pacijenata. U Velikoj Britaniji 1997. godine donet je dokument pod nazivom „*White Paper*“ da uspostavi osnove NHS u narednih 10 godina, i to predstavlja prekretnicu za NHS. „*White Paper*“ opisuje pristup novom modelu za nov vek, zasnovan na nekoliko osnovnih principa: 1. da obnove NHS kao istinski nacionalni servis,

koji nudi fer pristup konstantno visokog kvaliteta, brze i pristupačne usluge u celoj zemlji, 2. da omoguće da pružanje zdravstvene zaštite bude u lokalnoj odgovornosti, 3. da NHS radi u partnerstvu, da razbije organizacione barijere i ostvari čvršću vezu sa lokalnim vlastima, 4. da focus bude na kvalitetu nege tako da najbolje usluge budu garantovane svim pacijentima, 5. da se obnovi poverenje u NHS kao javni servis, odgovoran pacijentima, otvoren prema javnosti i oblikovan njenim pogledima (Gillies, 2003: 55).

U praksi, kvalitet je jedna od osnovnih tema dokumenta: NHS će ljudima nuditi brz, kvalitetan tretman i brigu kada i gde je to potrebno, pacijentima će biti zagarantovane usluge nacionalnim standardima, tako da oni mogu imati poverenje u kvalitet usluga koje primaju.

Prve pokušaje uvođenja nacionalnog zdravstvenog osiguranja u SAD-u susrećemo kod Ruzvelta i Trumana. Klinton je pokušao da sprovede reforme time što je isticao da će 80% zdravstvenih troškova biti pokriveno na temelju osiguranja zaposlenih osoba, a ostalih 20% bi sami osiguranici snosili. Kao i mnogi drugi pokušaji reformi i ovaj je osujećen. Među glavnim protivnicima isticalo se Američko medicinsko udruženje (American Medical Association), koje je naglašavalo da se sprovođenjem mera kojima bi se Američki sistem približio modelu nacionalnog zdravstvenog osiguranja bili dovedeni u pitanje opšteprihvaćeni principi na kojima počiva ovaj sistem, tj. na principima konkurencije i opšte tržišne utakmice (Herzlinger, 2007). Amerika pripada zemljama liberalnog modela koga karakterišu individualizam i sloboda pojedinaca koji ne mogu biti ograničeni delatnošću države. Jedan od najčešćih aduta koji koriste neistomišljenici promena je da je univerzalni sistem zdravstvenog osiguranja ustvari vrsta socijalističkog eksperimenta. Dugi niz godina, jedina pretnja SAD-a bio je SSSR. Kako je bio pod vlašću Komunističke partije, kao i veći deo institucija, zdravstveni sistem je bio pod kontrolom države. Takav sistem zasnivao se na univerzalnom sistemu zdravstvenog osiguranja. Takav sistem, kao produkt socijalizma, predstavljao je oštri revolt neistomišljenika. Može li se očekivati da će se stanje u zdravstvenom sektoru SAD promeniti? Široka su mišljenja da će ovako koncipiran sistem ostati da deluje uprkos svim kritikama. Više na prvom mestu nije zdravlje stanovništva, finansiranje zdravstvenih usluga od strane velikih kompanija za zdravstveno osiguranje, sprečavanje bolesti jednom rečju, već je orijentisanost pre svega na ono što se zove veći interes, maksimalizacija profita. Cela priča je otišla predaleko, da su i ljudi koji su imali želje da unesu promene odustali pod velikim pritiskom. Veliku ulogu igra lobiranje, čime je sprečeno reagovanje u samom korenu problema. To znači da ako se ipak pojave neistomišljenici, odnosno ljudi koji se protive ovako zasnovanom sistemu zdravstvenog osiguranja, velike privatne kompanije za zdravstveno osiguranje, udružene u svojoj nameri da sačuvaju svoju mogućnost za sticanjem ogromnog profita će žestoko i oštro delovati u otklanjanju bilo kakvih prepreka za neometan kontinuitet začaranog kruga.

Iako je jedna od vodećih sila na svetu u svakom pogledu, vidimo da se SAD suočava sa velikim problemima kada je reč o zdravstvenoj zaštiti. Nastojanja svake naredne vlade su da se ovaj sistem unapredi i da se poveća obuhvat stanovništva zdravstvenom zaštitom, ali da li će uspeti? Da li će sistem toliko uznapredovati da poprimi sve pozitivne strane sistema kakav je danas u Velikoj Britaniji? To će ostati pitanje na koje će se dugo čekati odgovor.

LITERATURA

- [1] Alan Gillies, „What Makes a Good Healthcare System?: Comparisons, values, drivers“, 2003.
- [2] Regina Herzlinger, „Who killed health care?“, 2007.
- [3] Mr Jelena Vidojević, „Zdravstvena zaštita u SAD, pravo ili privilegija?“ – Godišnjak FPN, br.5, jun 2011.
- [4] Prof.dr Ana Čekerevac, „Karakteristike i tendencije razvoja u razvijenim zemljama tržišne privrede“ – Upporedna socijalna politika
- [5] Prof.dr sc. Branimir Marković i mr sc. Slavko Vukić, „Modeli organizacije i finansiranja zdravstva u odabranim zemljama sveta“ – pregledni članak UDK 614.2:339.9
- [6] Siniša Zrinčak, „Sustavi zdravstvene politike u svijetu: osnovna obilježja i aktuelni procesi“ – izvorni znanstveni članak UDK:614.4/9.332.316.4, 1999.
- [7] Miroslav Ružica, „Socijalna politika – kritika teorijskih osnova“, Beograd 1985.
- [8] Dragan Veselinov, „Politička ekonomija“, XIII dopunjeno izdanje, Beograd 2009.
- [9] <http://stats.oecd.org/> – OECD Health Data 2011.
- [10] <http://www.census.gov/> – U.S.Census Bureau
- [11] <http://www.hhs.gov/> – Health & Human Services
- [12] <http://www.nhs.uk/> – National Health Insurance, United Kingdom.

Momčilo Živadinović

COMPARATIVE ANALYSIS OF HEALTH CARE
OF USA AND GREAT BRITAIN

Abstract:

This work is dedicated to comparative analysis of health care system of two developed countries such as USA and Great Britain. Having adopted different models of health care, they stress out the values and priorities that they represent by emphasizing their own advantages and disadvantages.

The attention is primarily focused towards economic possibilities for investing in health care, different models of financing and organisation of health care systems. Also, there are current problems of health care systems development which are identified by varied ways of answers on same or similar challenges. The comparative approach has an educational character but it also encounters some difficulties such as the problem of statistical data comparison and other health service indicators. In the end, some of the basic tendencies that define the future development of the health care policies will be analyzed, such as decentralization and privatization, access to the health-care services, citizen rights etc.

Key words:

Liberal-market model and the Beverage health care, financial organization system, Medicare and Medicaid, the way to reform.

Suzana Mihajlović

Perspektive regionalnog razvoja u Srbiji – socijalna dimenzija novog koncepta

Sažetak:

U ovom radu autorka će razmatrati uticaj normativnih akata i delovanja Vlade Republike Srbije u periodu nakon 2000. godine u oblasti regionalnog razvoja u kontekstu životnih i radnih uslova ljudi i posledica koje sadašnje stanje ima na ova područja života. Rad se zasniva na tri nivoa analize. U prvom delu će biti objašnjen koncept regionalnog razvoja, zatim će biti analizirani pokazatelji koji ukazuju na neujednačenost razvoja u različitim delovima Srbije. U daljoj elaboraciji rada biće analizirane normativne aktivnosti državnih organa u oblasti regionalnog razvoja nakon 2000. godine i dosadašnji dometi ovih akcija. U finalnom delu će biti reči o mogućnostima unapređenja regionalnog razvoja čije razmatranje može doprijeti izgradnji alternativnih modela delovanja u oblasti razvoja socijalnih usluga ka modelu uspešnog regionalnog razvoja „iz baze“ društva. Cilj rada je ukazivanje na postojanje regionalnih disproporcija u socijalnom razvoju Srbije, kritičko preispitivanje dosadašnjih praksi na nivou ove države i otvaranje diskursa o drugačijem pristupu.

Ključne reči:

regionalni razvoj, nejednakost, siromaštvo, nezaposlenost, socijalne usluge.

POJAM REGIONA I REGIONALNOG RAZVOJA

Pitanje socijalnog razvoja novijeg je datuma i nastanak ovog koncepta se vezuje za drugu polovinu 20. veka, posebno za delatnosti Ujedinjenih nacija i njihovog Instituta za socijalni razvoj. Mira Lakićević posebno ističe da „socijalni razvoj znači unapređenje opšteg, materijalnog i kulturnog nivoa društva;

i da on ne podrazumeva progres samo jednog dela stanovništva, već progres društva u celini, opštih i pojedinačnih uslova života svih građana“ (Lakićević, 2008: 8). Upravo u ovakvom preovlađujućem stavu kod teoretičara, otvara se prostor za promišljanje o regionalnom razvoju kao delu sveukupnog socijalnog razvoja. U društvenim i ekonomskim uslovima Srbije nakon promene vlasti 2000., pored ove teorijske koncepcije, presudan značaj su imali negativni efekti tranzicije i proces pridruživanja Evropskoj uniji.

S obzirom da ćemo se baviti životnim i radnim uslovima ljudi u regionima Srbije kao i društvenim procesima uopšte, najpogodnija je klasifikacija ona koja uzima u obzir sve ove elemente. Polazeći od sociološkog kriterijuma podele lokalnih zajednica možemo razlikovati:

1. susedstva;
2. naselja;
3. provincije (regioni)
4. države (Kostić, 1975 U: Brkić, Milosavljević, 2005: 51).

Polazeći od ovakve klasifikacije, sažetu i sveobuhvatnu definiciju regiona daje Halmi „Provincije su regionalne zajednice koje obuhvataju više naselja i imaju ekološko i društveno jedinstvo“ (Halmi, 1988: 77). Ovo je samo jedna od definicija koje predstavljaju pravac mišljenja u kome se regioni posmatraju kao celina društvenih i ekonomskih činilaca, poštujući pritom njihovu različitost u odnosu na druge oblike života ljudi u zajednici. Dakle, preovlađuje stav da regioni postoje kao zaokružen okvir ljudske interakcije i zadovoljavanja potreba na subnacionalnom nivou.

Naredna definicija regiona, polazeći opet od ovakvog stanovišta, naglašava uz to i sposobnost regiona za samostalno postojanje i razvoj. „Regioni bi u okviru regionalne podele, svaki za sebe predstavljali gotovo optimalno zaokružene celine, koje se odlikuju posebnostima ekonomske, geografske i saobraćajne prirode, međusobnom povezanošću delova regiona, i što je posebno značajno, približnim uslovima za samostalno postojanje i razvoj“ (Jovčić, 1996: 87). Ovakva razvojna uloga regiona veoma je otežana materijalno-pravnim statusom regiona u Srbiji iz koga proizilazi da region nije administrativno teritorijalna jedinica i nema pravni subjektivitet kao neophodan okvir realizacije razvojnih programa i planova. Ovakvo stanovište umanjuje mogućnosti lokalnog stanovništva da bude najaktivniji subjekt sopstvenog razvoja, te uvećava paternalističku ulogu države koja se najčešće svodi na korektivnu ali ne i razvojnu funkciju.

Prema Zakonu o regionalnom razvoju Republike Srbije usvojenom 2009. godine u članu 4, stav 1 pod *regionom* se podrazumeva „statistička funkcionalna teritorijalna celina, koja se sastoji od jedne ili više oblasti, uspostavljena za potrebe planiranja i sprovođenja politike regionalnog razvoja“. U istom članu Zakona u stavu 3 se određuje i pojam *regionalnog razvoja* koji se definiše kao „dugoročni i sveobuhvatni proces unapređenja održivog ekonomskog i

društvenog razvoja regiona, oblasti i jedinica lokalne samouprave, uz uvažavanje njihovih specifičnosti“.³

Zabrinjava činjenica da su u Zakonu samo izričito podvučeni ekonomski pokazatelji razvijenosti odnosno nerazvijenosti regiona i da se oni prevashodno ogledaju u vrednostima BDP-a na nivou države i regiona. Ovakav ekonomistički stav daje relativno lako metodološko izračunavanje razvijenosti. Međutim, nedostupnost zdravstvenih službi; lošiji kvalitet usluga zdravstvene i socijalne zaštite; zastupljenost droge i kriminala; izražen problem korupcije i zastupljenost „rada na crno“ samo su neki od mogućih indikatora koji moraju biti uzeti u obzir. Stiče se utisak da se politika regionalnog razvoja teži usaglasiti sa nivoom koji Evropska unija postavlja kao standard u ovoj oblasti ne bi li Srbija uspešno nastavila proces integracija. Shvaćeno je da republički prosek ne daje potrebnu sliku razvijenosti jedne zemlje, ekonomski pokazatelji nisu dovoljni te u daljem tekstu analiziramo socijalne aspekte nerazvijenosti regiona.

POKAZATELJI NEUJEDNAČENOG REGIONALNOG RAZVOJA SRBIJE – SOCIJALNA DIMENZIJA

Bavljenje temom nerazvijenosti određenih delova Srbije najčešće je bilo predmet ekonomskih nauka. Parcijalne analize socijalnih dimenzija ove pojave mogle su se naći u studijama koje su obrađivale pojedine oblasti života i rada ljudi. U ovom radu će akcenat biti na analizi relevantnih pokazatelja iz dokumenata i izvora iz oblasti životnih i radnih uslova ljudi što ujedno čini sadržaj socijalne dimenzije regionalizacije. U okviru ovako široko određenog njenog sadržaja, posebno će biti razmotreni dostupnost i kvalitet socijalnih usluga i njihov potencijalni razvojni značaj za regione pojedinačno i državu u celosti.

Pitanje posledica nepostojanja adekvatne strategije regionalnog razvoja u ovom radu ćemo posmatrati po oblastima socijalne politike, razmatrajući najpre pitanje *nezaposlenosti* u kontekstu regionalnih disproporcija. Ukoliko se bavimo ovim aspektom, od kog u najvećoj meri zavisi životni standard građana, možemo pre svega ukazati na njegov kauzalni odnos sa pojavom siromaštva koji podrazumeva da su *nezaposleni izloženi najvećem riziku siromaštva* (RZS, 2002). Nameće se mogućnost rešavanja problema u siromaštvom ugroženim regionima jedino koristeći upravo ovu vezu između socijalnih rizika, rešenje tražiti u ujednačenijem ekonomskom razvoju

³ Prvobitno su zakonom određena sedam regiona. Zbog neravnomernosti broja stanovnika u regionima 2010. godine je doneta odluka da se broj regiona svede na pet.

svih delova Srbije koji bi doprineo podizanju radne angažovanosti, a time omogućio i socijalnu sigurnost stanovništva. Pritom se posebno mora obratiti pažnja na pojavu siromaštva zaposlenih čiji prihodi nisu dovoljni za zadovoljavanje osnovnih potreba. No, najpre treba razmotriti stopu nezaposlenosti koja ukazuje na devastiranost određenih područja, pre svega Jugoistočne Srbije.

Prosečna stopa nezaposlenosti za Srbiju u 2007. godini, prema Anketi o životnom standardu, bila je 13,9 što dovodi u nepovoljniji položaj region Vojvodine, Južne i Centralne Srbije. Region Beograda je u najpovoljnijoj situaciji što će se u daljoj elaboraciji rada potvrđivati. Gašenje preduzeća i njihova privatizacija koja je praćena masovnim otpuštanjem radne snage na jugu zemlje, posledica je neadekvatne ekonomske strategije koja se ogleda u nedovoljnom obezbeđivanju pravnog okvira za strane investitore, ali i manjka podrške preduzetništvu i samozapošljavanju predviđenih Nacionalnom strategijom zapošljavanja za period od 2005. do 2010. godine. Međutim, iako zaposlenje u izvesnoj meri obezbeđuje uslove za zadovoljavanje egzistencijalnih potreba, u nerazvijenim delovima zemlje beleže se velike disproporcije u zaradama zaposlenih koje dovode u pitanje važnost aktivnog radnog statusa i njegovih posledica na socijalnu sigurnost. Iz ovoga se dalje može zaključiti da zaposlenje u određenim delovima Srbije ne obezbeđuje nužno uzročno-posledičnu vezu sa životnim standardom, te je situacija u ovim regionima utoliko ozbiljnija.

Tabela 1. Stopa nezaposlenosti 2007.

Region	%
Beograd	10,8
Vojvodina	15,2
Zapadna Srbija	12,1
Šumadija	14,2
Istočna Srbija	12,2
Jugoistočna Srbija	18,2

Izvor: AŽS (2007)

Tabela 2. Uporedni prikaz zarada po zaposlenom

Region	AŽS 2007.	RZS 2011.
Beograd	29 398	65 524
Vojvodina	20 758	52 166
Šumadija i Zapadna Srbija	19 985	44 495
Istočna Srbija	17 592	45 677
Jugoistočna Srbija	18 365	45 677

Napomena: Zarade po zaposlenom u 2011. su za oktobar mesec sa porezima i doprinosima

Izvor: AŽS (2007) i RZS (2011).

U analizu uvodimo još jedan značajan pokazatelj koji bliže određuje stanje nezaposlenih na regionalnim tržištima rada – stopu dugoročne nezaposlenosti⁴. Ova dimenzija je značajna jer pomaže rasvetljavanju strukturnih problema tržišta rada što bi u slučaju Srbije bili zatvaranje radnih mesta i nedovoljna prilagođenost radne snage novim tržišnim uslovima. Najveću stopu dugoročne nezaposlenosti u ukupnom broju nezaposlenih imala je Zapadna Srbija sa 81,8%, dok je u Beogradskom regionu stopa iznosila 70,5% (Republički zavod za statistiku, 2007). Situacija u Raškom (75,4%), Pomoravskom (70,1%) i Šumadijskom (69,49%) okrugu i u 2011. godini pokazivala je najlošije rezultate (NSZ, 2010).

Siromaštvo u Srbiji se može posmatrati sa aspekta statusa na tržištu rada, stepena obrazovanja ali i prema regionalnim disproporcijama. Podaci iz Ankete o životnom standardu pružaju najbolju komparativnu osnovu za tumačenje siromaštva po regionima, pritom uzimajući u obzir pozitivne efekte Strategije za smanjenje siromaštva iz 2003. godine u smislu smanjena siromaštva i negativne pokazatelje koji ukazuju da je pored smanjenja siromaštva razlika među regionima ostala.

Tabela 3. Stopa siromaštva po regionima u Srbiji

Region	Procenat siromašnih	
	2002.	2007.
Beograd	10,8	3,1
Vojvodina	12,4	6,1
Centralna Srbija	16,2	8,4
Zapadna Srbija	16,5	8,4
Šumadija	13,8	3,7
Istočna Srbija	12,9	10,1
Jugoistočna Srbija	21,2	13,3

Izvor: AŽS, 2002. i 2007.

Povezanost siromaštva sa sledećim segmentom socijalne politike izražena je u podatku da najveći rizik siromaštva ima nosilac domaćinstva bez osnovne škole, a veliki rizik imaju domaćinstva čiji su nosioci sa završenom osnovnom školom i oni zajedno čine 66% u ukupnoj populaciji siromašnih (Vlada RS, 2007: 22). *Obrazovanje* predstavlja preduslov uspešnog zaposlenja, socijalne

⁴ Dugoročna nezaposlenost podrazumeva nezaposlenost u periodu dužem od godinu dana.

mobilitnosti i ključan faktor za izbegavanje socijalnih rizika. Nedovoljna teritorijalna raspoređenost školskih ustanova na svim nivoima obrazovanja i neretko slabiji kvalitet obrazovanja u manjim sredinama posledice su simboličnog izdvajanja za obrazovanje u budžetu Republike Srbije.⁵ Lošija startna pozicija dece iz manjih sredina i lociranost ustanova višeg i visokog obrazovanja u velikim gradskim centrima, pre svega u Beogradu, onemogućavaju dalje školovanje izrazito talentovane, ali siromašne dece.

U okviru *zdravstvene zaštite* razmotrićemo stanje dostupnosti zdravstvenih ustanova i zadovoljstvo kvalitetom pruženih usluga. Jedno od osnovnih načela zdravstvene zaštite u Srbiji je načelo dostupnosti koje je ugroženo lociranjem medicinskih centara u razvijenim delovima zemlje, što za posledicu ima nejednak pristup lečenju građana. Primarna zdravstvena zaštita i njene ustanove doživele su ekspanziju u proteklim godinama zahvaljujući decentralizaciji zdravstvenog sistema i novoproklamovanom pravu opština da ih osnivaju. Međutim, ustanove sekundarne i tercijarne zdravstvene zaštite nisu pristupačne građanima te dolazak do njih iziskuje posebne troškove što nije u skladu sa načelom jednakosti. „Obnovljen je značajan broj bolnica i instituta, i to uglavnom u gradovima u kojima postoje veliki medicinski centri, dok je stanje u ruralnim područjima i dalje loše“ (Perišić, 2011). Medicinski aparati su zastareli, osoblje sklonu korupciji te je i kvalitet zdravstvenih usluga značajno slabiji.

Problem *migracije i depopulacije* posebno zahvata nerazvijene regione Srbije u kojima se usled nepovoljnih uslova života smanjuje stopa fertiliteta i gde mladi i obrazovani odlaze u velike gradove gde su mogućnosti nalaženja posla veće. Nerazvijeni regioni ostaju bez ljudskog kapitala te se može govoriti o „odlivu mozgova“ i u granicama jedne države. Postoje i drugačija viđenja migracija iz devastiranih područja po kojim „nezaposleni i zaposleni su često nevoljni da se presele u regione sa boljom perspektivom za zapošljavanje, zbog problema u vezi sa nalaženjem odgovarajućeg smeštaja, ali takođe i zbog troškova realokacije, rizika od gubitka socijalnih mreža i same neizvesnosti oko nalaženja posla“ (Svetska banka, 2003) čime trajno ostaju u „začaranom krugu“ siromaštva i nepovoljnih uslova života. U oba viđenja migracija dolazi do izražaja nepovoljan položaj ovog stanovništva.

Na kraju, u analizu ćemo uvesti *Indeks humanog razvoja* koji predstavlja značajan indikator socijalnog razvoja i uključuje tri segmenta u izračunavanje njegove vrednosti: očekivano trajanje života, obuhvat stanovništva obrazovanjem i društveni proizvod teritorije. Ovaj kompleksni indeks u sebi integriše zdravstvene, obrazovne i ekonomske pokazatelje koji obezbeđuju sveobuhvatan pristup pitanju socijalnog razvoja i potpunu uporedivost sa drugim zemljama i teritorijama. Kao i do sada, region Beograda pokazuje

⁵ Izdvajanja u 2006. godini za obrazovanje u budžetu RS je iznosilo 3,5% BDP-a.

najveću razvijenost obezbeđivši sebi mesto u kategoriji visokog humanog razvoja.⁶ Uz to treba napomenuti da je ovaj indeks na nivou RS iznosio 0,804 što još jednom pokazuje manjkavosti računanja razvijenosti na nivou cele zemlje jer regionalne razlike ostaju prikrivene.

Tabela 4. Indeks humanog razvoja prema regionima 2005.

Region	Indeks obrazovanja	Indeks očekivane dužine života	BDP Indeks	HDI
Beograd	1,002	0,800	0,804	0,869
Vojvodina	0,878	0,773	0,751	0,801
Centralna Srbija	0,835	0,798	0,662	0,765

Izvor: UNDP, 2008.

NORMATIVNI AKTI VLADE U OBLASTI SMANJENJA UNUTARREGIONALNIH RAZLIKA – KRITIČKI OSVRT

Sledeći nivo analize o aktivnostima države na smanjenju regionalnih razlika pokazuje preovladavajući stav da se sektorskim i međusektorskim strategijama implementira politika regionalnog razvoja. Ovi napori ostaju necelishodni zbog nedovoljno razvijenih ideja i volje ka jačanju lokalnih kapaciteta.

Na polju smanjenja siromaštva, posebno u ugroženim regionima, mora se spomenuti *Strategija smanjenja siromaštva* doneta 2003. koja sistematski tretira problem siromaštva kroz obezbeđivanje minimalnog standarda života svim građanima. U ovom strateškom dokumentu se naglašava „efikasna primena postojećih i definisanje novih programa, mera i aktivnosti direktno usmerenih na najsiromašnije i socijalno ugrožene grupe i to posebno u najmanje razvijenim područjima“ (Vlada RS, 2003: 2). Ova Strategija učinila je prvi korak u ovom segmentu socijalne politike uvodeći dimenziju regionalnosti u promišljanje problema siromaštva i ukazujući na urgentnost rešavanja ovog problema.⁷ Iz prikazanih indikatora u prethodnom delu ovog rada, možemo zaključiti da je Strategija načinila delimičan uspeh, siromaštvo je smanjeno, ali ne i regionalne razlike.

⁶ U kategoriju visokog humanog razvoja se ubrajaju područja ili zemlje sa vrednostima Indeksa humanog razvoja od 0,800 do 1,00 i prema UNDP izveštaju Human Development Report 2006 samo 63 zemlje sveta spadaju u ovu kategoriju.

⁷ U Strategiji se navodi da Srbija spada u grupu evropskih zemalja sa najvećim regionalnim razlikama u nivou razvijenosti.

Nacionalna strategija zapošljavanja je u petogodišnjem periodu od 2005. do 2010. trebala da ispuni prioritet: „podršku stranim direktnim investicijama i investicionom aktiviranju domaće štednje usmerenim ka održavanju i kreiranju zaposlenosti i smanjivanju razlika između regionalnih tržišta rada“ (Vlada RS, 2004: 3). Najverniji dokaz da u ovoj oblasti nije postignut uspeh u proteklom periodu je donošenje nove strategije sa istovetnim ciljem. Vlada RS je usvojila Nacionalnu strategiju zapošljavanja za period 2011-2020., a kao pandan prethodnom prioritetu pojavilo se podsticanje zapošljavanja u manje razvijenim regionima i razvoj regionalne i lokalne politike zapošljavanja. Dakle, s obzirom da su načelni ciljevi ostali potpuno isti sa izvesnim terminološkim izmenama možemo zaključiti da je malo urađeno u ovoj oblasti, kao i da postoji jasno definisana opredeljenost za rešavanje problema siromaštva i nezaposlenosti u značajnom broju strateških dokumenata koji su usklađeni po svojoj programskoj orijentaciji.

Razlozi neuspeha ovih strategija mogu se okarakterisati kao sistemski i najpre se ogledaju u sistemu planiranja koji se primenjuje u našoj zemlji. Slaba saradnja među ministarstvima, projektovanje neostvarljivih ciljeva i nepostojanje temeljnih institucija i dokumenata koji bi podržali njihovo ostvarivanje su značajni problemi. Uz to „sistem planiranja u Republici Srbiji zasnovan je na oko 80 međusektorskih i sektorskih strategija, a manje od 10 odsto njih sadrži bilo kakav vid procene učinka“ (Mirić, Ivanić, 2011: 5), te nedostatak evaluacije proklamovanog dovodi u pitanje efikasnost strategija. Stiče se utisak da je donošenje ovih dokumenata prvenstveno motivisano političkim razlozima.

Ustav Republike Srbije u svojoj sadržini obuhvata polazne postavke za dalju nadgradnju koncepta regionalnog razvoja u zakonodavstvu Republike Srbije navodeći u članu 94 da se Republika Srbija stara o ravnomernom i održivom regionalnom razvoju. U Ustavu je naznačeno da je u nadležnosti Republike Srbije da „uređuje i obezbeđuje razvoj Republike Srbije, politiku i mere za podsticanje ravnomernog razvoja pojedinih delova RS, uključujući i razvoj nedovoljno razvijenih područja“ (Ustav RS, član 97, tačka 12). Ovakvo oskudno obuhvatanje ove tematike Ustavom zahtevalo je dalju konkretizaciju politike regionalnog razvoja kroz zakone i strategije.

Strategija regionalnog razvoja za petogodišnji period 2007-2012. prvi je 81 dokument koji sveobuhvatno tretira tematiku regionalnog razvoja i koji je doneo niz izmena u kreiranju ove politike kroz:

1. određivanje stepena razvijenosti – kategorizacija i tipologija područja, statistička regionalizacija područja;
2. definisanje razvojnih politika u funkciji podsticanja regionalnog razvoja;
3. formiranje institucija za ostvarenje Strategije.

Pozitivne implikacije ove strategije ogledaju se u davanju naglaska na usklađivanju politika upravljanja fondovima s obzirom da je Srbija do skoro bila potencijalni kandidat za pridruživanje Evropskoj uniji, te je koristila prve

dve komponente: podrška tranziciji i izgradnji institucija; i regionalna i prekogranična saradnja. Međutim, komponente od ključnog značaja za unapređenje regionalnog razvoja Srbije su dostupne dobijanjem statusa kandidata. Strategija je predstavljala pionirski poduhvat u podsticanju donošenja novih zakona i utemeljivanja institucija i instrumenata, ali joj se ipak može prigovoriti da jedan o osnovnih ciljeva, smanjenje stope nezaposlenosti i siromaštva, nailazi na dosta teškoća.

Zakon o regionalnom razvoju donet 2009. godine utvrdio je temeljne pojmove, ciljeve, dokumente, subjekte, mere i podsticaje regionalnog razvoja. Time je konkretizovao ustavnu obavezu staranja o regionalnom razvoju, što je pre njega činio samo Zakon o nedovoljno razvijenim područjima. Međutim, u dvogodišnjem periodu postojanja zakona, Narodna skupština još uvek nije donela Nacionalni razvojni plan koji je neophodan krovni dokument na osnovu koga se donose regionalne strategije, te je napredak ovim zaustavljen. Uz to, regionalne strategije mogu samostalno donositi grad Beograd i AP Vojvodina na osnovu njihovog posebnog ustavnog statusa, dok ovaj dokument za druge regione donosi Vlada. Navođenje subjekata regionalnog razvoja je naizgled sveobuhvatno, ali trenutni sistem još uvek ne obavezuje sva ministarstva da u okviru svojih oblasti delovanja uključe i regionalnu dimenziju, posebno Ministarstvo rada i socijalne politike.

S obzirom da su učinjeni tek početni naponi da se reši pitanje regionalne nejednakosti, jasno je da trenutni zakonodavni i institucionalni sistem poseduje manjkavosti. Neophodno je otvaranje dijaloga o ovom pitanju u raznovrsnim oblastima, usvajanje novih principa delovanja i usklađivanje sa EU radi ostvarivanja prava na predpristupnu i bespovratnu pomoć.

Od velike je važnosti potencirati sektorski pristup koji podrazumeva „identifikovanje povezanih sektora, zajednički rad nadležnih ministarstava, analiziranje potreba i prioriteta, konsultovanje sa donatorima i organizacijama civilnog društva (Mirić, Ivanić, 2011:11)“.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE REGIONALNOG RAZVOJA

U prvom delu analize apsolvirane su regionalne nejednakosti u prethodnoj deceniji sa tendencijom daljeg produbljivanja. Zaključeno je da lokalne zajednice nemaju dovoljno kapaciteta za rešavanje svih rizika sa kojima su suočene te se zato insistiralo na krovnim dokumentima i institucionalizaciji regionalnog razvoja u čemu je učinjen značajan pomak u proteklom petogodišnjem periodu u izgradnji sistema „top-down“ strategijom. Međutim, za sada nedostaje aktivnija participacija lokalnih aktera koji trebaju da budu nosioci regionalnog razvoja, ali i korisnici njenih efekata. Nedostatak delotvornih socijalnih usluga u lokalnim zajednicama prouzrokovao je nemogućnost

suočavanja sa narastajućim problemima i izlaska iz „začaranog kruga“ nezavršenosti. Načelno, lokalna zajednica je bila slaba u poslovima koji su u njenoj nadležnosti, iako je pohvalno što su usluge socijalne zaštite pretežno decentralizovane. Slabost lokalnih samouprava se neretko pravdala nedostatkom materijalnih sredstava pa je na primer „samo dvanaest dnevnih centara postojalo u 2003. godini od 167 opština u Srbiji“ (UNDP, 2010: 3).

Na trećem nivou analize u ovom radu, predlažu se dva postojeća mehanizma koji se oslanjaju na inicijative lokalnih aktera i finansijske impulse lokalnim zajednicama, a koja su nedovoljno iskorišćena. Ovaj pristup se zasniva na razvoju „iz baze“ društva sa posebnim naglaskom na kontinuirano jačanje kompetentnosti svih učesnika u planiranju socijalnog razvoja. Preispitaće se šta oni podrazumevaju, koji je njihov potencijalni značaj, prednosti i mane iz dosadašnje prakse i moguća poboljšanja u funkcionisanju.

Instrumenti za predpristupnu pomoć. Unapređivanje koncepta regionalnog razvoja u narednom periodu podrazumevaće i pitanje korišćenja instrumenata za predpristupnu pomoć, posebno nakon dobijanja statusa zemlje kandidata.⁸ Program je uspostavio Evropski savet 2006. godine sa ciljem podrške razvoja država kandidata i potencijalnih kandidata za članstvo kroz pet komponenti: pomoć tranziciji i izgradnja institucija, prekogranična saradnja, regionalni razvoj, razvoj ljudskih resursa i ruralni razvoj. Srbiji su do sada bile dostupne prve dve komponente.⁹

U proteklom periodu potencijali koncepta prekogranične saradnje i mogući pozitivni efekti projekata u okviru ovog instrumenta ostali su neiskorišćeni. Prekogranična saradnja se može definisati kao „više ili manje institucionalizovana saradnja između regionalnih i lokalnih vlasti u pograničnom području susednih zemalja“ (Lazarević, Knežević, Božić, 2011: 12). Značaj korišćenja ove komponente za razvoj regiona se ogleda u aktiviranju aktera, pokretanju projekata od neposrednog značaja za zajednicu utemeljenim na specifičnim potrebama zajednice i pristup bespovratnim sredstvima Evropske unije. Pod akterima možemo podrazumevati podnosiocima projekta radi saradnje sa susednim državama kao što su školske ustanove, bolnice, razvojne agencije, nevladine organizacije i niz drugih aktera koji u oblastima svoje kompetencije pokreću razvoj. Koncept prekogranične saradnje sa aspekta socijalnog razvoja u podizanju kapaciteta lokalnih zajednica posebno devastiranih područja u oblastima obrazovanja, razvoja lokalnih ustanova i zapošljavanja može da predstavlja značajan doprinos jačanju lokalnih snaga putem fondova Evropske unije. Njen značaj se ogleda i u visini predviđenih sredstava za Srbiju u budžetskom

⁸ Republika Srbija je postala zemlja kandidat za članstvo u Evropskoj uniji marta 2012.

⁹ O instrumentima predpristupne pomoći više pročitati u publikaciji Evropskog pokreta u Srbiji: *Instrument za predpristupnu pomoć EU 2007-2013*.

periodu 2007-2013. čiji je iznos preko 70 miliona evra. Međutim, rezultati su izostali zbog netransparentnih i medijski nedovoljno praćenih poziva za predloge projekata te potencijalni akteri neretko i nemaju pravovremene informacije; akteri ne poseduju dovoljno sposobnosti za kreiranje predloga projekata te je neophodna obuka i tehnička pomoć; s obzirom da saradnja nije institucionalizovana ona se bazira na ad hoc projektima.

Srbija još uvek nije potpisnica Madridske konvencije koja predstavlja fundamentalni pravni instrument regulisanja prekogranične saradnje između zemalja Evropske unije. Ovakva pozicija uslovljava ograničenost učestvovanja u projektima i slabije domete delovanja.

Pored ove komponente, tri komponente od suštinskog značaja za regionalni razvoj koje su postale dostupne sticanjem statusa zemlje kandidata zahtevaju detaljniju analizu od strane Vlade i eksperata ne bi li se kreirao jasan strateški okvir u narednom budžetskom periodu 2014-2020. u okvirima Evropske unije.

Fond za socijalne inovacije. Fond za socijalne inovacije je program Ministarstva rada i socijalne politike uspostavljen 2003. godine sa ciljem jačanja lokalnih kapaciteta u zadovoljavanju potreba stanovništva putem pomoći realizovanju projekata koji bi poboljšali uslove života ljudi i zaštitili ranjive grupe od socijalnih rizika. Potencijalnom značaju za dalje jačanje ovog mehanizma daje na važnosti činjenica da je putem Fonda za socijalne inovacije od njegovog osnivanja do 2010. godine usmereno preko 7 miliona evra za lokalne projekte. U dosadašnjem radu, u kome je uspešno realizovano 298 projekata, ispoljile su se prednosti i mane koje se mogu uzeti kao relevantne u daljoj nadgradnji ovog programa. Kao prednosti možemo naglasiti: jačanje pluraliteta pružalaca usluga u svim oblastima, deinstitucionalizacija, decentralizacija, održivost sistema socijalne zaštite, praćenje i evaluacija projekata, saglasnost sa strateškim pravcem reformi socijalne zaštite na nivou države. Međutim, u proteklom osmogodišnjem periodu nametnule su se manjkavosti koje se trebaju preduprediti ne bi li se postigli maksimalni efekti planiranih akcija. Pod tim podrazumevamo slabu saradnju institucija sa nevladinim sektorom, nedostatak novca u lokalnim budžetima za održivost projekata, nedostatak lokalnih kapaciteta za planiranje razvoja, većinu projekata koriste gradovi u kojima u određenoj meri već postoje razvijenije usluge i jače civilno društvo nego u drugim krajevima. U daljoj perspektivi se očekuju značajni pomaci u maksimalizaciji razvojnih efekata ovog fonda najpre kroz dovođenje u vezu sa novim mehanizmom predviđenim novim Zakonom o socijalnoj zaštiti iz 2011. godine – *namenskim transferima*. Namenski transferi bi obezbedili finansiranje usluga socijalne zaštite koje su predviđene zakonom „u jedinicama lokalne samouprave čiji je stepen razvijenosti, utvrđen u skladu sa propisima kojima se uređuje razvrstavanje jedinica lokalne samouprave prema stepenu razvijenosti – ispod republičkog proseka“ (Zakon o socijalnoj zaštiti, član 207, stav 1) što dovodi do uspostavljanja optimalnog sistema u manje razvijenim

opštinama i regionima. U Zakonu se predviđaju i sredstva za inovativne usluge i usluge socijalne zaštite od posebnog značaja za Republiku Srbiju te bi ova finansijska sredstva kroz adekvatno usmeravanje podigla standard stanovništva i prevazišla hroničan nedostatak neophodnih sredstava za reforme.

Na osnovu prikazanih analiza možemo konstatovati da postoje neophodni uslovi za unapređenje regionalnog razvoja u Srbiji. U protekloj deceniji postavljeni su zakonodavni temelji na kojima se gradi uspešna socijalpolitička praksa. Pritom se mora uzeti u obzir da nema uspešnog razvoja društva bez prevladavanja nejednakosti i protivurečnosti, kao ni bez uvažavanja značaja socijalne politike u odnosu sa ekonomskom politikom. Rast životnog standarda i socijalne sigurnosti se izgrađuje na efikasnom funkcionisanju zdravstvenih, obrazovnih i institucija socijalne zaštite. Upravo u razvoju ovih područja društva se očekuje najveći pomak kroz aktivizaciju svih segmenata zajednice. Perspektiva uspešnog regionalnog razvoja neodvojiva je od kapaciteta pojedinca da vlastitim snagama učestvuje u poboljšanju njegovog položaja što implicira dugoročnu održivost razvojnih efekata. Ukoliko se ne prihvati ovakvo stanoviše, „promašaji u politici neće biti ni retki, ni mali“ (Lakićević, 1991).

LITERATURA

- [1] Halmi, A. 1988. *Socijalni rad u lokalnoj zajednici*. Zagreb: Zavod grada Zagreba za socijalni rad
- [2] Jovčić, M. 1996. *Regionalna država. Ustavnopravna studija*. Beograd: Vajat
- [3] Lakićević, D. 1991. *Socijalna politika*. Beograd: Savremena administracija
- [4] Lakićević, M. Gavrilović, A. 2008. *Socijalni razvoj i planiranje*. Beograd: Čigoja
- [5] Lazarević, G. Knežević, I. Božić, R. 2011. *Prekogranična saradnja*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji
- [6] Milosavljević, M. Brkić, M. 2005. *Socijalni rad u zajednici*. Beograd: Čigoja
- [7] Mirić, O. Ivanić, V. 2011. *Unapređeni koncept planiranja politike regionalnog razvoja u Republici Srbiji*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji
- [8] Perišić, N. 2011. *Reforme zdravstva u Srbiji*, U: Vuković, D. Arandarenko, M. 2011. *Socijalne reforme- Sardžaj i rezultati*. Beograd: Fakultet političkih nauka
- [9] RZS. 2002. *Anketa o životnom standardu –AŽS 2002*. Beograd:RZS
- [10] RZS. 2007. *Anketa o životnom standardu –AŽS 2007*. Beograd:RZS
- [11] RZS. 2008. *Studija o životnom standardu u Srbiji 2002-2007*. Beograd: RZS
- [12] RZS. 2011. *Zarade po zaposlenom u Republici Srbiji po opštinama i gradovima* (pdf) Dostupan na: <http://webbrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/50/52/318zp14.pdf> (pristupljeno 25.02.2012.)
- [13] UNDP. 2008. *Izveštaj o humanom razvoju – Srbija 2008*. Beograd: UNDP

- [14] UNDP, 2010. *Assessment of results of the Social innovation fund* (pdf) Dostupan na: <http://www.undp.org.rs/index.cfm?event=public.publicationsDetails&revid=31111ACF-FA33-3D22-2CE061E12CA4A523> (pristupljeno 19.03.2012.)
- [15] Vlada RS. 2007. *Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva*. Beograd
- [16] Vlada RS. 2003. *Strategija smanjenja siromaštva*. Beograd
- [17] Vlada RS. 2004. *Nacionalna strategija zapošljavanja*. Beograd
- [18] Vlada RS. 2007. *Strategija regionalnog razvoja*. Beograd
- [19] *Zakon o regionalnom razvoju*, 2009. Službeni glasnik RS 51/09
- [20] *Zakon o socijalnoj zaštiti*, 2011. Službeni glasnik RS 24/2011
- [21] World Bank (2003), *Serbia and Montenegro Poverty Assessment, Report No. 26011-YU*, the WB, Washington, D.C.

Suzana Mihajlović

PERSPECTIVES OF REGIONAL DEVELOPMENT IN SERBIA
– SOCIAL DIMENSION OF THE NEW CONCEPT

Abstract:

In this paper the author will discuss the impact of normative acts and actions of the Government of the Republic of Serbia in the period after 2000. in the field of regional development in the context of living and working conditions of people and the consequences that the current situation has on these areas of life. The work is based on three levels of analysis. In the first part will be explained the concept of regional development, and then will be analysed indicators that point to disparity of development of Serbia. In further elaboration of the work will be analysed normative acts of public authorities in this field after 2000. and the range of actions. In the final part will be considered the possibilities of improving regional development, whose analysis can contribute to the construction of alternative models of action in the field of social services that lead to the successful model of regional development „from base“ of society. The aim is to point to the existence of regional disparities in the social development in Serbia, a critical examination of current practices and to open discourse on a different approach.

Keywords:

regional development, inequality, poverty, unemployment, social services.

Treći deo

POLITIČKA TEORIJA,
POLITIČKA
SOCIOLOGIJA,
POLITIČKI SISTEM

Boban Stojanović

Socijalni i politički rascepi – teorijski okvir i slučaj Srbije

Sažetak:

Rad se bavi socijalnim i političkim rascepima, teorijskim postavkama u ovoj oblasti i pokušaju primene na slučaj Srbije. U svom uvodnom delu rad će se posvetiti objašnjenju šta su socijalni i politički rascepi, da li se i zašto reflektuju na političke partije i na podele i rascepe među njima. Drugi deo rada predstavlja analitičko predstavljanje teorijskih modela socijalnih i politički rascepa. U poslednjem delu rada pokušaćemo da prikažemo aktuelne rascepe u slučaju Srbije i da prikažemo linije partijskih podela i sukobljavanja. Rad će prikazati da se određeni rascepi ne samo presecaju, već poklapaju i da se upravo na tim poklapanjima kreiraju najozbiljnije podele u našem društvu, kao sinteza više linija rascepa.

Ključne reči:

Socijalni rascepi, politički rascepi, linije podela, političke partije, modeli.

UVOD

Da bismo čitaoce uveli u temu, potrebno je za početak da odredimo šta su to socijalni i politički rascepi i u kakvoj su vezi sa partijskim podelama i partijskim rascepima. Opšte je prihvaćeno da je partijski sistem u svojoj osnovi uslovljen socijalnom strukturom i političko-kulturnom mapom društva, odnosno merom njihove homogenosti ili izdiferenciranosti i konfliktnosti (Stojiljković, 2008: 240-241). Prema Slaviši Orloviću partijski sistem je snažno uslovljen društvenim okruženjem (2011: 13). Međutim, ovde se javlja pitanje složenosti i (ko)relacije socijalnih podela, partija i partijskih sistema. Postoji visok stepen saglasnosti oko polazne ocene o relevantnom, ali višestruko posredovanom, delovanju strukture društva, pre svega ključnih linija socijalnih podela i rascepa, na oblikovanje političkog prostora (Stojiljković,

2008: 241). Na početku, moramo naglasiti da socijalne razlike koje se oblikuju u društvu i između pojedinaca, prolaze kroz politički filter i vraćaju se kao politička ponuda preko političkih poslenika (Stojiljković, 2011: 72).

Prema Spasojeviću socijalni rascepi predstavljaju linije političkih podela koje postoje u jednom društvu (2008a). Ove podele su po pravilu dugotrajne, vrednosno i organizaciono strukturirane i nastaju u vezi sa *najvažnijim pitanjima tog društva* (kurziv B.S.). Kičelt definiše politički rascep kao „rascep obeležen strankama koje nude konkurišuće poruke i obraćaju se grupama birača podeljenim svojim položajem u društvenoj strukturi, svojim ideološkim shvatanjem i svojom spremnošću da se uključe u politički proces (Kitchelt, 1992 prema Spasojević, 2011b: 123-124).

Polje politike formira se, uz sve svoje specifičnosti, na osnovnim linijama socijalnih rascepa. (Stojiljković, 2006: 9). Široko je prihvaćeno stanovište u politikološkoj literaturi da linije partijskih podela i pravci partijskog grupisanja u osnovi izražavaju temeljne podele u društvu-socijalne, etničke, kulturne, ideološke, vrednosne, političke, religijske i druge (Atlagić, 2007: 43). Političke rascepe analitički i teorijski razlikujemo od socijalnih rascepa po tome što su u manjoj meri ukorenjeni u društvenoj strukturi i što je nivo socio-strukturnog determinizma manji, ali je ipak prisutan određeni stepen povezanosti partija i društvenih grupa (Spasojević, 2011a: 106).

Značaj pojedinačnih osa partijskih podela zavisi od stepena strukturisanosti i načina političke artikulacije različitih manifestnih ili latentnih konflikata u društvu, kao i od intenziteta socijalne i političke mobilizacije koje izazivaju. U dosadašnjim istraživanjima identifikovane su različite ose socijalnih rascepa i partijskih podela u različitim zemljama, komparativne analize su donele određene generalizacije po tipovima društva (regionima), činjeni su i pokušaji da se uspostavi određena hijerarhija temeljnih rascepa, a sve u cilju predikcije osnovnih pravaca partijskih podela i grupisanja (Slavujević, 2003a: 9). Kada socijalni rascepi dobiju jasnu političku artikulaciju postaju politički rascepi, pri čemu političke partije predstavljaju osnovne i najznačajnije, mada ne i jedine, agense njihove artikulacije, čime strukturiraju sadržaj partijske kompeticije i, još šire, sadržaj glavnih političkih konflikata u društvu (Slavujević, 2003a: 12). Iz ove odrednice jasno vidimo povezanost socijalnih rascepa, političkih partija i partijskih podela. Da bismo u potpunosti razumeli osnove linija rascepa, potrebno je razumeti pre svega njihove činioce i kako socijalni postaju politički rascepi i ulogu partija u tome.

Partijske podele i pravci pregrupisavanja partija zasnivaju se na osnovnim linijama rascepa u društvu, ali i da su posredovane značajem koji različite političke partije pridaju pojedinačnim linijama rascepa, hijerarhijom koju uspostavljaju među njima, načinom na koji artikuliraju pojedinačne linije rascepa, na koji ih povezuju i na koji kombinuju pojedinačne dimenzije različitih linija rascepa (Slavujević, 2003a: 12).

VRSTE RASCEPA – TEORIJSKI MODELI

Studiju o društvenim rascepima teško je zamisliti bez prethodnog osvrta na neke od paradigmatičnih radova i teorijskih modela. Obimna literatura iz ove oblasti predstavlja snažnu politikološku teorijsku konstrukciju, međutim za potrebe razumevanja rascepa u našem društvu društvu osvrnućemo se samo na neke od njih. Naravno, krenućemo sa onima koji su započeli istraživanje ovih tema, a to su Lipset i Rokkan (1967). Gotovo da ne postoji studija koja se bavi temom društvenih rascepa, da se ne osvrne na njihov rad. Tako će biti i ovom prilikom.

Lipset i Rokkan smatraju da u svakom društvu postoje pravci duž kojih se susreću i sukobljavaju različiti grupni interesi (Antonić i Pavlović, 2007: 249). Oni polaze od uverenja da političke partije reflektuju razlike unutar društva; ova funkcija partija nazvana je „ekspresivnom“ (Lipset i Rokkan, 1967: 5). Svoju teoriju Lipset i Rokkan temelje na četiri rascepa:

1. Rascep **centar-periferija** počinje od 16. veka i razvija se do 19. i 20. veka, a rezultat je nacionalnih revolucija;
2. Rascep **država-crkva** počinje od 16. veka (početak Reformacije) i dostiže svoj vrhunac u vreme građanskih revolucija 18. i 19. veka.
3. Rascep **rad-kapital** počinje u 19. veku i rezultat je industrijske revolucije, sve do prve polovine dvadesetog veka.
4. Rascep **selo-grad** potiče iz 19. veka i rezultat je industrijske revolucije (Lipset i Rokkan, 1967: 9-11; Orlović, 2011: 15).

Ovo ne znači da su, nužno, sve političke stranke u jednoj zemlji samo politički predstavnici razdeljenog društva. Niti da stranke zastupaju nekakve trajne i ujednačene društvene grupe, čiji pripadnici imaju jasnu svest o zajedničkim interesima. Smisao ove predstave bila je da ukaže na činjenicu da su neki društveni interesi postojaniji od drugih, i da proizvode trajnije porive društvenog ponašanja nego drugi. Slojni, verski, nacionalni, jezički i ostali interesi izbijaju na videlo i nestaju sa političke pozornice. Ali, oni su stalno prisutni kao oblikujuće načelo političkog prostora (Antonić, 2007: 52).

Prevođenje rascepa u partijski sistem zavisi od više faktora (institucionalnih, kulturnih i političkih). Od ovih rascepa: centar-periferija, država-crkva, selo-grad i rad-kapital, samo je četvrta dimenzija rascepa postojala u svim zemljama (Orlović, 2011: 15-16). Posebno interesantno u njihovom radu jeste hipoteza o „zamrzavanju“. Oni su smatrali da jednom uobličeni politički prostor, baš zato što je nastao na glavnim pravcima društvenih rascepa, teži da se održi i docnije. Jednom kada nastane i uobličeni se, izgled političkog tla se sporo menja (Antonić i Pavlović, 2007: 250). Upravo je to jedan od ključnih zaključaka Lipseta i Rokkana: „partijski sistemi iz 60-ih održavaju, uz neznatne

izuzetke, strukture društvenih rascepa iz 20-ih“¹ (1967: 50).

Postoje brojne nadogradnje ove teorijske konstrukcije i brojna pitanja koliko su ovi modeli realni u današnjem vremenu i da li su prevaziđeni. Prikazaćemo jednu vrstu kritika, a zatim izložiti neke druge autore koji će nam bolje koristiti za model rascepa u našem društvu.

Pre svega, rascep za koji su Lipset i Rokan (kao i mnogi drugi) verovali da je najvažniji i najuticajniji, izgubio je na značaju. Reč je o klasnom rascepu na liniji rad-kapital. Suštinski, ovaj rascep je iskazivao podelu karakterističnu za industrijska društva; promenjene okolnosti u postindustrijskim sistemima uslovile su opadanje njegovog značaja i smanjenu mogućnost da na osnovu njega predvidimo ponašanje birača. Neki teoretičari su ovu promenu pokušali da amortizuju menjanjem razumevanja klase i uvođenjem novih determinanti (kvalitet posla, obrazovanje, stepen informisanosti), ali i ove rekonceptualizacije govore da je klasično poimanje ekonomsko-socijalne strukture društva postalo nefunkcionalno (Spasojević, 2008b: 227).

Neki tradicionalni sukobi su gubili na važnosti, pa tako zbog sekularizacije sukob crkva-laička država gubi na važnosti (Orlović, 2011: 17). Rascep država-crkva bio je drugi značajan rascep u zapadnim društvima. Međutim, i on je doživeo opadanje kao i klasni rascep, jer je društveni razvoj poremetio religijske veze. (Spasojević, 2008b: 227).

I kada je reč o preostala dva rascepa može se govoriti o relativnom opadanju značaja. Veliko smanjenje broja stanovnika sela i ujednačavanje načina života u selu i gradu doveli su do umanjenja nekadašnjih tenzija. Regionalni rascepi su i dalje veoma živi u nekim delovima Evrope (Irska i Škotska, Baskija, Katalonija), ali se politikom decentralizacije, multikulturalizma i evrointegracija ovi sukobi umanjuju (Spasojević, 2008b: 227).

Takođe, osim neprilagođenosti nekih modela, moramo uočiti i neke nove modele koji bi se mogli javiti. Već tokom 50-ih, sve do 80-ih godina dvadesetog veka, nastupile su organizacione i programske promene. Set postmaterijalističkih vrednosti („kvalitet života“) suočio je partije sa brojnim novim pitanjima: zaštitite životne sredine, korišćenja nuklearne energije, jednakosti polova, manjinskih prava, alternativnih stilova života. Jedan od najznačajnijih autora i istraživača koji se bavio postindustrijskim društvom- Ronald Inglehart, ističe da su promene „postmaterijalističkih“ vrednosti i stižavanja klasnog sukoba funkcije rastuće atmosfere bogatstva u poslednjih pedeset godina (Orlović, 2011: 17). Reč je o tome da građani sve više daju prednost postmaterijalističkim vrednostima u odnosu na tradicionalne, materijalističke. Postmaterijalističke vrednosti odnose se na čitav spektar pitanja koja nastaju kao posledica zadovoljenja osnovnih

¹ Ovo je poznato kao zamrznuta hipoteza ili „zamrznuti partijski sistem“ (Orlović, 2011: 16).

potreba i pojave slobodnog političkog prostora za nova pitanja (Spasojević, 2008b: 228).

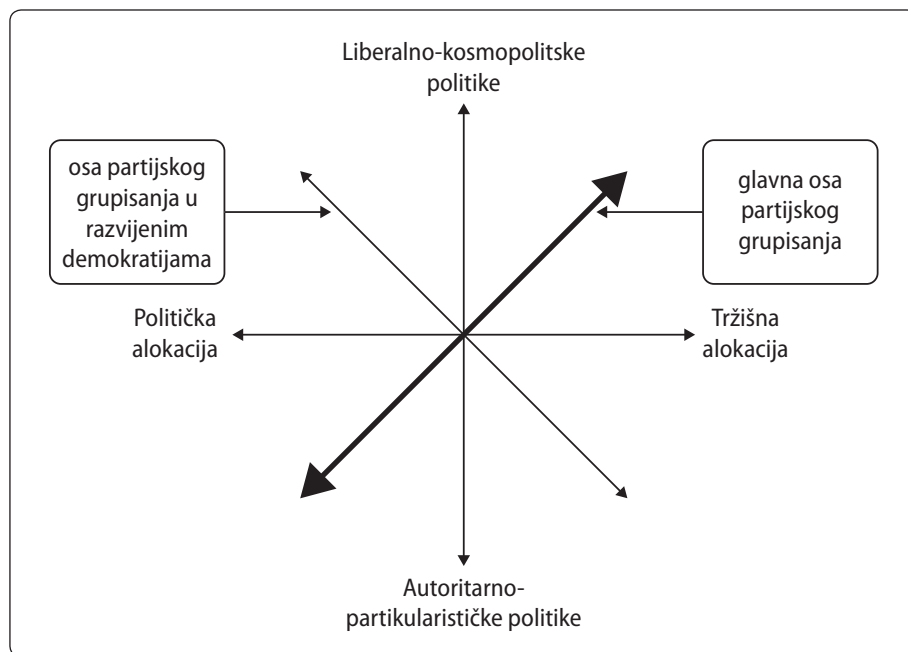
Kako nas upućuje Slaviša Orlović, smatra se da je bilo relativno lako kolegama u zapadnim demokratijama da utvrde osnovne linije društvenih rascepa i svrstavanje partija i birača duž tih linija, ali je kolegama u novim demokratijama bilo relativno teško da učine to isto. (2011: 19) I zaista, u konsolidovanim demokratijama i institucionalizovanim partijskim sistemima linije rascepa se lako identifikuju i analiziraju. U društvima u tranziciji, to zaista nije lako. Srbija nije konsolidovana demokratija (Stojanović, 2011) i prema tome analiza društvenih rascepa nije jednostavna.

Da bismo detaljnije govorili o tome, analiziraćemo još nekoliko autora i njihove modele socijalnih i političkih rascepa. Kičelt smatra da nove demokratije karakterišu bar tri osnovne programske dimenzije rascepa:

1. Politička borba oko statusa građanina, u kojoj krajnje alternative čine univerzalističke koncepcije građanskih prava i partikularističko definisanje građanstva na osnovu pripadnosti kulturnoj ili etničkoj zajednici; odgovara na pitanje ko su igrači i ko ima pristup institucijama, tiče se širine određenja statusa građana i deli se na univerzalna, kosmopolitska i partikularna shvatanja. Politička konsekvencija je podela na građansko/demokratski i nacionalistički blok.
2. Borba oko opsega i načina kolektivnog odlučivanja koja se izražava kroz izbor između političkog i društvenog liberalizma koji podržava kolektivnu participaciju i učešće u odlučivanju i širok spektar sloboda vezanih za prava pojedinaca; i političkog i društvenog autoritarizma, koji minimalizuje participaciju i promoviše dominaciju kolektivnih moralnih normi u privatnom životu građana; odgovara na pitanja kakva su pravila igre koja pojedinci treba da poštuju. Po ovoj dimenziji akteri bi se, po pravilu, grupisali na pripadnike autoritarnog (usko hijerarhijskog) i libertetskog (široko demokratskog) političkog modela.
3. Sukob oko distribucije dobara između zagovornika tržišne alokacije resursa i pristalica državne redistribucije u korist ili na štetu određenih socijalnih grupa; odgovara na pitanja kakva je dobit igrača, odnosno raspodela resursa predstavljena je rascepom državna redistribucija-tržišna alokacija (Spasojević, 2008b: 231; Stojiljković, 2006: 14; Orlović, 2011: 19).

Osnova njegovog modela društvenih rascepa ogleda se u dve ose: horizontalna osa ideološke dihotomije državne preraspodele dobara (redistribucije) i spontane tržišne alokacije, ukrštena je vertikalnom osom između autoritarnih i liberalnih vrednosti (Orlović, 2011: 19). Kičelt je uočio da je osnovna linija partijskog grupisanja bila duž ose koja spaja dva pola: protržišno-liberalni nasuprot antitržišno-autoritarnom polu.

Grafikon 1. Osnovna osa partijskog grupisanja u postkomunističkim društvima (Kitchelt, 1994 prema Spasojević, 2011a: 110).



Sledeći teorijski okvir nam je ponudio Nenad Zakošek čiji je model znatno oslonjen na Lipseta i Rokana ali za aktuelnu upotrebu nam je Zakošekov redefinisani model više primenjiv. On predlaže reducirani trostrani model sa jasno određenim polovima rascepa:

1. teritorijalno-kulturni (centar-periferija);
2. ideološko-kulturni;
3. socijalno-ekonomski rascep.

Nešto preciznije određenje Lipset-Rokanove prve linije rascepa, centar-periferija, definiše kao konflikt oko državnih granica i identiteta odnosno obima prihvatljive decentralizacije (Stojiljković, 2011: 80). Ovaj rascep oblikovan je između dominantne nacionalne kulture naspram etničkih, religijskih i jezičkih manjina u perifernim regionima. Ovo uključuje u sebe i konflikt između različitih kulturnih identiteta (Orlović, 2011: 20). Ideološko-kulturni rascep se određuje kao konflikt oko razumevanja i tumačenja socijalnog i političkog liberalizma ili konzervativizma, odnosno stava o rodnoj ravnopravnosti, manjinama, crkvi, civilnom društvu i političko-institucionalnom dizajnu (Stojiljković, 2011: 80). Slaviša Orlović nam na osnovu ove teorijske

konstrukcije predstavlja nekoliko podrascepa iz ideološko-kulturnog rascepa (primeri: stari režim-opozicija starom režimu; nacionalno-građansko; itd). Treću liniju podela i rascepa čine socijalno-ekonomski konflikti oko (re)distribucije proizvedenih vrednosti (Stojiljković, 2011a: 80). Može se razlikovati kao tržišna alokacija ili politička (državna) redistribucija.

Verovatno najbolju studiju socijalnih, političkih i partijskih rascepa sa naših prostora su dali Komšić, Pantić i Slavujević (2003). Kao uvod u njihovu studiju Slavujević nam daje četiri modela rascepa:

1. Socio-ekonomski rascep temelji se na razlikama u socio-demografskim karakteristikama, odnosno na objektivno različitom socio-ekonomskom položaju pojedinačnih socijalnih i funkcionalnih grupa, ali i na samopercepciji toga položaja. Kao indikatori socio-demografskih karakteristika i socio-ekonomskog položaja koriste se pol, mesto stanovanja, starosna dob, stepen obrazovanja, zanimanje, prihod po članu domaćinstva, klasna pripadnost i sl.
2. Istorijsko-etnički rascep na našim prostorima dobijao je vid otvorenih, često i ekstremno radikalnih konflikata pripadnika različitih etničkih grupa, ali on obuhvata i latentne strukturisane konflikte. Ova „horizontalna“ linija istorijsko-etničkog rascepa dobija i drugu, „vertikalnu“ dimenziju: rascep između nacionalističke i građanske orijentacije unutar svake od etničkih grupa. Za analizu prve linije istorijsko-etničkog rascepa koriste se različiti indikatori etničke distance, a za analizu „vertikalne“ linije odnos prema pravima i slobodama (prioritet kolektivnih prava-prioritet individualnih prava građana), priroda države (nacionalna-građanska država), tretman srpskog nacionalnog pitanja(državno-demokratsko pitanje), odnos prema granicama (teritorijalne pretenzije prema republikama bivše Jugoslavije, priznavanje avnojevskih granica u vreme raspada SFRJ), odnos prema Kosovu i Metohiji, način rešavanja pitanja granica (sila-politička sredstva).
3. Kulturno-vrednosni rascep obuhvata niz dimenzija koje mogu različitosti da se strukturiraju. Ipak one dobijaju sintetizovan izraz u generalnoj dihotomiji tradicionalizam-modernizam pod koju može da se subsumira veliki broj suprotstavljenih temeljnih vrednosnih orijentacija birača (autoritarizam-tolerantnost; egalitarizam-neegalitarizam; razlike u odnosu prema promenama, veri i crkvi), jednakosti položaja položaja, institucijama civilnog društva, međunarodnoj zajednici i širim integracijama (ksenofobija, izolacionistička orijentacija-orijentacija na međunarodnu saradnju) i uslovima saradnje (apsolutni-ograničeni suverenitet) itd. Kulturno-vrednosni rascep je trajno strukturisan rascep, generisan nužnim procesima modernizacije društva, a opšta hipoteza jeste da će dobijati na manifestnosti i intenzitetu sa dubinom i ubrzavanjem procesa modernizacije u Srbiji.

4. Ideološko-politički rascepi temelje se na različitim konceptima društvenog i političkog uređenja i globalnim pravcima razvoja društva, koji se operacionalizuju kroz različite stavove o pojedinačnim konkretnim političkim pitanjima. Analiza ovih rascepa obuhvata preferencije različitog tipa društva (komunizam/socijalizam-kapitalizam) i njegovih osnovnih socijalnih nosilaca (radnička klasa, privatni preduzetnici, inteligencija itd), dominantnog tipa svojine (državna/društvena svojina-privatna svojina), razlike u shvatanju prirode i uloge države u društvenom životu (etatizam-liberalizam) itd. (Slavujević, 2003a: 13-15).

LINIJJE RASCEPA I POLITIČKE PODELE U SRBIJI

Karakter studije nam ne dozvoljava opsežnu i obimnu analizu partijskih podela koji nastaju iz socijalnih i političkih rascepa, zato ćemo izložiti samo osnovne crte partijskih podela i koje su to partije i kako se one socijalno i politički dele i intenzitet rascepa među njima. Pojedini autori pojednostavljaju linije rascepa i svode političke podele na podelu: levica-(centar)-desnica. Međutim, argumentacija jednog ovakovog polazišta je dosta teška. Vrednosne promene učinile su da orijentacija levo-desno postane nesigurna (von Beyme, 2002: 54). Dok u konsolidovanim demokratijama ovaj odnos još uvek ima veliko značenje, u postkomunističkim društvima mnogo se teže oblikuje orijentacija birača i partija na takvoj osi (von Beyme, 2002: 57; Mihailović, 2006: 116). U aktuelnom razdoblju podela na levicu i desnicu je opstala, ali nije tako odsečna kao ranije jer postoji mnogo programsko-političkog preklapanja levih i desnih partija (Goati, 2006: 50). Prema tome, za detaljniju analizu političkih partija i podela među njima koristićemo specifikovanije modele koje smo u prethodnom radu izložili.

Linije izrazitih podela možemo pre svega videti linijama rascepa u teorijskom okviru koji su nam dali Slavujević, Pantić i Košić. Socio-ekonomski rascep koji nam nude deluje nedovoljno konkretnim da ga uzmemo u analizu. Tačnije, smatramo da ovaj vid rascepa utiče prevashodno na građane, odnosno na njihov izbor, imajući u vidu da su partije postale sveobuhvatne-gubi se ideja partija kao predstavnika unapred određenih segmenata društva, i partije više nemaju svoje utemeljenje u samo jednoj socijalnoj grupi (jedini izuzetak je PUPS) (Katz b.d.; Mair, 1995: 7). Prema tome, ovaj vid socijalnih rascepa vidimo kao posredan, na njih utiče struktura birača određene partije, dok se partije prema ostala tri modela rascepa sasvim jasno deklariraju u svojim programskim i drugim dokumentima, javnom delanju itd. što ipak nije slučaj sa ovom vrstom rascepa. I dok se socijalno-ekonomska osa „provlači“ kroz sve tri druge linije rascepa i tek donekle direktno, a više posredovana njima utiče na strukturisanje partijske scene Srbije, svaka od tri druge linije rascepa na

svoj način strukturirše partijsku scenu Srbije i strukturisaće je u srednjoročnoj, pa i dužoj vremenskoj perspektivi, budući da se trajno reprodukuju generatori ovih osa podela (Slavujević, 2003b: 98).

Istorijsko-etnički rascep osim horizontalne linije, dobija i drugu, vertikalnu dimenziju: rascep između nacionalističke i građanske orijentacije unutar svake od etničkih grupa. Mislimo da je za našu analizu pre svega bitna „vertikalna linija“, odnosno pozicioniranje partija između nacionalističke i građanske opcije. Pre razvrstavanja partija, moramo nadovezati i treći, kulturno-vrednosni rascep iz razloga što se ove linije podela gotovo preklapaju. Empirijski nalazi pokazuju da se osa istorijsko-etničkog rascepa nacionalno-građansko i osa kulturno-vrednosnog rascepa tradicionalizam–modernizam, ne seku, već u velikoj meri preklapaju i to nacionalno se poklapa sa tradicionalizmom, a građansko sa modernizmom (Orlović, 2011: 26). Prema tome, za potrebe našeg rada moramo jasno odvojiti političke aktere koji su nacionalni tradicionalisti od građanskih modernista.

Prema ovoj tipologiji, jasno je da liberali (LDP) i socijaldemokrate (DS, SPS, SDU, LSV, SDPS i uslovno PUPS) ulaze u kategoriju građanskog modernizma, a da konzervatici (SNS, DSS, NS, JS) i nacionalisti (SRS) ulaze u kategoriju nacionalnih tradicionalista.

Što se tiče ideološko-političkog rascepa, koji se ogleda u kategorijama socijalizam- kapitalizam; državna/društvena-privatna svojina; etatizam-liberalizam možemo opet jasno odvojiti partijske porodice, a samim tim i partije. Liberalna partijska porodica je na osi kapitalizam, privatna svojina i liberalizam, dok se sve ostale partijske porodice nalaze sa druge strane te ose, na liniji socijalizam, kombinacija privatnog i javnog vlasništva i određene forme etatizma, tj. državne redistribucije i intervencije. Zbog rastućeg značaja socijalno ekonomskih tema većina partija radi podrške birača pre naglašava elemente solidarnosti, socijalne kohezije i socijalne pravde (Stojiljković, 2008: 312). Prema tome, model ekonomskog uređenja ne predstavlja velike linije rascepa i partijskih podela što možemo videti iz podatka da tek u odnosu 10:1 građani imaju stav da država treba ozbiljno da brine o otvaranju novih radnih mesta naspram stava da zapošljavanje treba da se prepusti slobodnom tržištu i delovanju zakona ponude i tražnje (Stojiljković, 2010: 74). Iz ovoga se jasno vidi da građani nisu previše okrenuti liberalnom kapitalizmu. Važnije je naglasiti da se ekonomski rascep pre svega izražava na osi dobitnici-gubitnici tranzicije. Dobitnici tranzicije kao takvi podržavaju ekonomske promene, koje se baziraju na brznoj privatizaciji, liberalizaciji i uvođenju tržišnih mehanizama. To ipak ne znači da kod njih nisu raširene levičarske ideje o društvenoj solidarnosti. Sa druge strane nalazili bi se gubitnici tranzicije, samim tim i zastupnici snažne (tradicionalne, imajući u vidu značenje u našem kontekstu) državne uloge i ekonomskog protekcionizma, zagovornici spore i ograničene privatizacije i kontrolisanog razvoja kapitalizma, a čije interese artikulišu populističke, često desničarske političke organizacije (Spasojević, 2011b: 127).

S toga, danas možemo zaključiti da je dominantan model partijskih podela u Srbiji onaj koji se oblikuje duž linija socijalnih rasepa građansko/modernizacijsko naspram nacionalističko/konzervativno; ovde naglašavamo tezu sa početka rada da se socijalne i političke podele oblikuju oko najvažnijih pitanja u jednom društvu. Sami građani su ti koji ove socijalne rasepe prevode u partijske podele svojim stavovima i političkim zahtevima. I Spasojević nam govori da je osnovni rascep tranzicione Srbije upravo podela na tradicionaliste i moderniste (2011b: 124).

Naravno, ne bismo smeli zaboraviti i na niz drugih podela i rasepa, kao što je npr. evrointegracije-protiv evrointegracija, gde ne možemo doći do nekog uobičajnog principa i razlikovanja kroz partijske porodice. Gotovo sve partije podržavaju evrointegracije (različitim intenzitetom), a jedino se SRS i DSS protive evrointegracijama. SRS kao deklarativni princip protiv samog koncepta EU, dok što se tiče DSS njihov stav proizilazi iz problema i uslovljavanja od strane EU².

Rascep urbano-ruralno javljao se tek sporadično. Na rascepu država-crkva (religijsko-sekularno) imamo primer politizacije delovanja muftije Islamske zajednice u Srbiji, Muamera Zukorlića, i najava formiranja stranke. Rascep materijalizam-postmaterijalizam u Srbiji nije jasno oblikovan. Postmaterijalističke vrednosti su tek naznačile mogući uticaj podelama oko parade ponosa u prethodne tri godine. Regionalizacija kao tema koja se nameće duž rasepa centar-periferija ima rastući trend. Tome doprinosi trend regionalizacije u Evropi, ali i potrebe građana za donošenjem odluka i raspodeli sredstava na lokalnom nivou. Taj rascep će jačati u izbornom ponašanju stranaka i birača (Orlović, 2011: 37-38). Određene, neofeminističke struje smatraju da je podela po rodu društveni rascep koji je najdublji i politički najznačajniji, i zaista možemo videti određene javne politike i predloge zakona koji proizlaze iz ovih linija podela (Pavlović, 2010: 36). Ne smemo zaboraviti ni rascep NATO-antiNATO, iako se čini da se trenutno oko ovog rasepa ne strukturiraju značajnije partijske podele, ali ih svakako možemo očekivati u budućnosti.

ZAKLJUČAK

Evidentno, razumevanje socijalnih i političkih rasepa nužno je za razumevanje partijskih podela, ali i celokupnosti partijskih sistema. Oslanjajući se na teorijske modele dali smo okvirni prikaz, a koliko nam je studija dozvoljavala pokušali smo da ukažemo na osnove linije partijskih rasepa u Srbiji. Oblast istraživanja i razumevanja socijalnih i političkih rasepa će u procesu

2 DSS je do 2008. godine bila zagovornik evrointegracija, i kao najjača stranka u Vladi (2004-2007) radila je na procesu pridruživanju EU.

demokratske konsolidacije u Srbiji sigurno u budućnosti biti eksploatisano i mnoge veze, (ko)relacije i odnosi će pokušavati da se razumeju i objasne preko socijalnih rascepa i njihovih ukorenjenosti u socijalnim strukturama, preko kojih se reflektuju političke razlike i podele. Ovaj rad zaokružuje jedan analitički okvir za dalja istraživanja ove teme.

LITERATURA

- [1] Antičić, Slobodan (2007), „Rascepi i stranke u Srbiji“, u: *Ideologija i političke stranke u Srbiji* (ur. Lutovac, Zoran), Beograd: FPN, FES i IDN.
- [2] Antičić, Slobodan; Pavlović, Dušan (2007), *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*, Beograd: Službeni glasnik.
- [3] Atlagić, Siniša (2007), *Partijska identifikacija kao determinanta izborne motivacije: teorijske kontroverze i problemi empirijskog istraživanja*, Beograd: FPN i FES.
- [4] Beyme, Klaus Von (2002), *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: FPZ.
- [5] Goati, Vladimir (2006), *Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju*, Beograd: FES i IDN.
- [6] Katz, Richard; Mair, Peter (1995), *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*, Sage: Party Politics (Vol.1, No.1).
- [7] Komšić, Jovan; Pantić, Dragomir; Slavujević, Zoran (2003), *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji*, Beograd: FES i IDN.
- [8] Lipset, Seymour; Rokkan, Stein (1967), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York: The Free Press.
- [9] Mihailović, Srećko (2006), „Leвица i desnica u Srbiji“, u: *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije* (ur. Lutovac, Zoran), Beograd: FES i IDN.
- [10] Orlović, Slaviša (2011), „Partijski sistem Srbije“, u: *Partije i izbori u Srbiji – 20 godina* (ur. Orlović, Slaviša), Beograd: FPN i FES.
- [11] Pavlović, Vukašin (2010), „Država i demokratija“, u: *Savremena država: struktura i socijalne funkcije* (ur. Pavlović, Stojiljković), Beograd: FPN i KAS.
- [12] Slavujević, Zoran (2003a), „Uvod“, u: *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji* (autori: Komšić, Pantić, Slavujević), Beograd: FES i IDN.
- [13] Slavujević, Zoran (2003b), „Mogući pravci pregrupisanja partijske scene Srbije“, u: *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost* (ur. Lutovac, Zoran), Beograd: FES i IDN.
- [14] Spasojević, Dušan (2008a), *Socijalni i politički rascepi-rukopis*, Beograd: FPN.
- [15] Spasojević, Dušan (2008b), „Odmrzavanje 'zamrzunte hipoteze'-novi pristup socijalnim rascepima“, u: *Godišnjak FPN 2008* (Vol.2, No.2 – ur. Podunavac, Milan), Beograd: FPN.

- [16] Spasojević, Dušan (2011a), „Dinamika političkih rascepa u Srbiji 2000-2010“, u *Partije i izbori u Srbiji – 20 godina* (ur. Orlović, Slaviša), Beograd: FPN i FES.
- [17] Spasojević, Dušan (2011b), „Odblokirana tranzicija-političke podele u Srbiji nakon 2000. godine“, u: *Godišnjak FPN 2011* (Vol.5, No.5 – ur. Vujačić, Ilija), Beograd: FPN.
- [18] Stojanović, Boban (2011), *Nekonsolidovana Srbija*, Beograd: Slobodni student (Vol.2, No.8).
- [19] Stojiljković, Zoran (2006), „Socijalni rascepi i linije političkih podela“, u: *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije* (ur. Lutovac, Zoran), Beograd: FES i IDN.
- [20] Stojiljković, Zoran (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik.
- [21] Stojiljković, Zoran (2010), „Karakter i funkcije države“, u: *Savremena država: struktura i socijalne funkcije* (ur. Pavlović, Stojiljković), Beograd: FPN i KAS.
- [22] Stojiljković, Zoran (2011), „Socijalni rascepi i polje politike, u: *Partije i izbori u Srbiji – 20 godina* (ur. Orlović, Slaviša), Beograd: FPN i FES.

Boban Stojanović

SOCIAL AND POLITICAL CLEAVAGES THEORETICAL FRAMEWORK AND CASE OF SERBIA

Abstract:

The paper deals with social and political cleavages, theoretical postulates in this area and attempt of their application in the case of Serbia. In its introductory part, paper will be focused on explaining what are the social and political cleavages, whether and why they reflect on political parties, and on divisions and cleavages among them. The second part is an analytical representation of the theoretical models of social and political cleavages. In the last part we will try to show the current cleavages on the case of Serbia, and also, to show the lines of party division and conflict. The paper will show that certain cleavages not only intersect but overlap, and that on those same overlaps are created most serious divisions in our society, as a synthesis of multiple lines of division.

Key words:

social cleavages, political cleavages, lines of division, political parties, models.

Veljko Jovanović

Popperovo suprotstavljanje instrumentalizmu

Sažetak:

U ovom radu ćemo pokušati da predstavimo gledište teorijskog instrumentalizma i njegove birane slabosti na koje ukazuje Karl Popper. Počecemo opisom instrumentalističkog gledišta, nastojeći da ga što doslednije prikažemo. Ukazujući na osnovne slabosti te teorije i identifikovali dva osnovna Popperova argumenta pri ćemo smo morali da izložimo njihovo mesto u njegovom delu. Prvi argument se sastoji u nemogućnosti napretka nauke u okviru instrumentalističkog okvira, a drugi u slabosti filozofije jezika koju zastupa instrumentalizam. Za kraj, razmotrili smo Popperove stavove po pitanju prirode naših reči i dispozitivnog karaktera naših zakonskih iskaza

Ključne reči:

instrumentalizam, realizam, nauka, teorija, hipoteza, objašnjenje, mišljenje.

I

Razumevanju sveta koji nastanjuje i koji i sam stvara čovek je prilazio na razne načine. Pokušavajući da razume i objasni dešavanja oko sebe, čovek se krio iza teoloških dogmi, metafizičkih spekulacija, empirističke tvrdoglavosti ili transcendentnih pojmova. U filozofiji nauke se dugo vodila polemika oko prirode naučnog objašnjenja. Dok su esencijalizam i idealizam kao vidovi naučnog objašnjenja prepušteni oblasti metafizike, realizam i instrumentalizam se javljaju kao dve suparničke teorije u filozofiji nauke (Okasha, 2004: 66) te ćemo se njima baviti.

Naučni realizam je gledište po kojem je prvenstveni cilj nauke istinit opis stvarnosti, u tom smislu da svaki termin koji se koristi označava neki realitet. Naime, kada govorimo o stolu ili o instituciji, mi koristimo simbol kojim

označavamo određeni realni entitet čije se postojanje može intersubjektivno proveriti. S druge strane, instrumentalizam je teorija po kojoj se naučnici, pa i svi mi, često koriste terminima i pojmovima koji nemaju nikakvog dodira sa realitetima. Na primer, kada fizičari govore o atomima ili fotonima, oni zapravo koriste termine oko kojih je postignut konsenzus, ali koji se ne mogu zapaziti ni pomoću mikroskopa niti bilo kog drugog tehničkog pomagala, te stoga oni ostaju izvan domena naših čula (Okasha, 2004: 68). Isto se, po tom kriterijumu, može reći za ideje ili vrednosti. Realisti bi ideje i vrednosti smatrali za stvarne motive pojedinaca koje se mogu istraživati putem njihovog ponašanja. Instrumentalisti bi ih smatrali za sredstava kojima se služimo da bi smo objasnili pojedinačno delanje.

Prema izloženom viđenju, instrumentalizam tvrdi da mi zapravo uvodimo pretpostavke, odnosno da pretpostavljamo određene realitete koji nam služe kako bi smo interpretirali stvarnost. Dakle, cilj je da pružimo što adekvatnije objašnjenje određenih događanja. Iz toga proizilazi da se možemo osloniti i na pogrešne pretpostavke sve dok zadovoljavamo kriterijume adekvatnog objašnjenja ili predviđanja. Dokle god nam teorije omogućavaju da tačno izračunamo kada će doći do pomračenja sunca ili do porasta stope nezaposlenih, mi se njima možemo služiti kao valjanim. Tek kada se pojavi „problem koji se ne može rešiti na poznate načine“ (Šušnjić, 2007: 54) mi razmatramo postojeće teorije, preispitujemo ih, „doterujemo“ (T. Kun) ili tragamo za novim koje mogu da objasne ili reše dati problem. Motiv za stvaranje novih teorija bi prema tome bio praktično rešavanje problema koji nije moguće rešiti primenom poznatih teorija. Iz tog razloga Poper označava instrumentalističke teorije kao „pravila izračunavanja“ (Popper, 2002g: 179).

II

Osnovna zamerka koju Poper upućuje instrumentalizmu jeste negativan stav prema pragmatizmu. Naime, ukoliko nam teorije služe samo da bismo uspešno izračunavali praktične teškoće sa kojima se susrećemo i da bismo uspešno rešavali te probleme, mi se možemo zadovoljiti ovakvim stanovištem. Zapravo, to često i radimo. Kada građevinski inženjer pravi projekat zgrade, on ne uzima u obzir to što se Njutnova teorija gravitacije zasniva na pretpostavkama, pa ni to da je, kao fizička teorija, prevaziđena. On će se njome okoristiti, i ako mu ona omogućuje da dođe do dovoljno tačnih rezultata, ne postoji razlog da se njome ne posluži (Freudenthal, 2003: 228).

Međutim, kakva bi bila uloga nauke i teorije prema tom stanovištu? U tom slučaju se nauka podređuje praksi i rešavanju praktičnih problema. Činjenica da su praksa i naučno saznanje međuzavisni, da naučno saznanje zavisi od razvijenosti prakse ali i da razvijenost prakse sa svoje strane

doprinosi razvoju naučnog saznanja (Milosavljević, Radosavljević, 2008: 34), svesno se zapostavlja. Previđa se i činjenica da naši praktični ciljevi nisu konstantni i nepromenljivi. Oni se menjaju, ponekad i veoma brzo, a uspeh praktične primene zavisi od sposobnosti zaboravljanja prethodnog (Bauman, 2009: 142).

Pošto „meta-teorijski stavovi naučnika mogu uticati na njihova istraživanja“ i njihove teorije (Freudental, 2003: 242-243), ovde dolazimo do mesta na kojem, da bi smo ukazali na osnovni argument, moramo ukratko skicirati pojedine Poperove postavke.

III

Filozofska tradicija kritičkog racionalizma je svoj najpotpuniji izraz dobila u delu Karla Popera. Osnovna karakteristika te tradicije jeste to da se zasniva na pretpostavci epistemološkog skepticizma, odnosno pretpostavci o „pogrešivosti, ograničenosti, nepotpunosti i neizvesnosti ljudskih saznanjnih moći“ (Vujačić, 2002: 260). Na osnovu toga proizilazi teza o nužnosti stvaranja kritičke tradicije, jer kako ne možemo biti sigurni u istinitost naših teorija mi ih moramo potvrdivati i kritički preispitivati.

Naime, kritički racionalizam se suprotstavlja prosvetiteljskom racionalizmu koji je verovao u apsolutnu saznanjnu moć razuma ili čistog mišljenja. S druge strane, Poper ne poriče postojanje istine i ne prihvata empirijski dogmatizam. Ka istinitim teorijama se možemo kretati samo stvaranjem kritičke tradicije i kritikom različitih orijentacija. Osnovna metoda nauke postaje kritika, jer se jedino saznavanjem neistinitosti naših teorija možemo kretati ka istinitijim. Time se praktično zahteva „povećanje ‚uvaženosti‘ sukoba odustajanjem od ličnog interesa u korist kolektivne orijentacije“ (Kozler, 2007: 149), odnosno u korist napretka nauke.

Poper sugeriše kako bi model napretka nauke kroz kritiku trebalo da izgleda na primeru fizike. Prema njegovoj zamisli taj model bi izgledao ovako. Njutn je postavio neke osnovne principe dinamike tako što je sjeđinio, korigovao i produbio teorije Keplera i Galileja. Njutnove principe je kasnije Berkli kritikovao i osporavao, na osnovu Kantove kritičke analize kojom je ukazao na to da se oni zasnivaju na određenim pretpostavkama. (Popper, 2002d: 269). Nakon Berklijeve kritike pojavila su se dva gledišta o tom problemu, jedno Mahovo, instrumentalističko gledište, i drugo Ajnštajnovno, odnosno gledište „koje cilja na istinitost teorije“ (Popper, 2002c: 262). Sukobljavanjem ta dva gledišta, Mahovog i Ajnštajnovog, ova druga teorija je isplivala kao „bolja aproksimacija“ i stoga je izvršila veoma značajan uticaj na fiziku. Danas prisustvujemo i pobijanju Ajnštajnovne teorije, zasnovanom na rezultatima u CERN-u.

IV

Dakle, mi se ne smemo zadovoljiti teorijama koje nam omogućavaju tačno izračunavanje i predviđanje pojava ili događanja, kao što je to omogućavala Mahova teorija, jer bi u tom slučaju „napredak predviđanja u istoriji nauke bio ‚iznenađenje‘ „ (Losee, 2001: 253). Pored Losijeve sažete formulacije Poperovog stava, ovde treba istaći još jednu vrlo bitnu stvar. Naime, Poper je empirista, što znači da, u krajnjem slučaju, smatra da naše teorije moraju biti potvrđene u praksi, dakle i na njoj zasnovane. Cilj nauke, prema tome, jeste naučno objašnjenje i naučno predviđanje empirijske stvarnosti. Poper čak tvrdi da nema suštinske razlike između načina objašnjenja i predviđanja (Popper, 2009: 128; Popper, 1973: 91).

U savremenoj filozofiji nauke je uobičajeno razlikovanje kauzalnog i deduktivnog objašnjenja (Okasha, 2004: 45-62). Kauzalno objašnjenje bi se sastojalo u tome da se pokaže uzrok koji dovodi do neke pojave ili nekog događaja, pa bi se, na primer, Sokratovo ubistvo objašnjavalo činjenicom da je „kvario omladinu“ zbog čega je osuđen na smrt. S druge strane, deduktivno objašnjenje se sastoji u objašnjavanju na osnovu opštih zakona, a prema tome Sokratova smrt se ne bi objašnjavala činjenicom da je osuđen, već zakonom koji bi mogao da glasi: „Ko popije odgovarajuću količinu otvora, taj će umreti“ i dedukovanjem Sokratove smrti na osnovu činjenice da je popio „odgovarajuću količinu otrova“.

Prema prethodnom tvrđenju mogli bismo da zaključimo da Popper zastupa deduktivno objašnjenje, samim tim ga izjednačavajući ga sa predviđanjem. Ali on uvodi jedan izuzetno značajan uslov za objašnjenje i predviđanje. On insistira na tome da naše teorije moraju biti takve da se mogu pobiti ili opovrgnuti (Popper, 2002: 373). Štaviše, teorije izražene u deduktivnom obliku zapravo pretpostavljaju realitet na koji se odnose, ali neuspeh njihovog pobijanja ili opovrgavanja ukazuje na istinitost hipoteze, odnosno pretpostavljenog realiteta ili odnosa. Kako „potreba da se postavi jedna hipoteza ima svoje poreklo ili u svakodnevnom životu ljudi ili u samoj nauci“ (Šušnjić, 2007: 55), razlikujemo praktične i teorijske hipoteze. Jedino teorijskim hipotezama, odnosno hipotezama koje svoje poreklo imaju u nauci, možemo ostvariti napredak u nauci, jer praktične hipoteze poprimaju najrazličitije oblike i zadovoljavaju našu potrebu za predviđanjem, a služe jedino zadovoljavanju naše potrebe za doslednim izvođenjem teorije.

Kritička tradicija se ostvaruje ili kroz pobijanje teorije ili kroz pokušaj njenog opovrgavanja. Naime, Popper zastupa hipotetičko-deduktivne teorije ili aksiomatski izvedene teorije (Popper, 1973: 66). Kao takve, one se mogu pobiti činjenicom da nisu dosledno izvedene, da postoje pogreške u dokazivanju ili da hipoteze i aksiomi nisu dobro zasnovani. S druge strane, teorije se opovrgavaju činjenicom da ne uspevaju da dobro predvide buduće događaje ili da objasne empirijske podatke. Dok kod pobijanja teorija nema velikih nedoumica, kod njihovog opovrgavanja javljaju se znatne teškoće.

Nije redak slučaj da nailazimo na teorije koje se ne mogu adekvatno opovrgnuti. Najbolji primer za to je marksističko proročanstvo o nužnoj revoluciji i nužnom nastupanju socijalističkog poretka. Marksisti uvek mogu da opravdaju svoje tvrđenje povećanom ulogom države blagostanja ili nekim drugim principima koji su nužan dolazak revolucije odložili. Tako je i Kami mogao da objašnjava Mersovljevo ubistvo slučajnim spletom okolnosti.

Poper uvodi kriterijum po kojem se teorije razlikuju od metafizičkih spekulacija. Taj kriterijum upravo predstavlja mogućnost opovrgavanja teorije (Poper, 2002: 373). Naravno, često dolazimo situacije da proveru neke teorije onemogućava naše znanje ili praktične okolnosti, ali tu teoriju nećemo odbaciti sve dok iz nje možemo da „izvodimo stavove o ponašanju fizičkih tela“ (Poper, 2002: 387). Dakle, da bi smo teoriju opovrgli, mi ćemo da iz nje izvodimo sve stavove koje nam ona omogućava da bi smo posredstvom njih pokušali da teoriju i njene hipoteze potvrdimo ili opovrgnemo. Sve dok ne naidemo na empirijske činjenice koje ne protivreče tim izvedenim stavovima, mi možemo pretpostavljati istinitost naše teorije, odnosno možemo je smatrati za istinitu.

V

Ako svo naše znanje treba da bude intersubjektivno proverljivo, i ako naše teorije treba da pruže odgovarajuće objašnjenje, odnosno, ako se na osnovu njih mogu dedukovati ponašanja fizičkih tela, postavlja se pitanje da li su sve naše teorije instrumentalističke. Upravo iz tog razloga je uveden pomenuti kriterijum. Realizam smatra da, kako je pomenuto, naše teorije opisuju stvarnost kakva jeste. Instrumentalizam se zasniva na stanovištu da su teorije uvek orijentisane prema praksi. U prvom slučaju, praksa se javlja kao sredstvo za proveru teorije, a u drugom kao njen konstituens.

Dakle, suštinski spor realizma i instrumentalizma se javlja oko uloge prakse u teorijama, odnosno oko praktične primene teorijskog saznanja. Da nije tako, Poperova teorija bi se mogla opisati kao instrument za napredak nauke, pa time kao instrumentalistička.

Iz same prirode naučnog objašnjenja proizilazi da se mi često moramo služiti pretpostavkama. Naime, ukoliko pokušavamo da pronađemo objašnjenje koje će moći da nam posluži u većem broju slučajeva i koje će izdržati naše najstrože provere, mi moramo da pretpostavimo postojanje istinitog objašnjenja (Šušnjić, 2007: 21). Štaviše, mi moramo da pretpostavimo da postoje zakoni koje mi možemo saznati i koji su vredni saznavanja, a po kojima se pojave odvijaju. Ovakvo shvatanje je označeno kao „modifikovani esencijalizam, sa naglaskom na modifikovani“ (Poper, 2002: 180) jer za razliku od „čistog“ ili klasičnog esencijalizma ne traga za intrističnom prirodom ili suštinom pojava, već samo za pravilnostima ili zakonitostima njihovog odvijanja.

VI

Dok su realisti zainteresovani za naučno objašnjenje iz kojeg se može izvesti stav o ponašanju realiteta u stvarnosti, instrumentalisti zastupaju kauzalno naučno objašnjenje koje se sastoji u pronalaženju uzroka pojavljivanja ili ponašanja tih realiteta. Nakon neuspelog pokušaja da se razlika između deduktivnog i kauzalnog objašnjenja zasnue na razlici pojedinih nauka, usledila je argumentacija i odbrana instrumentalističkog gledišta.

Argumentacija u korist instrumentalizma se kretala u dva pravca, koja implikuju slična rešenja. S jedne strane, stoji semantička teorija istine po kojoj naši iskazi mogu biti istiniti ako, i samo ako, su intersubjektivno proverljivi. Nominalistička filozofija jezika, s druge strane, zahteva da se naši iskazi odnose na stanja tih realiteta. Tako bi smisleni i istiniti iskazi prema navedena dva kriterijuma bili oni koji opisuju stanje određenog predmeta u određenom trenutku, na određenom prostoru (Poper, 2002: 176).

Pokušaćemo da to ilustrujemo primerom. Ukoliko želimo da iznesemo bilo kakav iskaz o čaši, mi moramo da zadovoljimo formu koja bi izgledala ovako: „Čaša koju u ovom trenutku opažamo je takva i takva“. Pritom, kada je opisujemo, mi moramo da ukazujemo na stanje u kom se ona nalazi u trenutku u kom je posmatramo, pa bi prethodni iskaz podnosio da o čaši kažemo da je okrugla, providna, prazna i da je od stakla. Problem nastaje kada nakon nekoliko trenutaka čaša padne i polomi se. Mi tada možemo da iznesemo novi iskaz koji će nam saopštiti da je čaša sada polomljena na nekoliko delova. Ali, mi ne smemo da donesemo iskaz dispozicionog karaktera koji bi nam ukazivao na to da je čaša koju smo posmatrali lomljiva, da može da se polomi. Ono što možemo da uradimo jeste da donesemo iskaz o tome da je ona u jednom trenutku bila cela, da bi par trenutaka kasnije bila polomljena. Dakle, mi ćemo konjunkovati ta dva iskaza, bez uspostavljanja odnosa između njih.

Predstavljena semantička teorija istine je ubrzo napuštena, a zahtevi nominalističke filozofije jezika donekle ublaženi iz objektivnih razloga. Instrumentalizam ipak ostaje pri tome da se mi koristimo realitetima ili pojmovima koje smo zapravo pretpostavili da bi smo mogli da vršimo adekvatne proračune. Naime, sada, prema novom kriterijumu, za čašu možemo reći da je ona lomljiva, iako još uvek nije polomljena. Kada se polomi, mi pretpostavljamo uzročno-posledičnu vezu između činjenice da je čaša pala i činjenice da je nakon pada bila polomljena, a pretpostavka se sadrži u našem iskazu dispozitivne vrste. Ovo je u filozofiji nauke poznato kao logički problem indukcije koji je formulisao još Hjum (Okasha, 2004: 27-30; Milosavljević, Radosavljević, 2008: 228-231).

Ovde je instrumentalizam izneo svoj najjači argument. Naime, ako su naši pojmovi dispozitivni, oni ukazuju subjektu saznanja na mogućnosti stanja i promene određenog predmeta. Kada za staklo kažemo da se može polomiti, to zna nas ima praktičnu vrednost u slučaju da želimo da ga polomimo ili ukoliko nas

upozorava da se može polomiti ukoliko ne budemo pažljivi. Isto tako, za neku knjigu možemo reći da se može pročitati, ali to za nas nema značaja ukoliko ne znamo da čitamo. Subjekt u nauci se tako javlja kao konstitutivni činilac prema kome su usmereni naši zakoni i teorije, pa čak i priroda naših reči.

VII

Svoj stav prema filozofiji reči Poper sažeto iznosi kroz dve teze. Prvo tvrdi da „zadatak filozofije nije rešavanje lingvističkih zagonetki“ (Poper, 1999: 174), a nešto kasnije da su pojmovi i reči samo „oruđa za formulisanje stavova, pretpostavki ili teorija“ (Poper, 1999: 175). Dakle, po njegovom mišljenju nije važno kakvim ćemo se rečima koristiti, dokle god uspevamo da formulišemo smislene iskaze koji imaju značenje. U te svrhe mi se možemo služiti bilo kakvim rečima, simbolima, terminima ili pojmovima.

Svoje stanovište on opravdava time što razlikovanje između reči sa značenjem od onih bez značenja, kao što su dispozicione prema nominalističkoj filozofiji, pretvara u pseudoproblem. Naime, ukoliko pokušamo da definišemo staklo (od koga je prethodno bila napravljena naša čaša), mi ćemo morati da se koristimo različitim terminima. Možemo reći da se pravi od kvarcnog peska čiju hemijsku strukturu čini jedan atom silicijuma (Si) i dva atoma kiseonika (O₂). Ali mi, osim u koliko ne želimo da pravimo staklo, nemamo mnogo koristi od takvog saznanja. Mnogo više bi nam pomoglo ukoliko bi smo rekli da je staklo providno i da se može polomiti, dakle da se koristimo dispozitivnim pojmovima bez stvarnog značenja. Ukoliko sad pokušamo da definišemo taj dispozicioni pojam „polomljivo“, mi ćemo to učiniti tako što ćemo ukazati na stvari koje se mogu polomiti, a između ostalog i na staklo. Ovim se ukazuje na to da su sve naše reči i svi naši pojmovi u manjoj ili većoj meri samoreferentni, odnosno da se odnose sami na sebe (Poper, 2002: 440). Dakle, nije subjekt jedino što konstituiše prirodu naših reči. Reči se određuju kako prema subjektu, tako prema objektu na koji se odnose, ali i prema odnosu sa drugim rečima.

Ukoliko bi smo se služili samo intersubjektivno proverljivim stavovima, odnosno iskazima, naše znanje ne bi bilo mnogo više od prostog nagomilavanja podataka: „Ova čaša ovde u ovom trenutku je sačinjena od molekula silicijum-dioksida i iz jednog je dela“. S druge strane, ukoliko se koristimo dispozitivnim pojmovima, ne možemo da izbegnemo njihovu samoreferentnost.

Poper je nezadovoljan redukovanjem prethodne tvrdnje instrumentalizma na pseudoproblem, pa zato iznosi ukazuje na nedoslednost u primeni teorije. Označavajući instrumentalizam kao teorije izračunavanja, on ukazuje na to da se pravila koje one implikuju mogu primenjivati samo u određenim slučajevima. Kada pokušavamo da izračunamo kada će doći do pomračenja Sunca, mi se koristimo Njutnovom teorijom kao instrumentom. Kada bi

smo pokušali da objasnimo neka druga kretanja (na primer, kretanje fotona), Njutnova teorija nam ne bila od pomoći. To znači da ona važi za određeni deo klase pojava, i to upravo za onaj deo klase pojava za koju se može upotrebiti (Poper, 2002: 182).

VIII

Sada ćemo pokušati da razmotrimo zbog čega dolazi do ovakvih nedoslednosti i zbog čega se subjekt u nauci javlja često kao konstitutivni činilac pojedinih njenih delova, odnosno, da li je mogućnost objektivnog naučnog saznanja stvarna? Možemo li mi, kao subjekti naučnog saznanja, da naše saznanje oslobodimo subjekta, tj. nas samih?

Tezu da je objektivno saznanje moguće, Poper argumentuje na jedan specifičan način. On tvrdi da „ukoliko svet ‚stvari‘ – fizičkih objekata – nazovemo *prvi svet*, a svet subjektivnih iskustava (kao što su misaoni procesi) *drugi svet*, tada možemo iskaze po sebi nazvati *trećim svetom*“ (Poper, 1991: 230-231). Dakle, naše reči, kao proizvod „drugog sveta“, kao proizvod delatnosti mišljenja, ne mogu se osloboditi učešća subjekta, iako ontološki pripadaju trećem. Njihov dispozitivni karakter se objašnjava njihovim poreklom. Ali ukoliko je forma u kojoj se javljaju takva, to ne znači da je subjekt nužno njihov konstituens. Kako „čisto mišljenje“ ne postoji, odnosno kako se naše mišljenje nužno odnosi i zasniva na empirijskim činjenicama, kako se „drugi svet“ zasniva na „prvom svetu“, tako proizvodi našeg mišljenja, proizvodi „trećeg sveta“, nužno sadrže i nužno se odnose na „prvi svet“. Dakle, sadržina proizvoda našeg mišljenja nije sama subjektivna delatnost mišljenja, već objektivnost empirijskih činjenica.

Zbog toga je i mogao da tvrdi da „sadržaj [čovekovih – VJ] misli – to jest, iskazi po sebi – mogu, naravno, da protivreče sadržajima misli drugoga čoveka“ (Poper 1991: 230). To zato što će se empirijski podaci razlikovati, ali to samo ukazuje na nužnost stvaranja kritičke tradicije, ne poricajući objektivnost tih sadržaja. Forma u kojoj ćemo te sadržaje izraziti može biti različita, a samo za formu, prema Poperu, konstitutivan je subjekt samim tim što je jezik čovekov proizvod.

Interesantno je to da za razliku od, na primer, Hane Arent, Poper ne prihvata postojanje „iskustva mišljenja u osami“ (Arent, 2010: 233), pa shodno tome, smatra da se istraživanje procesa mišljenja ne može konstituisati kao iskustvena nauka. Mi možemo istraživati mišljenje samo posredno, odnosno analizirajući proizvode mišljenja (Poper, 2002b: 107). Izvesno je da bi, analizirajući jezik, mogli dosta da saznamo o našem mišljenju. Formu u kojoj se javljaju naše reči možemo pripisati subjektu i time opravdati dispozitivni karakter naši reči, pa i njihovu samoreferentnost. Što se tiče sadržine naših iskaza i teorija, trag subjekta treba tražiti u njihovoj pogrešivosti.

Za kraj ćemo reći da instrumentalizam, nakon što je pokušao da naše znanje svede na praktičnu delatnost usmerenu isključivo na njegovu primenu u praksi, nije uspeo da obezbedi dobru argumentaciju u svoju korist. To što se moramo koristiti hipotezama i što moramo da pretpostavljamo određene realitete ne znači da su te pretpostavke nužno neistinite. Naprotiv, strogom kritičkom proverom mi ukazujemo na njihovu neizvesnost, ali napretkom nauke naše hipoteze postaju smelije i sigurnije, a njihovo opovrgavanje ili pobijanje sve teže. Upravo to nam ukazuje da se približavamo istinitosti hipoteze ili pretpostavljenog realiteta. S druge strane, dispozitivni karakter naših reči nije ništa drugo do oruđe za formulaciju naučnih zakona. Ukoliko se ne bismo njima koristili, naše znanje bi bilo velika gomila podataka bez ikakvog sistematskog karaktera. Dakle, ono na šta je instrumentalizam ukazivao kao na najveću slabost naših teorija, pokazuje se kao njihova prednost.

LITERATURA

- [1] Arent, H., 2010. *Život duha*. Beograd: Službeni glasnik i Aleksandrija Press.
- [2] Bauman Z., 2009. *Učenje hodanja po živom pesku*, u: *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing, str. 141-154.
- [3] Freudenthal, G., 2003. *„Instrumentalism‘ and ‚Realism‘ as Categories in the History of Astronomy: Duhem vs. Popper, Maimonides vs. Gersonides*, u: *Centaurus*, br. 45, str. 227-248.
- [4] Kozler, L., 2007. *Funkcije društvenog sukoba*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- [5] Losee, J., 2001. *A Historical Introduction to the Philosophy of Science*. 4. izdanje. New York: Oxford University Press.
- [6] Milosavljević S., Radosavljević I., 2008. *Osnovi metodologije političkih nauka*. 4. izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- [7] Okasha, S., 2004. *Filozofija nauke: kratak uvod*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
- [8] Popper, K., 1973. *Logika naučnog otkrića*. Beograd: Nolit.
- [9] Popper, K., 1991. *Traganje bez kraja: intelektualna autobiografija*. Beograd: Nolit.
- [10] Popper, K. R., 1999. *Kako vidim filozofiju*, u: *U traganju za boljim svetom*. Beograd: Paideia, str. 169-184.
- [11] Popper, K. 2002a. *Cilj nauke*, u: *Objektivno saznanje*. Beograd: Paideia; Podgorica: CID, str. 175-188.
- [12] Popper, K., 2002b. *Epistemologija bez subjekta saznanja*, u: *Objektivno saznanje*. Beograd: Paideia; Podgorica: CID, str. 101-142.
- [13] Popper, K. R., 2002c. *Beleška o Berkliju kao prethodniku Maha i Ajnštajna*, u: *Pretpostavke i pobijanja: rast naučnog znanja*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 252-263.

- [14] Poper, K. R., 2002d. *Kantova kritika i kosmologija*, u: *Pretpostavke i pobijanja: rast naučnog znanja*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 264-274.
- [15] Poper, K. R. 2002e. *Razgraničavanje između nauke i metafizike*, u: *Pretpostavke i pobijanja: rast naučnog znanja*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 369-421.
- [16] Poper, K. R. 2002f. *Samoreferentnost i značenje u običnom jeziku*, u: *Pretpostavke i pobijanja: rast naučnog znanja*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 436-445.
- [17] Poper, K. R., 2002g. *Tri gledišta o ljudskom saznanju*, u: *Pretpostavke i pobijanja: rast naučnog znanja*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 161-190.
- [18] Poper, K., 2009. *Beda istoricizma*. Beograd: Dereta.
- [19] Šušnjić Đ., 2007. *Metodologija*. 4. izdanje. Beograd: Čigoja štampa.
- [20] Vujačić, I. 2002. *Pravo i politika u modelima političkog mišljenja i delovanja*, u: *Politička teorija: studije, portreti, rasprave*. Beograd: Čigoja štampa i Fakultet političkih nauka, str. 251-274.

Veljko Jovanović

POPPER'S OPPOSITION TO INSTRUMENTALISM

Abstract:

In this paper we will try to feature the instrumentalist view of science and its essential weaknesses which were pointed by Karl Popper. We will start with the description of instrumentalist view simultaneously trying to be as consistent as possible. Later, we will point out on the malaises of that theory and we will identify two basic Popper's arguments whereby we will have to show their position in his work. The first argument is consistent in science's inability to make progress within the instrumentalist frame; the other is in the weakness of the instrumentalist philosophy of language. At the end, we will discuss Popper's view of the nature of our words and the dispositive character of our formulations of laws.

Key words:

instrumentalism, realism, science, theory, hypothesis, explanation, thinking.

Andrijana Aškrabić

Ekonomska politika u savremenosti međunarodnih globalnih institucija

Sažetak:

Predmet analize u ovom radu je značaj i uloga ekonomske politike u svetu u funkciji savremenih procesa globalizacije i novih formi vladavine svetskog tržišta uz recepte međunarodnih globalnih institucija. Ekonomska politika i njeno sprovođenje u osnovi je društvenog napretka i razvoja, ali isto tako i zavisna od reformskih koncepata i njihovog sprovođenja, pogotovo zemalja u tranziciji. Osnovni cilj svake ekonomske politike je ekonomski prosperitet i razvoj. Međutim, ono što se danas dešava jeste da je ekonomska politika pala pod uticaj političkih interesa i ciljeva globalnih moćnika današnjice, čije oličenje nalazimo u globalnim institucijama. Da je ekonomska politika držala uzde, a da su se ljudi od nauke angažovani na formulisanju preporuka u pogledu politike ogradili od svih vidova politizacije i interesa idejnih moćnika, sada bismo i mogli govoriti o uspesima ekonomskih procesa i tokova. Analizi današnjeg stanja ekonomskih procesa i tokova pristupili smo sa dva aspekta, aspekt prelaska sa planske (komandne) ekonomije na tržišnu ekonomiju uz dejstva globalnih procesa i u tom toku analizu posvećujemo i globalnim finansijskim institucijama i njihovim „receptima“. Pokušaćemo da sagledamo puteve ekonomskih procesa i tokova, da iznedrimo novi put u rekonstrukciji sadašnjeg stanja globalnog sveta i ponudimo rešenja izlaska iz krize delovanja globalnih ekonomskih institucija u čijoj je nadležnosti veliki broj današnjih ekonomskih tokova.

Ključne reči:

ekonomska politika, globalne ekonomske institucije, tranzicija, globalizacija, Vašingtonski sporazum, ekonomski sistem, ekonomska nauka.

UVOD

Živimo u vremenu krupnog kapitala i njegovih igrača, koji spremni i predupredljivi emituju svoje interese, uticaje, moć celinom planetarnog procesa. U skladu sa ovim kontinuumom odvijaju se dijametralno suprotni procesi na nas i na život cele planete, i to od ujedinjavanja i integracije, do potčinjenosti, razjedinjenosti, dominacije.

Dinamika ekonomskih globalnih procesa sa svojim rezultatima obeležila je sa posebnom energijom poslednju deceniju prošlog veka, dok se sa još jačim intenzitetom ispoljava u ovom našem trusnom vremenu. To što se tranzicija (iz socijalističkog u kapitalistički privredni sistem) ispoljavala u vreme prevlasti tržišne privrede i monetarizma značajno je uticalo na njen dalji tok. Oblast našeg interesovanja i istraživanja u ovom radu biće odnosi između tranzicije i tzv. Vašingtonskog dogovora između američke Vlade, Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke kao i rezultati ekonomske nauke.

Svaki novi politički i privredni sistem uspostavlja se (ili bi bar trebalo da se uspostavlja) sa jasnom konstruisanom slikom o stvarnom privrednom, socijalnom stanju i političkom uređenju, o mogućim posledicama promena kao i merama njihovog suzbijanja. Međutim, put tranzicionih promena počinje bez „ove“ jasne slike, jednog novog konstrukta života i uređenja, mogućih posledica, bilo jedne zajednice, bilo jedne „šire oblasti“.

Zapadni ekonomisti, a naročito zapadne jake finansijske institucije davale su recepte zasnovane na pretpostavkama o „lakoj pretvorljivosti“. Ona je, pre svega, išla ka potpunom eliminisanju deformisanih netržišnih institucija, uvođenju privatnog vlasništva i *laissez-faire* tržišnog mehanizma kako bi se socijalističke privrede odmah našle među države blagostanja.

Ako uzmemo da su nekadašnje socijalističke evropske privrede i njihova razvijenost proizvod socijalnog partnerstva onda su one mnogo sličnije privredama posle Drugog svetskog rata nego današnjem tržišnom mehanizmu. „*Jedna ideologija zamijenjena je drugom; ovog puta ideologijom tržišnog fundamentalizma*“ (Stiglic, 2004: 294). Zato je i neophodno pratiti i analizirati njen tok, posledice, postavljati pitanja i dovoditi u pitanje, ne zatvarati oči pred delima aktera koji se kriju ispod plašta globalizacije i njene, danas već vidimo, neadekvatno primljene i sprovedene ideologije. Ovo je samo era pogrešnih procena stanja privreda makroekonomske stabilizacije, privatizacije bez jasnih pravila i njenih trusnih efekata, i tržišta bez institucija.

Uklanjanje barijera slobodnoj trgovini, čvršća integracija nacionalne ekonomije može biti i jaka snaga u funkciji dobrobiti svih u svetu, ali da bi se to desilo tok globalizacije kojim se do sada upravljalo (uključujući recepte politika za nerazvijene, zemlje u razvoju, kao i međunarodne trgovinske ugovore) mora se na sveobuhvatniji i smisleniji način ponovo promisliti. Treba ukazati i na propuste u službi konstruktivnijeg načina usmerenja, ka novom i boljem uređenju, blagodetima za sve, a ne za nekolicinu, stabilnosti i prosperitetu za koji jedna zajednica ne samo da može, već mora da se izbori.

Danas se dešava sasvim suprotna tendencija, o kojoj je francuski intelektualac Pjer Burdije svojevremeno pisao (o potrebi ponašanja političara kao akademskih građana i njihove službe u naučnim debatama), da ljudi od nauke i angažmana u formulisanju politike počinju „iskrivljivati“ činjenične evidencije kako bi se uklopile u ideje današnjeg „maga“ politike globalnog sveta. Posledice su zastarjela, neadekvatna rešenja, bez sagledavanja i uvažavanja efekata koje će one imati po ljude, kao i istrošene pretpostavke (koje su u osnovama politike MMF-a) da tržište samo po sebi vodi ka efikasnim ishodima, ne dozvoljavajući moguće, nekada i poželjne, državne intervencije.

OD PROPASTI PLANSKE EKONOMIJE DO SILE VLADAVINE TRŽIŠTEM

Kao državna doktrina, marksizam i lenjinizam su bile samo teorije održavanja vlasti, a komunističke vođe od Lenjina, Tita, do Maoa, kako veoma uspešne u osvajanju vlasti i njenom održavanju, tako nesposobne da tu vlast upotrebe u građanske svrhe. Ideja centralnog planiranja celokupnog društva pokazala se kao manifestacija neznanja, koje se ogledalo u *planiranju bez naučne osnove* (Macner, 2003: 41).

Dokaze su obezbedili Hajek i Ludvig fon Mizes. Prema Hajekovoj tezi, nemoguće je da bilo koje centralno plansko telo koristi celokupno znanje datog društva, svih pojedinaca, efikasnih institucija i svih raspoloživih tehnika. Kako Oskar Lange kaže u svojim „Ekonomske teorije socijalizma“: da bi se rešio problem planiranja, vlastima su potrebne tri kategorije podataka: 1) informacije o željama potrošača, 2) trošak proizvodnje alternativnih proizvoda (npr. javna i privatna sredstva prevoza) i 3) kvalitet resursa raspoloživih za ispunjavanje potrošačkih želja. Fridrih fon Hajek će podržati ovu teoriju u 2 slučaja i to u slučaju ako vlasti raspolažu svim ovim podacima; centralna planska vlast nikada ne raspolaže svim podacima (Macner, 2003:43).

Takva ekonomija osuđena je da promaši sve ciljeve i planove koje su možda i dobronamerni kreatori postavili, i to sve zbog nedovoljne iskorišćenosti proizvodnog znanja. Ove i druge činjenice navode komunističke režime da razviju *tajnu policiju*, stvoreni da u slučaju borbe osvoje i održe vlast.

Krah socijalističke vlasti u jugoistočnoj Evropi i blokovska podela sveta dovode do modifikacije svetske scene i do novih reformi, gde zapažamo povećano dejstvo globalizacije i pojavne oblike dominacije i borbe za prevlašću. Nove zemlje nastale raspadom socijalističkog bloka postaju poprište sukoba međunarodnih eksperata, dok lokalni i ograničeni ratovi postaju svakodnevnica, a blokada zemalja i kažnjavanje neposlušnih vojnim agresijama faktor „novodašavšeg prava“ uz strategiju „upravljanja krizama“ (Sokić, 2011:3). Simultano sa reformama i novim oblikovanjem svetske scene javljaju se i oblici nejednakosti kao osnova novog globalnog procesa.

Istorija nam je ostavila lekcije, kao primere jedne uspešne modernizacije i rasta japanske ekonomije, a i kasnijih azijskih ekonomija, poznatijih kao „Azijski tigrovi“ (Hong Kong, Singapur, Južna Koreja, Tajvan). Njihov uspeh zasnovan je na nedogmatskom prihvatanju ideje da se tržištem mora upravljati da bi se obezbedila podrška preduzetničkim inicijativama. Ekonomski napredak u ovim zemljama ne bi bio moguć kroz prečice kapitalizma *skrojenih* za bivše komandne privrede Istočne Evrope.

Glavne osobenosti programa rekonstrukcije koji zahtevaju svesnu akciju po jedinaca, pojedinačnih aktera, kolektivnih činioca i javnih vlasti su: stabilizacija proizvodnje i zaposlenosti, stvaranje povoljnih uslova za rast proizvodnje, industrijska i regionalna politika, međunarodno okruženje (šema saradnje koja bi trebala okupiti sve nivoe kompeticija i hijerarhije), uloga države (kao „nevidljiva ruka“ koja sprečava delovanje sebičnih interesa čiji su rezultati u neskladu sa opštim napretkom), ono najznačajnije, zajednički opšteprihvaćen program koji podržava socioekonomsku rekonstrukciju.

Postmoderni svet se ne razvija ujednačeno, a posledice tržišne ekonomije nisu bezazlene. Većina multinacionalnih kompanija smeštena je u Americi, a one koje nisu opet su smeštene u bogatijim zemljama, pa prema mišljenju mnogih teoretičara, današnji svet „pripada“ industrijski razvijenom Severu, i, prema tom shvatanju, ona uništava lokalne kulture, uvećava nejednakosti u svetu usled čega imamo tendenciju sve većeg broja siromašnih. I zaista, statistika je poražavajuća: „od 1989. do 1998. godine udeo najsiromašnije petine svetskog stanovništva u svetskom prihodu je opao sa 2.3 na 1.4 odsto, a sa druge strane udeo najbogatijih je porastao“ (Gidens, 2005:41).

U mnogim manje razvijenijim zemljama ekonomska stabilnost i zakonodavstvo su izuzetno slabi ili uopšte ne postoje, tako da pojedine transnacionalne kompanije prodaju dobra koja su zabranjivana u industrijalizovanim zemljama (štetne pesticide, lekove lošeg kvaliteta). Moglo bi se reći da ovo više liči na „globalnu pljačku“ nego na „globalno selo“ (Gidens, 2005:42).

Danas, najvažniji problem sa kojim se svetsko društvo suočava je nejednakost. Možda se na početku i razmišljalo o stvaranju jednog novog svetskog poretka zarad opšteg dobra svih, bez ratova i sa progresom, saradnjom, napretkom. Međutim, današnja slika kazuje nam suprotne tendencije. Nekada smo bivali u ratu sa ljudima, danas smo najviše sa „stvarima, procesima, stanjima“, dok nas zabavljaju sa „igračkama“ moćnici globalisti sprovode igru i pletu sudbinu naroda širom sveta. „Jaz između bogatih i siromašnih država održava uspeh u državama koju su izabrale kapitalizam i fijasko u državama koje ga nisu izabrale“³ (Reinert, 2006: 72).

3 Ovaj naslov, citat je iz jednog članka objavljenog u uticajnom američkom časopisu Foreign Policy 2003. godine a napisao ga je Martin Volf, ekonomski komentator Financial Timesa.

Kada posmatramo kako SAD vodi retoriku globalizacije, čini se da su preuzeli ulogu Engleske iz 19. veka. Dakle, pre samo 60 godina, SAD su se borile svim silama protiv Adama Smita i engleske ekonomske teorije koja ukazuje da će zemlja postati bogata nezavisno od toga šta proizvodi. Od 1776. godine do kraja Drugog svetskog rata, ekonomska teorija i praksa u SAD predstavljaju dugu borbu protiv ekonomskih teorija koje danas, od svih država, najviše brane i zastupaju upravo SAD (Reinert, 2006: 113-114).

Danas kao da prolazimo kroz jedan takav period, samo što za razliku od 19. veka, engleska teorija trgovine nema jaku protivtežu u obliku američke teorije. Neoklasična standardna teorija stvorila je sebi monopol. Pre nego što dođe do bilo kakve promene, položaj siromašnih postaje sve gori. Da bismo došli do naučne istine razvoja savremenog sveta, zasnovanosti opštih zakonitosti, karakteristika savremene proizvodnje, neophodno je posegnuti u ekonomsku istoriju i ekonomske osnove, posmatrati ekonomske činjenice. „Zadatak savremene ekonomske nauke je da analitički i kritički prosledi uz primenu adekvatnih istraživačkih metoda najvažnije promene u oblasti industrijske i druge proizvodnje, ekonomije, socijalno-ekonomskih i dr. procesa, razvoja modernih industrijsko-finansijskih korporacija, državnih sistema, kao i svetskih globalnih strategija“ (Sokić, 2011:3). Ovakva analiza promena je neophodna radi razumevanja savremenih tokova, trenutnog stanja jedne zajednice, njenih mogućnosti, dostignuća, ali i posrnuća, kako bi se efikasno uključila u globalne procese kapitala.

BESKONAČNI VAŠINGTONSKI KONSENZUS

Jedan od najznačajnijih dokumenata koji uslovljava sadržaj ekonomske politike u uslovima savremene globalizacije je Vašingtonski konsenzus.

Izraz „Vašingtonski konsenzus“ je danas veoma poznata i često ozloglašena fraza u raspravama o trgovini i razvoju. Kovanicu je 1990. godine uveo ekonomista Džon Vilijamson objedinjujući osnovne principe na kojima treba da počiva ekonomska politika latinoameričkih država (ti principi i preporuke se kasnije prenose i primenjuju i na ostatak svijeta). Ona se često smatra kao sinonim za „neoliberalizam“ i „globalizaciju“. Kao tvorac fraze, Džon Vilijamson kaže: „Javnost širom sveta veruje da označava skup neoliberalnih politika koje su nametnute zlosrećnim zemljama putem Vašingtona baziranih međunarodnih finansijskih institucija koje su ih dovele do krize i bede“. U formulisanju ovih principa ključnu ulogu su imali Međunarodni monetarni fond, Svetska banka za obnovu i razvoj i Ministarstvo finansija SAD. Sve tri institucije imaju sedišta u Vašingtonu, pa otuda i naziv.

Vašingtonske institucije u deset tačaka preporučuju:

1. Fiskalna disciplina;
2. Preusmeravanje javne potrošnje;
3. Otvorenost za strane direktne investicije;
4. Finansijska liberalizacija;
5. Ujedinjen i konkretan devizni kurs;
6. Liberalizacija režima trgovine;
7. Poreska reforma;
8. Privatizacija;
9. Deregulacija;
10. Zaštita svojinskih prava.

(Rodrik, 2006: 25)

Ovaj program, primenjen je u vreme vladavine Ronalda Regana i Margaret Tačer, najpre u SAD-u, a potom i u Velikoj Britaniji, a kasnije biva i preuzet od strane EU i drugih zapadnoevropskih zemalja, Australije i Novog Zelanda.

Posebno ističemo zemlje koje su vodeće u primeni Vašingtonskog konsenzusa, kao što je Japan i zemlje tzv. „Azijski tigrovi“ iz Jugoistočne Azije. Sedamdesetih i osamdesetih godina njihov ekonomsko-politički koncept bio je izuzetno uspešan, dok u devedesetim upadaju u duboku krizu, koja se bez sumnje poklapa sa liberalizacijom u optičaju i tokovima kapitala.

Primena ovog programa je posebno specifična za zemlje postsocijalizma. Iz raznovrsnih razloga, primenjena je „šok terapija“ u pojedinim zemljama, dok su neke, kao što je NR Kina primenile sopstveni metod reformi.

Vašingtonski konsenzus je samo predstava jedne neoliberalne ideje koja je zasnovana na stavu da će privatne firme koje se takmiče na tržištu doneti najveće moguće dobrobiti i dalekosežnu društvenu harmoniju (Macner, 2003:109).

USPESI I NEUSPESI GLAVNIH OPREDELJENJA VAŠINGTONSKOG KONSENZUSA

U kolikoj meri je pobednička istorija ove ideje kao što je i obećavala popravila proizvodnu moć ekonomije zemalja, regiona i sveta u celini možemo saznati uvidom u kriterijume na osnovu kojih se procena donosi, a to su:

- stabilnost novca, izbalansirani državni budžeti i međunarodna razmena;
- stvarni ekonomski razvoj (stvarni rast, zaposlenost i životna očekivanja);
- socijalna pravda (raspodela dobiti, vrednosti, uticaja).

Ukoliko se kao kriterijum uzme *monetarna stabilnost* tada je Vašingtonski konsenzus uspeh za zemlje OECD-a, a ako je *pak stvarni ekonomski razvoj* slika se menja. U post-komunističkim zemljama Vašingtonski konsenzus je čist promašaj. Razlozi su jasni:

- a. Monetarna stabilnost može se relativno brzo postići. Međutim, ona otežava reorganizaciju preduzeća i čitavih proizvodnih grana ili je čak onemogućava;
- b. Deregulacija tržišta robe i faktora koji utiču na tržište izlažu nekada plansku ekonomiju rizicima međunarodne utakmice. Bez ikakve zaštite oni nisu pravi protivnik za međunarodne konkurente, barem ne u vremenu prelaska od planske ka tržišnoj ekonomiji;
- c. Tržišna ekonomija zahteva institucije poput građanskog prava i građanskog suda koje se ne mogu razvijati u „tankim“ državama.
- d. Prisilna privatizacija onemogućuje hitnu reorganizaciju preduzeća i favorizuje bivše nomenklature;

Tržišta ne nastaju spontano, kako to pretpostavlja Vašingtonski konsenzus, već se moraju kreirati i uspostaviti adekvatnom ljudskom aktivnošću (Macner, 2003: 109-110). Često se prenebregava činjenica da je za uspeh ekonomske politike potreban uspeh preduzeća da samofinansiranjem akumuliraju kapital. S obzirom da je za većinu ljudi u postkomunističkim zemljama realni prihod niži od onog sa početka promena to bi značilo da ovaj proces nije ostvaren ni u jednoj od postkomunističkih zemalja. Kako zaposlenost zavisi od ekspanzije investicija i rasta nacionalnog proizvoda, možemo konstatovati da je u ovim zemljama nezaposlenost u dramatičnom porastu. Transformacija izvedena uz saglasnost sa neoliberalnim programom se tako, možemo reći, degeneriše do velikog i neizbežnog materijalnog pada.

OBEĆANJA I REALNI DOMETI GLOBALNIH INSTITUCIJA

U raspoloživoj literaturi moguće je uočiti da obećanja globalnih institucija nisu u skladu sa realnostima njihovog ispoljavanja. Stiglic pokušava da analizira ovaj raskorak, a posebno kritikuje „međunarodne birokrate“. Bezlični simboli svetskog ekonomskog poretka, *međunarodni birokrati*, svugde predstavljaju objekat napada (Stiglic, 2006: 17).

Zbog toga i ne iznenađuju protesti širom sveta vezani za kritiku ponašanja globalnih institucija. Protesti povodom sastanaka Svetske trgovinske organizacije u Sijetlu 1999. godine predstavljali su šok, koji je od tada sve jači. Protesti protiv politike institucija globalizacije nisu novost, decenijama ljudi koriste ovaj vid pobune kada bi se mere štednje sprovedene u njihovim zemljama učinile nepodnošljivim. Zahvaljujući globalizaciji, danas mnogi ljudi žive duže i njihov životni standard daleko je bolji, smanjen je osećaj izolovanosti i

omogućen veći pristup znanju. Nažalost, za mnoge zemlje u razvoju globalizacija nije donela obećane ekonomske koristi. Rastuća podela na one koji imaju i one koji nemaju povećava u Trećem svetu broj siromašnih koji su preživljavali sa manje od jednog dolara dnevno. U Africi, visoke ambicije koje su se javile nakon sticanja nezavisnosti u velikoj meri su ostale neostvarene. Ako globalizacija nije uspjela smanjiti siromaštvo ona nije mogla uvesti ni stabilnost. Uvođenje tržišne ekonomije u Rusiji, kao ni u najvećem broju drugih ekonomija u tranziciji nije donela obećane rezultate. Umesto obećanog, promene su im donele siromaštvo, tržišna privreda se pokazala mnogo gora nego što su bivši komunistički lideri predviđali (Stiglic, 2004: 20).

Zapadne zemlje pritiskale su siromašne da eliminišu trgovinske barijere zadržavajući svoje, sprečavajući siromašne zemlje da izvoze poljoprivredne proizvode, lišavajući ih time potrebnog izvoznog dohotka (Stiglic, 2006: 20). Strmoglavli odliv novca ostavljao je za sobom sasvim posrnulu domaću valutu i slabljenje bankarskih sistema. Mnogo je slučajeva koji dokazuju da su koristi od globalizacije bile manje nego što njeni zagovornici tvrde, a cena je dostigla enormne razmere, budući da je životna sredina bila uništena, politički procesi korumpirani. Globalizacija je snažno ostvarivana preko međunarodnih korporacija, koje su prenosile osim kapitala i robe preko granica, takođe i tehnologije. Takođe je vodila obnavljanju pažnje na već odavno uspostavljene međunarodne globalne institucije: Ujedinjene nacije; Međunarodnu organizaciju rada, osnovanu 1919. godine pod sloganom „pristojan rad“ i Svetsku zdravstvenu organizaciju. Veći broj aspekata globalizacije na samom početku bio je pozdravljen, međutim, nešto je krenulo naopako i u tom kontekstu smatramo da je uputno posmatrati tri glavne institucije koje upravljaju procesom globalizacije: *MMF*, *Svetska banka* i *Svetska trgovinska organizacija*. Pored navedenih, tu je i jedan broj regionalnih banaka, mlađih sestara Svetske banke, veći broj organizacija u sklopu sistema UN, kao što je Program za razvoj UN (UNDP) ili Konferencija Ujedinjenih nacija za trgovinu i razvoj (UNCTAD).

Najveća pažnja biće usmerena na dve institucije koje su u protekle dve decenije bile u centru velikih svetskih ekonomskih zbivanja, uključujući finansijske krize i tranzicioni period ka tržišnim ekonomijama, a to su MMF i Svjetska banka. Potiču iz Drugog svetskog rata i rezultat su međunarodne monetarne i finansijske konferencije u Breton Vuđu 1944. godine, kao rezultat zajedničkog napora da se finansira obnova Evrope nakon razaranja u Drugom svetskom ratu, kao i nastojanje da se svet može spasiti od budućih ekonomskih depresija. MMF je bio osnovan sa uverenjem da je potrebna kolektivna akcija na globalnom nivou da bi se održala ekonomska stabilnost, isto kao što su i Ujedinjene nacije bile „namenjene“ za političku stabilnost. MMF je javna institucija koja je finansijski zasnovana na *novcu poreskih obveznika širom sveta* (Stiglic, 2006: 26). Ova činjenica se ne treba izgubiti iz vida, jer MMF ne izveštava o svom radu neposredno ni građane koji ga finansiraju, a ni one na čije živote utiče, već, umesto toga, izveštava ministarstva finansija i centralne banke država članica.

Tokom godina MMF je doživeo svoju promenu, od uverenja da su tržišta loše funkcionisala do uzdizanja ideje o tržišnoj supremaciji uz veliku dozu ideološke ostrašćenosti; od zagovaranja ekspanzivne ekonomske politike u cilju stimulisanja privrede do obezbeđivanja fondova i to samo ako se zemlje angažuju u politikama koje vode sužavanju prostor za ekonomsku aktivnost.

Najdramatičnije bilo je tokom osamdesetih godina 20.veka, u vremenu Ronald Regana i Margaret Tačer koji su propovedali ideologiju slobodnog tržišta, kada su MMF i Svetska banka postale nove misionarske institucije putem kojih su ove ideje gurane ka nevoljnim siromašnim zemljama koje su često „vukle“ nove zajmove i donacije. Ranih osamdesetih dolazi do kadrovskog čišćenja u svetskoj banci i Holis Čeneri, jedan od najistaknutijih američkih ekonomista, Maknamerin poverenik koji je izabran za predsednika Svetske banke 1968. godine, zajedničkim snagama pokušavali su iskoreniti siromaštvo sve do promene „čuvara“ (dolaskom Regana na vlast). Tada dolazi i novi predsednik Vilijam Klausen i glavni ekonomista Ana Kruger, najviše poznata po svom radu „traženja rente“; o tome kako specijalni interesi koriste carine i druge mere protekcionizma da povećaju svoje dohotke na tuđ račun (Stiglic, 2006: 26-27).

Padom Berlinskog zida MMF dobija novu arenu delovanja- upravljanje tranzicijom ka tržišnoj ekonomiji u bivšem Sovjetskom Savezu i zemljama komunističkog bloka u Evropi. U tom svojstvu MMF trebalo je da se ograniči na pitanja makroekonomije, dok je Svetska banka trebala da se ograniči na strukturna pitanja. Ove institucije mogle su zemljama kojima su se bavile obezbediti alternativne perspektive za neke od izazova razvoja i tranzicije, usmeravajući se na to da ojačaju demokratske procese. Međutim, obe su bile vođene kolektivnom voljom G-7⁴, a posebno njihovih ministara finansija ili sekretara trezora.

Pola veka nakon njegovog osnivanja MMF je podbacio u svojoj izvornoj misiji obezbeđivanja globalne stabilnosti; on nije bio uspešniji ni u misijama koje je preduzimao, kao što je vođenje tranzicije zemalja iz komunizma u tržišnu ekonomiju. Primena pogrešnih ekonomskih teorija ne bi bila takav problem da kraj, prvo kolonijalizma, a zatim i komunizma nije dao MMF-u i Svetskoj banci mogućnosti da u velikoj meri prošire svoje odgovarajuće izvorne mandate i da u ogromnoj meri produže njihov domet. Rezultat toga za mnoge ljude je siromaštvo, i za mnoge zemlje socijalni i politički kaos. U osnovi problema MMF-a kao i drugih međunarodnih ekonomskih institucija leži problem upravljanja. Te institucije nisu samo pod dominacijom najboljih industrijskih zemalja, već i komercijalnih i finansijskih interesa u tim zemljama. Problemi takođe nastaju i iz toga ko govori u ime neke zemlje. U

4 Vlade sedam najrazvijenijih industrijskih zemalja (SAD, Japan, Nemačka, Kanada, Italija, Francuska i VB). Danas se G-7 tipično susreće zajedno sa Rusijom G-8. Članstvo u G-7, isto kao stalno članstvo u Savetu bezbednosti UN, delom je stvar istorijske slučajnosti.

MMF-u, to su ministri finansija i guverneri centralnih banaka. U STO, to su ministri trgovine, a svaki od ovih ministara blisko je povezan sa izbornom bazom unutar svoje zemlje.

Nažalost, danas, mi nemamo svetsku vladu odgovornu narodu svake zemlje, umesto toga mi imamo sistem koji Stiglic naziva „*globalno upravljanje bez globalne vlade*“, tj. sistem u kojem se malo institucija – Svetska banka, MMF, STO, i malo igrača- ministarstva finansija komercijalnih poslova i trgovine, tesno povezanih svojim najširim interesima, dominiraju scenom. Na toj sceni mnogi pogođeni njihovim odlukama ostavljeni su skoro bez prava glasa. (Stiglic, 2004: 35). Stvaranjem nove globalne ekonomije u kojoj će rast biti održiviji i manje nestalan, a njegovi plodovi ravnomernije podeljeni, uz propisana pravila i na adekvatan način sprovedena, *globalizacija može biti preoblikovana*.

NEEFIKASNO PONAŠANJE GLOBALNIH EKONOMSKIH INSTITUCIJA

Mnoga pitanja i pregovori koji su se mogli postići unutar Vašingtonskog sporazuma, a nisu, mogla su doneti i brži razvoj i veću jednakost. Mali broj bogatih u zemljama u razvoju drži najveći deo raspoloživog zemljišta, a većina seljaka rade kao farmeri zakupci, zadržavajući samo polovinu, ili manje onoga što proizvedu. Stiglic u svojoj knjizi „*Protivurečnosti globalizacije*“ to naziva *podeljenom žrtvom* koja slabi stimulaciju-tamo gde farmer podjednako deli sa zemljoposедnikom, efekti su isti kao da siromašni farmer plaća 50% poreza (Stiglic, 2006:93). Dok se ovaj proces razmeće svojim negativnim efektima, MMF negoduje protiv visokih poreza koji se nameću bogatima, navodeći kako to razara podsticaje, ali nema ni reči o ovim „*skrivenim*“ porezima.

Nisu sve nizbrdice politike Vašingtonskog konsenzusa za siromašne mogle biti predviđene, ali su do sada postale jasne. Od *trgovinske liberalizacije*, praćene visokim kamatnim stopama koja predstavlja siguran recept za ukidanje radnih mesta i povećanje nezaposlenosti (isključivo na štetu siromašnih), do *liberalizacije finansijskog tržišta* koja nije praćena odgovarajućom regulatornom strukturom, siguran recept za ekonomsku nestabilnost su i više kamatne stope. *Privatizacija* koja nije praćena politikama u oblasti konkurencije i previd da se osigura da monopoli ne budu zloupotrebljeni, može voditi višim cenama za potrošače. Fiskalna strogost vođena naslepo, pod pogrešnim okolnostima, može izazvati visoku nezaposlenost i poništenje socijalnog ugovora (Stiglic, 2006: 96). Ako je MMF potcenio rizike za siromašne kao rezultate njegovih razornih strategija, on je isto tako potcenio i dugoročne socijalne i političke troškove politika koje su opustošile srednju klasu, a obogatile manjinu na vrhu.

Rezultati politika nametnutih Vašingtonskim konsenzusom

Za najveći broj zemalja koje su prigrlile njegove dogme, rezultati nisu bili ohrabrujući: spor razvoj, a ako je i bilo rasta on je bio na strani manjine – krio se u tajnosti, loše vođene krize, razočaranje tranzicionog puta iz komunizma u tržišnu ekonomiju.

Gledano unatrag, razvojne strategije iz pedesetih i šezdesetih nisu održane, a ni mali uzlet rasta početkom devedesetih takođe nije trajao. Proboj rasta početkom devedesetih bio je nešto malo viši od nadoknađivanja. Svakako da postoje i alternativne strategije koje se razlikuju, ne samo u prioritetima već i u politikama. Na primer: strategije koje uključuju zemljišne reforme, ali ne i liberalizaciju tržišta kapitala, potom one koje obezbeđuju politike konkurencije pre privatizacije, i najzad one koje obezbeđuju da trgovinska liberalizacija prati stvaranje novih poslova (Stiglic, 2006: 99). Suština slobode je u pravu da se napravi izbor i da se prihvati odgovornost koja ide sa tim. Svaka zemlja bi trebala da ima potrebu razmatranja alternativa, da kroz demokratske političke procese napravi sopstvene izbore. To je trebao da bude u prošlosti zadatak međunarodnih ekonomskih institucija – da obezbede zemljama potrebna sredstva da se same informišu i naprave izbore, uz razumevanje posledica i rizika svakog od njih.

BUDUĆNOST PROMENA I REFORMSKI IZAZOVI GLOBALNIH INSTITUCIJA

Globalizacija danas nije u interesu siromašnih, a u mnogim delovima sveta deluje i nepovoljno na životnu sredinu, i ne doprinosi stabilnosti globalne ekonomije. Tranzicijom od komunizma ka tržišnoj ekonomiji se tako loše upravljalo da je (sa izuzetkom Kine, Vijetnama i nekoliko istočnoevropskih zemalja) uglavnom došlo do eskalacije siromaštva dok su dohoci strmoglavno padali. Globalno planiranje i upravljanje krizama moguće je isključivo uz nove i efikasnije instrumente u cilju rešavanja globalnih problema (Vukašinović, 2011: 32). Arhitekta vladajuće forme globalizacije („neoliberalna elita moći“) predstavlja i pokretačku (destruktivnu) silu globalizacije i veliku prepreku u njenoj humanijoj formi. Dvadeseto stoleće započinje snažnim samopouzdanjem i optimizmom, verom u neki humaniji svet utemeljenom u vladavini uma, dok njegov kraj biva obeležen sa svetskim ratovima, plimom unutardržavnih lokalnih ratova, odaje sliku najdublje sumnje u racionalnost elita koje su na kormilu društva. Najveću pretnju globalizaciji danas predstavlja sama globalizacija koja sadrži seme vlastite destrukcije (Pečujlić, 2002: 195). Ako pođemo od ideologije i interesa, moramo reći da međunarodne institucije moraju postavljati pravila kojih će se pridržavati, raditi u interesu svih i vršiti pravilnu raspodelu. Mi ne možemo vratiti proces globalizacije unazad, ali je zato možemo učiniti

funkcionalnijom, a da bi to bilo moguće moraju postojati globalne javne institucije koje bi pomogle da se pravila uspostave. Fundamentalna promena koja je potrebna da bi globalizacija proradila na način na koji treba, jeste promena u funkciji upravljanja. Ovo u MMF-u i Svetskoj banci iziskuje promene u glasilačkim pravima, a u svim međunarodnim ekonomskim institucijama zahteva promene koje obezbeđuju da se u STO ne čuju samo glasovi ministara trgovine, a u MMF-u i Svetskoj banci ministara finansija i trezora.

„Paradoks savremene svetske politike je u tome što se svet, oslobođen parališućeg pritiska hladnog rata, sada mora suočiti sa nizom izazova koji su isto toliko preteći koliko i potencijalno neukrotivi, a rad nam pokazuje da i najveći paradoksi leže u delovanju globalnih ekonomskih institucija“ (Kegli & Vitkof, 2006: 892). Najbolji način da se osigura veća odgovornost međunarodnih finansijskih institucija za položaj siromašnih, životnu sredinu, kao i šire političke i ekonomske probleme, jeste da se poveća otvorenost i transparentnost. Što se više neka institucija bavi opštim vrednostima, relevantnija postaje njena demokratska legitimnost (Vuletić, 2003: 302). Čini se da u MMF-u smatraju da sklonost za tajnošću prirodno ide uz njihov posao, ali MMF nije privatna banka već javna institucija. Stoga od velike važnosti predstavlja reformisanje MMF-a i globalnog finansijskog sistema.

Prema našem mišljenju, među ključnim reformama koje su neophodne, da bi se zaustavili negativni efekti globalizacije i međunarodnih globalnih institucija i sprovela adekvatna pravila za bolji razvoj i napredak svih, jesu sledeće: unapređenje bankarske regulative kako normativno, tako i u primeni; prihvatanje velikih ekstrenalija (opasnosti liberalizacije tržišta kapitala, i tzv. „vrućeg novca“) uz poželjne intervencije uključujući i one koje se čine kroz bankarski i poreski sistem; reforma institucija banknota i mirovanja kao i manje oslonca na bailout-e; poboljšanje mreža socijalne zaštite, zdravstvenog osiguranja, i upravljanja rizikom, adekvatni propisani načini reagovanja na krize. Neophodno bi bilo izgraditi i adekvatnu reformu STO i uravnotežiti njen program kao i izvršiti sveobuhvatnu reformu Svetske banke i njene razvojne pomoći.

* * *

Započinjanje dubokih tranzicionih promena bez sagledavanja posledica „prošlog stanja“, mogućnosti i stvaranja jasne slike budućeg uređenja i napretka upravo ostavlja prostora današnjim „globalnim moćnicima“ za sopstvene zakulise „novoga sveta“. Nema nigde lakog puta i olake „pretvorljivosti“ bez sagledavanja činjenica. Put sigurnog razvoja i prosperiteta je u postepenim i unapred konstruisanim putevima promene. Ta vrsta razvoja se neće ostvariti ako samo par ljudi diktira politike koje zemlja mora bespogovorno slediti.

Razvijene zemlje bi trebale da eliminišu svoje trgovinske barijere, dok zemlje u razvoju moraju same da preuzmu odgovornost za svoje blagostanje.

One bi trebale biti ohrabrene da usvoje zakonodavstvo o bankrotu i regulatorne strukture prilagođene njihovoj sopstvenoj situaciji, a ne da prihvataju šablone propisane za nerazvijene.

Preuzimanje recepata u vidu „šok terapije“, videlo se na primeru postsocijalističkih zemalja – neadekvatna je metoda, rezultati su poražavajući: pad bruto društvenog proizvoda, socijalni troškovi, nezaposlenost, nejednakost, kriminal, korupcija i ogromna zaduženost ovih zemalja. Put je u prilagodljivosti i razvoju u skladu sa mogućnostima svoje zajednice, uz „recepte“ skrojene na empirijskim osnovama jedne zajednice i za tu zajednicu.

I birokratija kao i narod stiču loše navike i nije laka promena stečenih navika, a prilagođavanje promenama može biti bolno. Ali bez presedana, međunarodne institucije moraju započeti promene da bi nastojale i učinile da globalizacija funkcioniše. Uz više odgovornosti, transparentnosti, uz pravila koja će biti „viđena“ i koja će se sprovesti, globalne ekonomske institucije mogu zaustaviti negativne tokove i zadobiti novu preorijentaciju u društvenom životu. Dok nauka, koja je danas tek na polaznim hipotezama, naslućivanjima, mora da se pokrene i uz nova saznanja ukaže na neminovnost kretanja kako bi se uhvatila u koštac sa globalnim tokovima ka budućem napretku.

LITERATURA

- [1] Egon Macner, Monopolarni svetski poredak, Dosije, Beograd, 2003;
- [2] Erik Reinert, Globalna ekonomija, Čigoja štampa, Beograd, 2006;
- [3] Erik Reinert, Spontani haos, Čigoja štampa, Beograd, 2010;
- [4] Entoni Gidens, Odbegli svet, Stubovi kulture, Beograd, 2005;
- [5] Milorad Vukašinić, Rat za duše ljudi, Rantec, Beograd, 2011;
- [6] Miroslav Pečujlić, Globalizacija: dva lika sveta, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002;
- [7] Noam Čomski, Šta to hoće Amerika, IZPS, Beograd, 1995;
- [8] Radoslav Gaćinović, Političko nasilje i globalizacija, Draslar partner, Beograd, 2009;
- [9] Sreten Sokić, Ekonomija Srbije, C-print, Beograd, 2011;
- [10] Čarls Kegli, Judžin Vitkof, Svetska politika, Prometej, Beograd, 2006;
- [11] Džozef Stiglic, Protivrečnosti globalizacije, SBM-x, Beograd, 2004.
- [12] Vladimir Vuletić, Globalizacija-mit ili stvarnost: sociološka hrestomatija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003;
- [13] Dani Rodrik, Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion?, Harvard University, January 2006, 1-29;
- [14] Williamson, John. „Did the Washington Consensus Fail?“ Outline of Remarks at CSIS. Washington DC: Institute for International Economics, November 6, 2002.

Andrijana Aškrabić

ECONOMIC POLICY IN THE CONTEMPORARY INTERNATIONAL GLOBAL INSTITUTIONS

Abstract:

The subject of analysis in this paper is the importance and the role of the world economic policy in the view of modern processes of globalization and new forms of government of the world market with the recommendations of international global institutions. Economic policy and its implementation is fundamental to any social progress and development, but also depends on reform concepts and their implementation especially the countries in transition. The main goal of any economic policy is economic prosperity and development. However, what is happening nowadays is that the economic policy fell under the influence of political interests and objectives of today's power, whose embodiment is found in global institutions.

If the economic policy was holding the reins and if the people of science, who were engaged in forming the policy recommendations, distanced themselves from all forms of politicization and ideological interests of those in power, we could now discuss the success of economic processes and trends. We approached the analysis of the present state of economic processes and trends from two aspects, the aspect of transition from planned (command) economy to the market economy with the effects of global processes; consequently the analysis is dedicated to the global financial institutions and their 'recipes'. We will try to examine the ways of economic processes and trends, to introduce a new path in the reconstruction of the current state of global world and offer solutions to overcome the crisis affected by global economic institutions which have authority over many today's economic trends.

Key words:

economic policy, global economic institutions, transition, globalization, the Washington Treaty, economic system, economic science.

Luka Z. Božović

Finansiranje političkih aktivnosti u Srbiji od 2011.

Sažetak:

Finansiranje političkih partija u Srbiji kontroverzno je pitanje od početka višepartijskog sistema. Novo zakonodavstvo koje reguliše ovu oblast ima više ciljeva, od kojih su je možda najvažniji uvođenje reda u ovu oblast i podizanje nivoa transparentnosti. Važno je razmotriti vrste prihoda koje partije mogu da ostvaruju, zabrane i ograničenja u prikupljanju finansijskih sredstava, i domete novog zakona. Takođe, treba istaći i gde se to zakon razlikuje u odnosu na staro zakonodavstvo.

Ključne reči:

politike partije, finansiranje, javni izvori, privatni izvori, redovan rad, izborna kampanja

Od uvođenja višepartizma u Srbiji, jedno od najkontroverznijih pitanja koje se tiče političkih partija je pitanje njihovog finansiranja. Pitanje finansiranja partija naročito se aktuelizuje u predizbornom periodu, često putem međusobnih optužbi političkih oponenta da nelegalno stiču finansije, da iza njih stoje finansijski centri moći, ili da koriste državne resurse kako bi stekli korist. Takođe, prilikom donošenja nekih odluka u parlamentu, opozicija često optužuje vlast da je odluka koja se donosi u interesu finansijskih centara moći, koji doniraju partije. Upliv novca u politiku oduvek je bio praćen kontroverzama, a kontrola novca u politici je bila cilj savremenih demokratija. Iz tog razloga danas su načini finansiranja limitirani, i teži se transparentnosti novca u politici. To je, razume se, u interesu građana koji će ovako znati koji interesi se kriju iza koje partije, pa će im donošenje odluke o davanju glasa određenoj partiji biti olakšano. Izborne kampanje često su skupe, a cifre koje su u igri su ogromne. Tako, u Sjedinjenim Američkim Državama, u njihovom dnevnom listu „USA Today“ na naslovnoj strani može da se pročita naslov „Obama vodi u trci za novcem“, što pokazuje i kakav je odnos medija prema predizbornoj trci. Pažnja je usmerena ka kandidatima, ali naslov govori da je novac važan.

Pitanje regulisanja tokova novca jedno je od najvažnijih pitanja za države u tranziciji, a Srbija danas to svakako jeste. Finansiranje političkih partija, kako u Srbiji, tako i u svim drugim demokratijama, tesno je povezano, gotovo izjednačeno sa pitanjem korupcije. Kada govorimo o situaciji u Srbiji, moramo napomenuti da zakonodavna tradicija u ovoj oblasti nije za pohvalu, i da nije postojala. Prvi relativno celovit i koherentan, na međunarodnim preporukama zasnovan Zakon koji je regulisao pitanje finansija političkih partija bio je donet tek 2003. godine. Zakon se, međutim, praktično i nije sprovodio, otpor stranaka je bio veliki, a spisak razloga za donošenje novog zakona je bio veoma dugačak. Između ostalog, stari Zakon o finansiranju političkih partija nije obuhvatao sve učesnike izbora, a finansijski izveštaji kontrolisani su od strane Republičke izborne komisije i Odbora za finansije Narodne skupštine Republike Srbije. Oba tela sastavljena su od predstavnika političkih partija, što nije ulivalo poverenje u ove institucije. Prve izmene zakona su došle 2008. kada je kontrola finansijskih izveštaja preneti sa pomenutih tela na Agenciju za borbu protiv korupcije, koja pripada četvrtoj grani vlasti, nezavisnim regulatornim telima. Nažalost, ovo telo se našlo u nezavidnom položaju, i našlo se između visokih očekivanja i nikakve prakse primene zakona do tog trenutka. Situacija nije bitno promenjena, pa je dve godine kasnije postalo očigledno da je neophodno da se oblast finansiranja političkih partija reguliše bolje, što je rezultovalo odlukom Vlade Republike Srbije da osnuje radnu grupu koja je radila na pisanju Zakona o finansiranju političkih aktivnosti. Konačno, zakon o finansiranju političkih aktivnosti usvojen je 2011. godine.

Novi Zakon o finansiranju političkih aktivnosti detaljno je regulisao oblast finansiranja političkih partija, i uneo neke novine u politički život Srbije, ali je i u određenoj meri uvažio zatečeno stanje. Zakon će svoj prvi veliki „test“ imati nakon izbora koji će se desiti najkasnije u maju 2012. godine, nakon kojih će političke partije podneti finansijske izveštaje. Naravno, Agencija za borbu protiv korupcije je od stupanja zakona na snagu aktivna, i bavi se finansiranjem redovnog rada političkih partija, i kontroliše ga. Pitanja na koja treba odgovoriti, a tiču se novog zakona su pitanja gde je to on bolji od prethodnog zakona i na koji način će on urediti pomenutu oblast.

U ovom radu, ograničiću se samo na razmatranje izvora finansiranja političkih subjekata.

IZVORI FINANSIRANJA POLITIČKIH PARTIJA

Najopštija podela izvora finansiranja političkih partija i drugih političkih subjekata bila bi ona koja izvore deli na javne i privatne. Načina prikupljanja novca je mnogo, ali se svi oni mogu svrstati u ove dve grupe. I jedna i druga vrsta izvora ima svoja ograničenja, tj. argumente za i protiv. U praksi se zato koristi kombinacija ovih izvora kako bi se postigli određeni demokratski i razvojni efekti.

Javni izvori finansiranja su oni koji dolaze iz državnog budžeta čiji određeni deo je namenjen finansiranju partija. To je posledica mišljenja da su partije osnov funkcionisanja institucija, da su one te koje povezuju i artikulišu mnoštvo interesa, i da su neophodne za funkcionisanje države i demokratije. Ipak, treba imati u vidu da su partije te koje određuju državnu politiku, pa se zato o državnom finansiranju može govoriti kao o partijskom finansiranju sopstvenih aktivnosti (Mair po Stojiljković, 2011: 7). Sistemi koji koriste ovaj vid finansiranja razlikuju se prevashodno po vrsti (izvorima) ovih davanja – privatna i javna, ali i po njihovoj nameni – za finansiranje redovnih političkih aktivnosti ili finansiranje izbornih kampanja. Naravno, postoji i mogućnost kombinovanja, tj. davanja kako za redovan rad, tako i za izbore na različitim nivoima. Državna davanja ne moraju samo biti novčana, već mogu biti i nenovčana, indirektna. Indirektna davanja bi bilo obezbeđivanje nekog resursa partijama od strane države po ceni povoljnijoj od tržišne. Primera radi, to je oslobađanje troškova izborne komunikacije i izborne korespondencije (Stojiljković, 2011: 12), a može da bude i na primer ustupanje opštinskih prostorija političkim partijama (pod jednakim uslovima naravno) za partijske tribine i sastanke.

Privatni izvori finansiranja su sastavljeni od sredstava prikupljenih unutar partije, i od sredstava koji dođu od strane fizičkih i pravnih lica van okvira partije. Sredstva prikupljena unutar partije su u glavnom članarine, pokloni i prilozi članova, ali i prihodi koje partija ostvaruje od raznih oblika partijskog preduzetništva⁵. Sredstva koja dolaze „spolja“ su prilozi i pokloni fizičkih i pravnih lica, van partije, ali i sredstva koja može da donira recimo indirektni član partije, kao što je sindikat⁶ ili neka interesna grupa. Članarine su tradicionalni izbor prihoda, i korene vuku iz radničkih partija, koje su okupile veliki broj članova, pa su imale veliki broj malih priloga koji im je pomogao. Pitanja članarine regulisana su statutima partija, ali je njihov udeo u ukupnim приходima stranke opao, a količina novca prikupljena ovim putem je neznatna. Takođe, sa tendencijom opadanja broja članova u političkim partijama u Evropi, logično je da je udeo prikupljen putem članarina sve manji. Unutarpartijski izvor prihoda predstavljaju i **prihodi ostvareni organizovanjem stranačkih priredbi, proslava i manifestacija, prodajom promotivnog materijala i organizovanjem aukcija**, kao i prihodi od rada partijskih klubova, organizovanja lutrija i pružanja usluga građanima (Stojiljković, 2011: 8). Ovakvi primeri postoje recimo u Velikoj Britaniji gde

5 U nekim državama je partiji dozvoljeno da prodaje svoj promotivni materijal, a u nekim ne, što je jedan od oblika partijskog preduzetništva, a generalno izvor prihoda od partijskog preduzetništva je regulisan od države do države na različite načine.

6 Naravno, ako je dozvoljeno kolektivno članstvo u partiji, i doniranje partija od strane sindikata.

se često organizuju lutrije za članstvo, ali i za ostale građane. Naročito je sekcija mladih Laburista aktivna u prikupljanju sredstava na ovaj način. Sa druge strane, mogući su i **prilozi i pokloni od fizičkih i pravnih lica**. Partije su manje ili više sposobne za razne oblike prikupljanja sredstava (fundraising), pa se na ovaj način sakupljaju najveće svote novca za izborne kampanje. Iako partije leve orijentacije često vole da tvrde da se pre oslanjaju na „po par prikupljenih funti od više od milion ljudi“ nego na „po par miliona od samo par ljudi“, aludirajući na velike centre finansijske moći koji češće staju iza desno, liberalno orijentisanih partija, ni one nisu „imune“ na velike donatore, i na milionske iznose kojima potpomažu svoje kampanje.

Istovremeno, prilozi fizičkih i pravnih lica su i najviše kritikovani i osporavani izvor prihoda za stranačke finansije (Stojiljković, 2011: 9). Jasno je da je moguće da se moć koncentriše u uskom krugu bogatih ljudi, koji daju izdašne priloge partijama, ali za uzvrat traže određenu korist za sebe. Ova opasnost jedna je od stvari koja se reguliše zakonodavstvom koje rešava pitanje finansiranja partija, pa se, recimo, tako zabranjuju anonimni prilozi, o čemu će kasnije biti reči. Da bi se polje za „manevrisanje“ očiglednih oligarha smanjilo, uvode se i ograničenja u visini prihoda koje pravno ili fizičko lice može da partiji, a određen broj potencijalnih davaoca je u startu isključen zbog eventualnih problema koji mogu da nastanu njihovim mešanjem u rad partija.

POLITIČKI SUBJEKTI UMETO PARTIJA

Aktuelni zakon o finansiranju političkih subjekata u svom tekstu koristi pojam „politički subjekti“, a ne, kao što je to ranije bio slučaj, „političke partije“. Ova izmena, koja naizgled deluje nevažno, od velikog je značaja za regulisanje trošenja novca, pre svega u izbornoj kampanji. Naime, stari zakon nije obavezivao koalicije ili grupe građana koje izlaze na izbore da podnose finansijske izveštaje o trošenju novca po okončanju kampanje. Primera radi, nekadašnja članica i jedna od liderki Srpske radikalne stranke, Maja Gojković, je na proteklim lokalnim izborima u Novom Sadu nastupila sa listom grupe građana. Po okončanju kampanje, jednostavno se došlo do toga da obaveza podnošenja pomenutog izveštaja ne postoji, pa do dan danas izveštaj nije podnet. Takođe, aktuelne špekulacije oko Ujedinjenih regiona Srbije koje vodi Mlađan Dinkić otvaraju pitanje da li je reč o jednoj političkoj partiji, velikoj koaliciji, udruženju partija, ili možda nevladinoj organizaciji. To dalje vodi pitanju kako će oni nastupiti na izborima, i kako će se finansirati. Na ovaj način, obuhvaćene su i koalicije, i pojedinačne partije i grupe građana. Od početka primene ovog zakona, dakle, ni jedan politički subjekat neće moći da izbegne podnošenje izveštaja o trošenju novca u izborne svrhe po okončanju izbora.

PRIVATNI I JAVNI IZVORI U ZAKONU O FINANSIRANJU POLITIČKIH SUBJEKATA

Zakon dozvoljava i javno i privatno finansiranje političkih partija u Republici Srbiji. Zakon razdvaja finansiranje redovnog rada i izborne kampanje. Kombinacija privatnog i javnog finansiranja predstavlja dobro rešenje, zato što se na taj način u dobroj meri umanjuju negativni efekti korišćenja samo jednog od dva načina finansiranja.

U nastavku rada slediće pregled načina finansiranja partija u Srbiji, i to tako što će prvo biti predstavljeno finansiranje redovnog rada, a zatim i finansiranje izborne kampanje. U oba slučaja, biće reči i o javnim i o privatnim izvorima novca koji stoje na raspolaganju političkim subjektima.

FINANSIRANJE REDOVNOG RADA

Zakon, kao što je već rečeno, definiše pojmove na samom početku, pa kao političku aktivnost određuje „redovan rad i izbornu kampanju političkog subjekta kao podnosioca proglašene izborne liste i predlagača kandidata za predsednika Republike, narodne poslanike⁷, i odbornike“ (Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, 2011: 1). Redovan rad je politička aktivnost političkog subjekta koji se ne odnosi na izbornu kampanju (Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, 2011: 1).

Redovan rad se finansira sredstvima u visini od 0,15% rashoda budžeta Republike Srbije, autonomne pokrajine, odnosno rashoda budžeta jedinice lokalne samouprave, a obezbeđena su za finansiranje redovnog rada političkih subjekata čiji su kandidati izabrani za narodne poslanike, poslanike, odnosno odbornike. Očigledno je da zakon predviđa sredstva za redovan rad samo političkim subjektima koji imaju izabrane predstavnike na nekom od nivoa vlasti. Ovo rešenje, iako deluje logično, sa druge strane, otežava delovanje političkih subjekata koji nemaju izabrane predstavnike. Rešenje koje njima omogućava finansiranje, bar za minimalno „poslovanje“ bi možda bilo prihvatljivije. To naročito otežava stvaranje novih političkih partija, odnosno subjekata, ako se uzme u obzir da za osnivanje partije zakon zahteva 10.000, odnosno za stranke nacionalnih manjina 3.000 potpisa. Ova dva zakonska rešenja ograničavaju stvaranje novih političkih partija, bilo na lokalnom, bilo na nacionalnom nivou. Može se reći da ove dve, restriktivne, mere praktično ukрупnjavaju političku scenu.

Pomenuta sredstva raspodeljuju se u skladu sa brojem glasova koji je politički subjekat osvojio na izborima. Uvodi se sistem raspodele u kome

⁷ Poslanik je izabrani član Skupštine AP Vojvodine.

se broj glasova političkog subjekta koji se uzima kao osnovica za raspodelu sredstava obračunava tako što se broj glasova do 5% važećih glasova svih birača koji su glasali množi koeficijentom 1,5, a broj glasova preko 5% važećih glasova svih birača koji su glasali množi koeficijentom 1 (Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, 2011: 8). Uvođenjem koeficijenta došlo se do idealnije proporcionalnosti u raspodeli sredstava. Ovo rešenje vodi nas do stanja u kome će stranke sa osvojenim manjim brojem glasova imati procentualno nešto više novca, od onih stranaka koje su osvojile veći broj glasova. U „Vodiču kroz Zakon o finansiranju političkih subjekata“ koji je objavila Agencija za borbu protiv korupcije, ovo je ilustrovano na sledeći način. Primer je opština u kojoj se izdvaja 100.00000 dinara za redovno finansiranje, a u raspodeli učestvuje pet subjekata. Ukupan broj važećih glasova je 50.000. Raspodela izgleda ovako⁸:

	Lista 1	Lista 2	Lista 3 (manjinska)	Lista 4 (koaliciona)	Lista 5
Broj osvojenih glasova	7000	27000	2000	8000	6000
Procent osvojenih glasova	14%	54%	4%	16%	12%
Broj glasova kao osnovica za raspodelu novca	$(2500 \times 1,5) + (4500 \times 1) = 8250$	$(2500 \times 1,5) + (24500 \times 1) = 28250$	$(2500 \times 1,5) = 3000$	$(2500 \times 1,5) + (5500 \times 1) = 9250$	$(2500 \times 1,5) + (3500 \times 1) = 7250$
Procent glasova kao osnovica za raspodelu novca	14,7%	50,5%	5,4%	16,5%	12,9%
Sredstva koja dobija subjekt	7366071	25223214	2678571	8258929	6473214
Raspodela unutar subjekta	7366071	25223214	2678571	Stranka 1(60%) = 4955357 Stranka 2 = 3303571	6473214

⁸ Tabela je preuzeta iz Vodiča kroz Zakon o finansiranju političkih subjekata

Lista broj 4, tretirana kao politički subjekt, je koalicija sastavljena od dve političke partije. Njihov je međusobni dogovor kako će podeliti novac za redovno finansiranje koji se na mesečnom nivou izdvaja za celu listu. U ovom slučaju to je 60% : 40%. Taj odnos definiše se u koalicionom sporazumu. To je i preporuka političkim partijama koje ulaze u koalicije, zato što ako ovo pitanje nije regulisano koalicionim sporazumom, i ako se novac ne uplaćuje na odvojene račune, može doći do problema ukoliko dođe do razilaženja partija. U suprotnom, može da se desi da partija na čiji račun biva uplaćen novac (obično najveća u koaliciji, ona koja je okuplja), uskrati sredstva drugoj partiji u koaliciji zbog nesuglasica.

Kada je reč o računima, politička partija može da ima više od jednog, ali svi moraju da imaju isti identifikacioni broj, uključujući i devizni račun, i preko tih računa mora da se vrši sav promet sredstava koja su namenjena za finansiranje redovnog rada, ili pak izbornih kampanja. Dakle nije važno samo koliko takvih računa postoji, već je, pre svega važna namena tih računa.

Važno je napomenuti da u sredstva iz javnih izvora, i ona koja su namenjena finansiranju redovnog rada, spadaju i usluge i dobra iz javnih prihoda. Te usluge pružaju organi svih nivoa vlasti, ali i organizacije čiji su oni osnivači. Obaveza onih koje ove usluge pružaju je da svim političkim subjektima obezbede njihovo korišćenje pod jednakim uslovima. Ovo rešenje se može ilustrovati recimo korišćenjem svečanih sala opštine za stranačke skupove i tribine. Ovakvo zakonsko rešenje omogućava svim političkim subjektima da ove prostorije koriste, bez obzira na to ko je na vlasti, a ko u opoziciji. Ipak, ne sme se zaboraviti ono što Agencija za borbu protiv korupcije često ističe, a to su odredbe Zakona o agenciji za borbu protiv korupcije koje izričito zabranjuju da stranački funkcioneri koriste javna dobra i resurse za promociju političke stranke ili političkog subjekta kome pripadaju.

Pored javnih, u igri su i privatni izvori, pa se tako politički subjekti mogu finansirati i na ovaj način. Davanja predstavljaju zbiran naziv za članarinu i prilog koje dolazi od fizičkog ili pravnog lica i sliva se u kasu političkog subjekta. Zakon o finansiranju političkih subjekata definiše „vrednost davanja“ kao ukupnu vrednost svih davanja (prilog, članarina) koju jedno fizičko ili pravno lice daje političkom subjektu na godišnjem nivou (Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, 2011: 2). Privatni izvori finansiranja koje zakon navodi su članarina, prilog, nasledstvo, legat, prihod od imovine i zaduživanje kod banaka i drugih finansijskih organizacija u Republici Srbiji.

Visinu članarine određuje politička stranka svojim statutom, a plaća se u novcu. Član političke stranke je dužan da članarinu plaća isključivo sa svog računa, osim ako ona iznosi manje od 1000 dinara na godišnjem nivou. Ovo rešenje je dobro iz razloga što se sada neće dešavati situacije u kojima se od jednom, na ime članarina, na račun partije slije velika količina novca što je bio način da se novac iz sive ili crne zone sliva u legalne tokove. Plaćanje članarine u gotovini, za iznose manje od 1.000 dinara godišnje, obavezuje ovlašćeno

lice u partiji da izda priznanicu, tako da postoji evidencija o prilivu novca od članarine. Naravno, postoji i mogućnost da partija ne traži članarinu od svojih članova (Socijaldemokratska unija), ali i da neki funkcioneri partije plaćaju članarinu u većem iznosu. Tako na primer u Demokratskoj stranci Srbije visina članarine ide od 50 dinara za člana, do maksimalnih 2.000 dinara za predsednika stranke na mesečnom nivou (Pravilnik o članarini, 2011: 1).

Prilog je drugi novčani iznos koje fizičko ili pravno lice donira političkom subjektu. To može biti i poklon ili bilo koja usluga koja je pružena pod uslovima povoljnijim od tržišnih. Jedna od razlika priloga u odnosu na članarinu je to što se prilog, za razliku od članarine, oporezuje. Onaj ko daje prilog, ako obavlja privrednu delatnost, mora da uz prilog, u određenom roku, dostavi potvrdu ili izjavu političkom subjektu, da nema dugova po osnovu javnih prihoda, a da nije ni vršio u u poslednje dve godine delatnost od opšteg interesa po osnovu ugovora. S obzirom da je bilo slučajeva da pravna lica, koja duguje po osnovi poreza i doprinosa za svoje zaposlene, pa čak i plata, budu finansirani strankama, ovo zakonsko rešenje je kreirano da spreči takvu praksu. Na ovaj način, Zakon je utvrdio odgovornost ne samo političke partije, nego i njenih finansijera.

S obzirom na moguć negativan uticaj novca na politiku, koji zakon treba da spreči, postavljena su i ograničenja u pogledu visine i zabrane u pogledu neprihvatljivih izvora finansiranja. Kako se ne bi došlo u situaciju da finansijeri doniraju enormne količine novca, što logično, vodi traženju neke usluge od kandidata (ako bude izabran) za uzvrat, ograničenja u pogledu visine sredstava su postavljena u većini demokratski uređenih država.

U Srbiji, Zakon o finansiranju političkih aktivnosti definiše već pomenutu maksimalnu vrednost davanja, i to na godišnjem nivou. Jedno fizičko lice može da donira političkim subjektima za redovan rad do 20 prosečnih mesečnih zarada, a jedno pravno lice do 200 prosečnih mesečnih zarada. Obaveze donatora su već pomenute, a obaveza političke partije je da svako davanje čija vrednost prelazi jednu prosečnu mesečnu zaradu objavi na svom sajtu u roku od osam dana od kad vrednost davanja premaši jednu prosečnu platu. Partija objavljivanjem imena i prezimena donatora, ili imena pravnog lica, obezbeđuje transparentnost u svom finansiranju. Jedan deo političkih partija u Srbiji praktikuje i tzv. partijski porez, pa tako funkcioneri tih partija uplaćuju deo svojih primanja u obliku prihoda svojoj partiji. Na sajtu Demokratske stranke se recimo može videti da to rade neki ministri u aktuelnoj Vladi, narodni poslanici iz aktuelnog sastava parlamenta ili direktori javnih preduzeća koje je ta stranka postavila. Ono što je jedna od novina koju je aktuelni zakon uveo je da visina ukupnih prihoda iz privatnih izvora koje jedna stranka prikupi nije ograničena visinom prihoda iz javnih izvora te stranke. Ovo je dobro rešenje, pošto bi u suprotnom stranke sa većim brojem mandata, a samim tim i većom količinom novca, mogle zakonski da prikupe više novca od manjih što bi im dalo prednost.

TROŠENJE SREDSTAVA ZA REDOVNI RAD

Jedna od aktuelnih polemika u medijima je ona o tome na šta je dozvoljeno trošiti sredstva za redovan rad političkih subjekata. Polemika je pokrenuta i zahvaljujući radu Agencije za borbu protiv korupcije i slučajeva koji su pokrenuti pred nadležnim sudovima. Zakoni koji rešavaju ovo pitanje su Zakon o političkim strankama, i naravno Zakon o finansiranju političkih aktivnosti. Zakon o političkim strankama određuje **političku stranku kao „organizaciju građana slobodno i dobrovoljno udruženih, osnovanu radi ostvarivanja političkih ciljeva demokratskim oblikovanjem političke volje građana i učešća na izborima“** (Zakon o političkim strankama, 2009: 1). Ovo određenje rešava pitanje da li politička partija može da se bavi humanitarnim radom. Odgovor je ne. Politička partija nije osnovana da bi se bavila bilo kojom vrstom humanitarnog rada. Trošenje bilo kakvog novca na organizovanje akcija dobrovoljnog davanja krvi, prikupljanja sredstava u humanitarne svrhe i sl. zabranjena je. Član 19. Zakona o finansiranju političkih aktivnosti definiše da se sredstva za finansiranje redovnog rada smeju trošiti za funkcionisanje i propagiranje ideje političkog subjekta i navodi neke od mogućih troškova (rad sa biračima i članstvom, istraživanja, edukacija, plate zaposlenih, komunalni troškovi,...). Na kraju liste navedeno je da je moguće trošiti novac i za troškove „drugih sličnih aktivnosti“, pošto je teško zaključiti potpuno spisak. Ovako je izbegnuto da zbog nekih troškova koji bi nastali, a nisu navedeni, partija prekrši zakon kako bi ih izmirila. Ono što je važno je da se novac za redovan rad ne sme trošiti na finansiranje izborne kampanje, pre nego što je ona i raspisana. Ovo pitanje je aktuelizovano u srbijanskim medijima u proteklom periodu zbog aktivnosti političkih subjekata koji su krenuli u „kampanju pre kampanje“. U skladu sa zakonom dozvoljeno je promovisati stranku, lidera stranke, ali ne sme se pozivati na glasanje i ne smeju se isticati kandidati ili izborni programi. Primera radi, Liberalno demokratska partija je u okviru promovisanje nove koalicije Preokret u nekim opštinama u Beogradu istakla svoje kandidate za predsednike opština i platila reklame u dnevnim listovima.

Drugi aktuelan slučaj je slučaj političke partije G17 plus koja je platila aktivnosti Ujedinjenih regiona Srbije, koji su registrovani kao udruženje građana, što je takođe zabranjeno.

Zanimljiva odredba je i ona koja političke subjekte obavezuje da 5% od ukupnog iznosa a finansiranje redovnog rada na godišnjem nivou izdvoji za stručno usavršavanje članstva i međunarodnu saradnju. Sada su stranke u obavezi da svoje članstvo edukuju i na taj način razvijaju svoje kapacitete, što će svakako pogodovati ugledu političkih stranaka u Srbiji.

FINANSIRANJE TROŠKOVA IZBORNE KAMPANJE

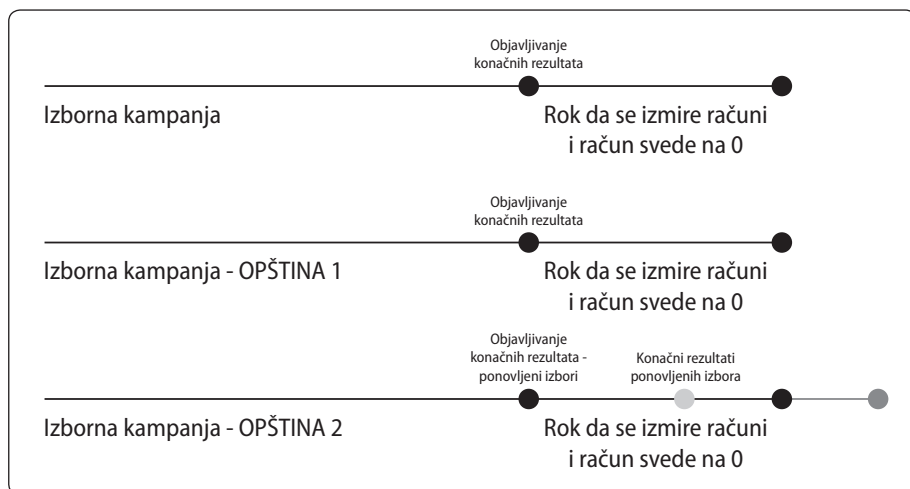
Izborna kampanja je skup aktivnosti političkog subjekta, a Zakon određuje i njeno trajanje – od dana raspisivanja izbora do dana proglašavanja konačnih izbora od strane nadležnog organa. Sredstva namenjena izbornoj kampanji takođe mogu da dođu i iz javnih i iz privatnih izvora. Sredstva iz javnih izvora za pokriće troškova izborne kampanje obezbeđuju se u godini u kojoj se održavaju redovni izbori, o iznosu od 0,1% rashoda budžeta Republike Srbije, rashoda budžeta autonomne pokrajine odnosno rashoda budžeta lokalne samouprave, za godinu za koji se budžet donosi (Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, 2011: 9). Zakon određuje i da su nadležni organi dužni da obezbede ova sredstva i u slučaju održavanja vanrednih izbora. Ovo obuhvata izbore za predsednika Republike, narodne poslanike, poslanike i odbornike. Ako se više izbora održava paralelno, oni se moraju posmatrati odvojeno.

Sredstva za finansiranje izborne kampanje se raspoređuju svim podnosiocima lista (u slučaju izbora za odbornike i narodne poslanike i jedan deo poslanika⁹) tako što se 20% sredstava raspoređuje jednako svima, dok se ostalih 80% dodeljuje podnosiocima lista koje su osvojile mandate, srazmerno broju osvojenih mandata. Ukoliko se izbori održavaju po većinskom sistemu (predsednički i izbori jednog dela poslanika), sredstva se u visini od 50% raspodeljuju ravnomerno predlagачima kandidata, dok se druga polovina sredstava dodeljuje onom kandidatu koji je osvojio mandat. U slučaju dvokružnih izbora, druga polovina se raspodeljuje ravnomerno kandidatima koji učestvuju u drugom krugu.

Fizičkim i pravnim licima se u izbornoj godini, tj. u izbornoj kampanji omogućava da doniraju partije pored davanja za redovni rad i to u istoj maksimalnoj vrednosti davanja kao i za redovan rad. Praktično, maksimalna vrednost davanja političkom subjektu u toku izborne godine se duplira. Ono što je važno je da se ovaj novac daje isključivo za troškove izborne kampanje i ne može se koristiti za redovan rad. Troškovi izborne kampanje su troškovi političke aktivnosti u toku izborne kampanje (Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, 2011: 10). U to spadaju svi oni troškovi koji su nastali prilikom promovisanja političkih ideja i kandidata koje politički subjekat ističe. Postoji širok opseg aktivnosti koje se pod ovo mogu podvesti, što znači da će se svaki trošak moći da se svrsta u trošak izborne kampanje. Zakon jasno definiše šta je izborna aktivnost, a uz konsultovanje Zakona o političim strankama lako se zaključi da je zabranjeno, već pomenuto, finansiranje humanitarnih aktivnosti čiji intenzitet zna da skoči u izbornom periodu (besplatni lekarski pregledi, paketi hrane ili druge humanitarne pomoći, i sl.).

⁹ Polovina poslanika Skupštine AP Vojvodine bira se po proporcionalnom, a polovina po većinskom sistemu

Radi lakšeg praćenja trošenja novca, i kasnijeg podnošenja izveštaja, politički subjekat za račun izbora treba da otvori poseban račun za prikupljanje sredstava za finansiranje izborne kampanje. Taj račun mora biti otvoren, ako već na postoji, po raspisivanju izbora, a pre proglašenja izborne liste ili isticanja kandidata. Sva sredstva namenjena izornoj kampanji slivaju se na ovaj račun i svi troškovi nastali kao posledica izborne kampanje plaćaju se sa ovog posebnog računa. Ukoliko je reč o koaliciji ili grupi građana, račun je takođe obavezan, a reguliše se ugovorom o formiranju ovih političkih subjekata. U momentu raspisivanja izbora na ovom računuu ne sme biti novca, a po proglašenju rezultata on mora da bude sveden na nulu. Zakon ne tretira broj računa, kao što to ne radi za račune koji služe za redovno finansiranje, i bitna je samo namena računa, tj. da li je za lokalne, pokrajinske, republičke ili predsedničke izbore. Račun otvoren za jednu namenu samo se za nju može koristiti. Sredstva sa računa a redovan rad, ali samo ona iz privatnih izvora, mogu se koristiti za troškove kampanje samo ako su uplaćena na račun za troškove izborne kampanje. Politički subjekat mora da vodi računa i o posebnim računima za lokalne izbore, ali s obzirom da je broj računa neograničen, posao je olakšan. Naime, u slučaju ponovljenih izbora u nekoj opštini, ili na izbornom mestu (pa nema konačnih rezultata zbog toga) dobro je imati poseban račun za svaku jedinicu lokalne samouprave u kojoj se održavaju izbori. U slučaju da postoji samo jedan račun, politički subjekat je dužan da ga u roku od 30 dana od proglašenja konačnih rezultata svede na nulu i izmiri sve troškove. Ako se desi da se izbori negde ponove, a da su konačni rezultati ponovljenih izbora nakon isteka tih 30 dana, dolazi se do problema zato što politički subjekat ne može da plati troškove ponovljene kampanje sa računa za redovan rad, a račun za troškove kampanje je već neaktivan. Sledi grafički prikaz ove situacije:



Na prikazu su tri vremenske linije: prva koja predstavlja opšte lokalne izbore, i druge dve koje predstavljaju izbore u dve opštine. U prvoj opštini su izborni rezultati proglašeni istog dana kada i rezultati cele kampanje, i tada počinje da teče 30 dana za podmirivanje svih dugova i svodenje računa za finansiranje kampanje na nulu. U opštini 2, ponovljeni su lokalni izbori, a konačan rezultat je objavljen kasnije. Samim tim za tu opštinu rok se završava kasnije. Ukoliko postoji samo jedan račun za lokalne izbore, politički subjekt može da bude u problemu, zato što neće imati sa kog računa da plati promet nastao u periodu koji je na grafičkom prikazu obeležen crvenom bojom. Taj promet ne može da bude plaćen sredstvima za redovan rad, a račun za finansiranje izborne kampanje je već zatvoren. Zbog ovakvih situacija partije imaju mogućnost da otvore veći broj računa i da spreče eventualne probleme.

Još jedna od novina koju je novi Zakon uveo je izorno jemstvo. Izorno jemstvo je garancija političkog subjekta koji učestvuje na izborima da će vratiti iznos sredstava dobijenih iz javnih izvora za finansiranje izborne kampanje ukoliko ne osvoji 1% važećih glasova, odnosno u slučaju političkog subjekta koji predstavlja i zastupa interese nacionalnih manjina ukoliko ne osvoji 0,2% važećih glasova (Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, 2011: 2). Svaki politički subjekt koji je izjavio da će u kampanji koristiti sredstva iz javnih izvora dužan je da ovo izorno jemstvo položi, a njegova visina je u visini iznosa koji partija dobije od dela koji se svima raspodeljuje u jednakoj meri (20% u slučaju proporcionalnih, ili 50% u slučaju većinskih izbora). Ono može biti u gotovom novcu, hartijama od vrednosti, bankarskim garancijama ili hipotekom. Takođe, terće lice može da položi jemstvo za političkog subjekta, ali se to ne računa kao prilog. Ako politički subjekat ne osvoji dovoljan broj glasova za povraćaj izbornog jemstva, ima 30 dana od proglašenja konačnih rezultata izbora da vrati dobijena sredstva. U suprotnom, ta sredstva će biti povraćena iz sredstava izbornog jemstva.

Sva sredstva koja politički subjekat nije potrošio u toku izborne kampanje dužan je da vrati u budžet Republike Srbije, autonomne pokrajine ili jedinice lokalne samouprave.

ZABRANA FINANSIRANJA

Politički subjekti ne smeju da budu finansirani od strane stranih država, stranih fizičkih i pravnih lica, anonimnih darodavaca, javnih ustanova, javnih preduzeća, itd. Zadužbine ili fondacije takođe ne smeju da finansiraju politički subjekat. Zabrana preduzećima koja obavljaju poslove od javnog interesa jasna je, naročito za ona koja te poslove obavljaju po ugovoru. Na taj način je sprečena kupovina buduće pozicije ili finansiranje u znak zahvalnosti za dobijen posao. Zakon eksplicitno definiše šta je sve zabranjeno. Od finansiranja od strane stranih pravnih lica izuzete su samo međunarodne političke organizacije, što

predstavlja uvažavanje postojećeg stanja od strane zakonodavca. De facto su partije članice političkih internacionala i grupacija bile finansirane od strane tih grupacija, kroz „partijske“ nevladine organizacije ili čak direktno, pa je sad zakon to dozvolio. Ipak, finansiranje od strane međunarodnih političkih organizacija nije dozvoljeno u novcu, već kroz usluge. Sva novčana sredstva koja je politički subjekat primio suprotno odredbi zakona o zabrani finansiranja, dužan je da subjektu od koga ga je primio vrati u roku od 15 dana od prijema, a ukoliko to nije moguće, onda politički subjekat uplaćeni iznos mora da prenese na račun budžeta Republike Srbije u istom roku.

KA TRANSPARENTNOM MODELU

Po Nesmaherovoj klasifikaciji modela kontrole finansiranja političkih stranaka, Srbija se kreće na transparentnom modelu. U osnovi ovog modela je pravo građana da imaju uvid u partijske fondove, njihove izvore i način upotrebe, ali i sposobnost da građani o ovome racionalno i znalački sude kada se opredeljuju kojoj stranci će ukazati poverenje (Nesmaher po Milosavljević, 2008: 131). Neosporno je da je cilj ovakvog zakona da se nivo transparentnosti podigne na zadovoljavajući, što poštuje pravo građana da imaju uvid u izvor finansija partija za koje bi se opredelili. Kada govorimo o sposobnosti građana za „racionalno i znalačko“ suđenje o ovome, ona je na niskom nivou, kako zbog dosadašnje prakse tako i zbog niskog nivoa prosečnog obrazovanja. Ipak, ne mogu se zaboraviti napori Agencije za borbu protiv korupcije, i nekih nevladinih organizacija (NDI, CeSID), na obrazovanju građana o ovoj temi, pa se zato može reći da se Srbija pre kreće ka transparentnom modelu nego što se može tako okarakterisati.

Zakon o finansiranju političkih aktivnosti je zakon koji je Srbiji bio neophodan za dostizanje određenog nivoa transparentnosti u finansiranju političkih subjekata. Transparentnost je neophodna, zato što u suprotnom dolazi do špekulacija, kako u medijima, tako i među građanima o tome ko stoji iza koje partije, pa onda stepen poverenja u političke partije opada. Takva situacija ne pogoduje razvoju demokratije, pošto su partije de facto jedan od najvažnijih činilaca demokratije. Gubitak poverenja u partije šteti demokratiji, naročito tranzicionoj kakvu mi u Srbiji imamo. Takođe, pošto su partije te koje u većini slučajeva delegiraju kadrove u institucijama, poverenje i u te institucije opada. To takođe ne pogoduje konsolidaciji demokratije u Srbiji. Novi zakon je političkim subjektima dao veću slobodu u legalnom prikupljanju sredstava, a ukinuo je i neka ograničenja starog zakona. Sve u svemu, ovakav zakon bio je potreban demokratiji u Srbiji, i ako se bude primenjivao dovešće do pozitivne promene. Njegov prvi veliki test svakako će biti parlamentarni i lokalni izbori u maju ove godine, kada će Agencija za borbu protiv korupcije ili dokazati vrednost ovog zakona i njegov značaj za transparentnost, ili će zakon ostati „mrtvo slovo na papiru“.

LITERATURA

- [1] Stojiljković, Zoran i Spasojević, Dušan, 2011, Preporuke za izmenu izbornog zakonodavstva u Srbiji, Beograd: National Democratic Institute for International Affairs
- [2] Goati, Vladimir, 2001, Političke partije i izbori u demokratskom poretku, Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju CeSID
- [3] Milosavljević, Miodrag, 2008, FINANSIRANJE političkih partija: između norme i prakse, Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju CeSID
- [4] Gojković, Goran, 2011, Finansiranje političkih subjekata – pod kontrolom?, Beograd: Agencija za borbu protiv korupcije
- [5] Petrin, Ivana i Ristivojević, Natalija i Vuković, Đorđe, 2011, Vodič kroz zakon o finansiranju političkih aktivnosti, Beograd: Agencija za evropsku bezbednost i saradnju
- [6] Finansijski izveštaj Demokratske stranke, 2011, Beograd: Demokratska stranka, dostupno na <http://www.ds.org.rs/o-nama/finansijski-izvestaji>
- [7] Finansijski izveštaj Socijalističke partije Srbije, 2010, Beograd: Socijalistička partija Srbije, dostupno na <http://sps.org.rs/Dokumenta/FINANSIJSKI%20IZVESTAJ.pdf>
- [8] Statut Demokratske stranke Srbije, 2010, Beograd: Demokratska stranka Srbije, dostupno na <http://dss3.orion.rs/wp-content/uploads/downloads/2011/02/05-Statut-DSS-2010.pdf>
- [9] Pravilnik o članarini, 2011, Beograd: Demokratska stranka Srbije, dostupno na <http://dss.rs/wp-content/uploads/downloads/2011/03/24-Pravilnik-o-clanarini.pdf>
- [10] Shhouten, F. and Schnaars, C., 2012, Obama leads in money race. USA Today, p. 1.

Normativni akti:

- [1] Zakon o finansiranju političkih aktivnosti, 2011, Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije
- [2] Zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije, 2011, Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije

Elektronski izvori:

- [1] <http://parlament.gov.rs>
- [2] <http://acas.rs>
- [3] <http://izbornareforma.rs>
- [4] <http://cesid.org>

Luka Z. Božović

FINANCING OF POLITICAL ACTIVITIES
IN SERBIA SINCE 2011

Abstract:

Political parties financing is one of controversial issues in Serbia since the beginning of multiparty system. New legislation which is dealing with it has more goals, and most important is regulation of this domain and raising level of transparency. It's important to discuss types of incomes of political parties, prohibitions and restrictions in fundraising, and range of new legislation.

Also, differences in regard to old law should be pointed.

Key words:

political parties, financing, public funds, private funds, regular work, election campaign.

Nikola Kosović

Da li je Rusija demokratska država?

Sažetak:

U tekstu se razmatra pitanje demokratičnosti državnog uređenja, političkog sistema i društvenih odnosa u Ruskoj Federaciji. Rad predstavlja dokaz teze o visokom stepenu demokratičnosti društva i politike u, po površini teritorije, najvećoj državi na svetu. Prvi deo rada posvećen je analizi opštih uslova koje je neophodno ispuniti kako bi se država u celini mogla smatrati demokratskom. U nastavku rada, autor piše o specifičnim istorijskim uslovima u kojima se demokratija razvijala u Rusiji, nakon čega se bavi analizom ustavnog uređenja ove države, dokazujući demokratičnost njenog najvišeg pravnog akta, donetog 1993. godine. Nadalje, autor prikazuje konkretne poteze trenutne vlasti u Ruskoj Federaciji, dokazuje njihovu opravdanost sa stanovišta demokratije, istovremeno se osvrćući na različita gledišta svojih neistomišljenika. U zaključnom poglavlju, autor zastupa tezu da, i pored mnogobrojnih problema sa kojima se Ruska Federacija danas susreće, ona zaista jeste uređena demokratska država.

Ključne reči:

Ruska Federacija, demokratija, politički sistem, državno uređenje, ustav, reforme.

UVOD

Danas se u svetu politike, mada nije greška reći i u svakodnevnom govoru, sve češće upotrebljava reč demokratija. Mnoge statistike pokazuju da je to jedan od izraza koji se najčešće koristi ne samo u skupštinama ili parlamentima, na stranačkim skupovima ili mitinzima, emisijama sa političkom tematikom ili vestima dana, već i u obrazovanju, vaspitanju, u neformalnim razgovorima na ulici, za stolom u kafani, rečju, svakodnevno i u sve većem broju prilika. Međutim, mali broj ljudi zna da definiše ovaj pojam, a još manje njih da objasni koji su to konstitutivni elementi ovakvog poretka, šta je to što je neophodno da postoji u jednom društvu i jednoj državi da bi se za njih moglo reći da su demokratski. Ipak, i pored svega ovoga, jedna od omiljenih tema o kojima se vode debate u

političkim krugovima ili razgovori među prijateljima jeste ocena demokratske države. Upravo to je ono čime ću se i baviti u ovom radu. Naime, pokušaću da dokažem da je Ruska Federacija demokratska država.

ŠTA JE TO DEMOKRATIJA?

Pre svega, neophodno je pozabaviti se pitanjem šta je to uopšte demokratija i koje to uslove država treba da ispuni kako bi se smatrala demokratskom. Vučina Vasović povodom ovoga ističe da se „demokratija može odrediti kao oblik političkog sistema i života koji omogućava narodu ili najširim slojevima društva posredno ili neposredno učešće u procesu autoritativnog upravljanja društvenim poslovima, odnosno uticaj na vršenje javne vlasti i u kome se upravljanje i javna vlast vrše u interesu naroda, tj. društvene većine, uz garantovanje osnovnih prava i sloboda čoveka i građanina, posebno manjinskim grupama“ (2006: 49). Drugim rečima, demokratska država je država čije uređenje i rad njenih organa odgovara volji naroda i opšte priznatim pravima čoveka i građanina. Izvor vlasti i legitimiteta svih organa te države jeste suverenitet naroda. Naravno, nije dovoljno samo napisati u Ustavu da je država demokratska, jer su to činile i gotovo sve totalitarne i teokratske države, već je najvažnije da se obezbedi funkcionisanje sistema u skladu sa određenim demokratskim vrednostima. Pre svega, misli se na snažnu instituciju građanskog društva i jasno definisanu podelu vlasti i pridržavanje ovog principa, a zatim i na periodično održavanje slobodnih i poštenih izbora, na kojima dolazi do izražaja demokratski kompetitivizam društva u celini. Bitna obeležja su i svođenje etatizma do minimuma, odnosno strogo ograničavanje mešanja države u ekonomsku i duhovnu sferu, čime se osigurava nezavisnost preduzetništva i kulture, zatim obezbeđivanje političke i, u određenoj meri, ekonomsko-socijalne jednakosti, uz, naposletku, širok politički pluralizam. Takođe, kao jedno od najbitnijih obeležja, ističe se vladavina prava, odnosno ograničenost države pravom i bezuslovno očuvanje i zaštita prava i sloboda čoveka i građanina. Na kraju ove lestvice demokratskih vrednosti, ali ništa manje važne su i odgovornost izabranih narodnih predstavnika, sloboda mas-medija i postojanje aktivnog javnog mnjenja. Ovakva država je antipod totalitarnoj i često se, u izvesnom smislu, kao njeni sinonimi upotrebljavaju i odredbe ustavne i pravne države. Dakle, da li Ruska Federacija danas ispunjava sve ove uslove, da li je ona zaista demokratska država?

BURAN XX VEK U RUSIJI

Kako bismo mogli da razumemo tekuće promene i zbivanja u ruskoj politici, sigurno je neophodno posebnu pažnju obratiti na istoriju ove zemlje, pogotovu na XX vek u kom su se desile korenite promene u političkom uređenju

iste. Naime, od carizma se, preko Februarske i Oktobarske revolucije i ubistva poslednjih pripadnika dinastije Romanov, došlo do, najpre Lenjinizma i stvaranja Sovjetskog Saveza Socijalističkih Republika, a kasnije i, bez sumnje, apsolutno totalitarnog režima Josifa Visarionoviča Staljina, generalnog sekretara Komunističke partije Sovjetskog Saveza. Rusija je tokom Prvog i, pogotovu, Drugog svetskog rata bila jedna od država čija je infrastruktura bila najviše razorena, čija je ekonomija nakon ratova bila na rubu propasti i totalnog kraha, i, definitivno, država sa ubedljivo najviše žrtava. Neposredno nakon Drugog svetskog rata rukovodstvo KPSS je planiralo preduzimanje svih mogućih koraka kako bi dovela Rusiju na čelo svetskih ekonomskih lidera. Međutim, obzirom na zaoštavanje situacije na međunarodnom planu i Hladni rat, više od 40 godina razvijana je pretežno teška i vojna industrija, dok je na unutrašnjem planu država bila zasnovana na radu seljaka i poljoprivrednika. Ovo je dovelo do njenog velikog zaostatka za zapadnim državama, kako na ekonomskom, tako i na političkom planu, obzirom da je ovakav razvoj situacije izazivao nepoverenje naroda i političkih lidera prema svim vrednostima koje se vezuju za zapadni svet, a svakako da je jedna od njih i demokratija. Upravo će taj nedostatak demokratske političke kulture biti jedan od razloga zbog kojih neki kritičari, ponovo pretežno zapadni, i danas osporavaju i najmanju mogućnost postojanja demokratije u, po površini teritorije, najvećoj državi na svetu. Perestrojka, politika glasnosti i raspad SSSR-a označili su, nakon sedamdesetčetvorogodišnje vladavine komunizma, ponovni početak istorije Ruske Federacije kao samostalne države i njeno ponovno otvaranje prema zapadu i njegovim političkim idealima liberalne demokratije.¹⁰ Do danas je na ovom polju urađen ogroman posao i zadatak koji ću se potruditi da ispunim jeste da dokažem da su se ispunili svi uslovi kako bismo mogli Rusku Federaciju da smatramo demokratskom državom.

DEMOKRATIJA NA PAPIRU

Prema Ustavu Rusije, donetom 12. 12. 1993. godine, ova država se već u prvom njegovom članu definiše kao „demokratska federativna pravna država sa republikanskom formom upravljanja“ (2009: 4). Njen demokratizam se kasnije u Ustavu ogleda pre svega u vladavini naroda, garanciji opštih prava i sloboda čoveka i građanina, podeli vlasti, izbornosti osnovnih državnih organa i organa lokalne samouprave, slobodi društvenog organizovanja, političkom pluralizmu,

¹⁰ Videti: Riasanovskiy, Nicholas V., *A History of Russia*, Oxford University Press, Oxford, 2000; Obolenski, Dimitrije, Oti, Robert, *Istorija Rusije*, Clio, Beograd, 2003; Hobsbaum, Erik, *Doba ekstreme – Istorija kratkog dvadesetog veka 1914 – 1991*, Dereta, Beograd, 2004.

slobodi ideološke različitosti i dr. U Članu 3. Stav 1. Ustava ističe se da je „nositelj suvereniteta i jedini izvor vlasti u Ruskoj Federaciji njen mnogonacionalni narod“ (2009: 4). Dakle, ne određena klasa društva, kao što je to bio slučaj sa radničkom u komunističkom periodu, ne sloj ljudi, nacija ili neka druga etnosocijalna grupacija, već upravo ruski mnogonacionalni narod kao celina, kao opštedržavno jedinstvo građana države nezavisno od socijalnih, etničkih, konfesionalnih i drugih razlika. To znači da je Rusija tog trenutka zvanično proglašena državom sa narodnom vlašću, odnosno državom u kojoj imamo vladavinu naroda, gde on neposredno, a takođe i preko organa državne uprave i lokalne samouprave, ostvaruje svoju vlast, što u prevodu sa starogrčkog jezika demokratija ustvari i znači. Postojanje oba oblika upravljanja, i neposredne i predstavničke demokratije, jeste jedna od najvažnijih osobina demokratske države. Da li je to slučaj sa trenutnom vlašću u državi? Jeste. Članovi Državne dume i predsednik Dmitrij Anatoljevič Medvedev izabrani su na neposrednim izborima na kojima je u punoj meri iskazana volja naroda, dok se 166 članova Saveta federacije biraju tako što svaki subjekt federacije, njih 83 (21 republika, 9 krajeva, 46 oblasti, 1 autonomna oblast, 2 grada federalnog značaja i 4 autonomna okruga), imenuje po dva predstavnika, što je oblik reprezentativne demokratije.

Ukoliko se i nadalje ograničimo na Ustav RF, možemo zaključiti da je zasnovan na krajnje demokratskim principima. Pre svega, u Članu 2. ističe se da su „čovjek, njegova prava i slobode najviša vrednost“ (2009: 4) i da je njihovo priznanje, uvažavanje i zaštita dužnost države. U Članu 10. jasno se daje do znanja da su svi organi državne uprave podeljeni na tri grane (zakonodavnu, izvršnu i sudsku) i da su sve te tri grane u potpunosti samostalne u vršenju svojih dužnosti i ovlašćenja. Ovo je izuzetno bitno kako bi se sprečila samovolja pojedinaca ili članova nekih organa i kako bi se onemogućila zloupotreba njihovog položaja. Ustavom se takođe garantuje postojanje potpuno nezavisnih organa lokalne samouprave (Član 12.), koji ne spadaju u organe državne vlasti, čime se omogućava efikasnije i temeljnije rešenje problema lokalnog karaktera. Već sledeći, 13. Član kao nepovredivo garantuje pravo na ideološku različitost. „Nikakva ideologija se ne može ustanoviti kao državna ili obavezna“ (2009: 4), kaže drugi stav ovog člana. Već u trećem, garantuje se politička različitost, višepartijski sistem, što se i u praksi može dokazati prilično lako ukoliko se pogleda i uoči prosta razlika između poslednjih parlamentarnih izbora, održanih decembra 2011. godine, na kojima je učestvovalo sedam partija, od kojih su četiri dobile mesta u Državnoj dumi, i vremena jednopartijske diktature u doba SSSR, kada je postojala isključivo KPSS. O demokraciji Ustava govori i to da je Članom 14. propisano da u Ruskoj Federaciji niti jedna religija ne može biti državna ili obavezna. Drugim rečima, garantuje se potpuna sloboda veroispovesti svim njenim građanima. Osim toga, čitava druga glava Ustava bavi se pravima i slobodama čoveka i građanina, što govori o posvećenosti Rusije ovim vrednostima. Takođe, u čitavom nizu članova Ustava RF jasno se garantuje demokracija izbornog sistema, o čemu je već bilo reči.

SAVREMENI KONKRETNI POTEZI

Međutim, kao što rekoh na početku, ovo nije dovoljno. Proglasiti državu demokratskom i tako nešto zapisati u Ustavu nikako nije garant toga da čitav sistem funkcioniše na istim takvim principima. Isto su činile i Hitlerova Nemačka i Idi Aminova Uganda, za koje se nikako ne može reći da su bile demokratske države. Stoga će sledeći deo mog rada biti posvećen dokazivanju da trenutna vlast u Rusiji zaista obavlja svoju dužnost i zadatke na demokratski način u skladu sa Ustavom i da u potpunosti opravdava poverenje koje je dobila od strane svojih birača na poslednjim izborima. Pre svega, izuzetno je bitna činjenica da je trenutna vlast u Rusiji, kako partija „Jedinstvena Rusija“, tako i predsednik D.A. Medvedev, kao i njegov prethodnik, a sada je već poznato i naslednik, V.V. Putin, podržana od strane apsolutne većine stanovništva¹¹, što više nego jasno daje potpuni legitimitet njenim potezima. Zbog svega toga, gledano strogo sa stanovišta definicije demokratije, u Rusiji svaka-ko imamo vladavinu naroda. Što se tiče same politike vlasti, može se reći da je ona zasnovana na strogom poštovanju Ustava. Ovo nije teško dokazati, a kako bih to učinio na jedan ubedljiviji način, poći ću od onih koraka koje je preduzimala vlast, a koji su izazivali najviše polemike i koji su, prema mišljenju nekih analitičara, bili izrazito nedemokratski.

Reforme Saveta Federacije, pre svega načina izbora deputata, kao i njihovog broja su prilično učestale poslednjih nekoliko godina. Ona koja je bila izuzetno propraćena u medijima jeste reforma kojom je izbor na mesto senatora moguć samo onima koji su ranije bili izabrani kao članovi lokalnog ili regionalnog parlamenta, a kojom je takođe zabranjeno „dvostruko članstvo“, to jest članstvo i u vladi i u Savetu Federacije. Postavilo se pitanje po kom to osnovu bilo ko ima pravo da nekoga ograničava u slobodi da bude izabran. Odgovor je više nego jednostavan. Sve se čini na osnovu Ustava. U njemu jasno stoji da su izvršna i zakonodavna vlast odvojene, što je bitna karakteristika demokratije, te stoga neko ko vrši funkciju u vladi, kao izvršnom organu, ne bi smeo da bude u bilo kom domu zakonodavnog organa, odnosno Federalne Skupštine. Ovo i jeste bilo postignuto reformom njenog gornjeg doma, odnosno Saveta Federacije.

Druga stvar oko koje se dosta polemicalo prethodnih godina i oko koje se poslednjih nedelja dosta priča jesu zakoni o odgovornosti guvernera, regionalnih glava vlasti. Kritičari ističu kako se sve reforme sprovode kako bi se nad njima uspostavila žešća kontrola od strane Kremlja, kako bi se, opet, sve radilo isključivo u interesima vladajuće partije. Međutim, nije baš tako. Zaista, zbog čega prvi čovek nekog upravnog organa ne bi trebalo da odgovara za

¹¹ Rezultati poslednjih predsedničkih izbora, održanih 04.03.2012. godine, kao i izbora za Državnu Dumu, održanih 04.12.2011. godine, dostupni su na: <http://www.cikrf.ru/>

kršenje zakona ili ugrožavanje prava građana? Zašto bi on morao da drži svoju poziciju tokom čitavog mandata, ako grubo krši Ustav i njegove odredbe? Upravo iz ovih razloga je i bila uvedena kontrola, odnosno pravo predsednika da smenjuje vodeće ljude na pozicijama u lokalnim organima. Takođe, naređeno je da se svi ustavi federalnih subjekata usaglase sa najvišim pravnim aktom čitave države, što je svakako opravdan potez. Šta je to u ovim potezima što nije demokratsko ili što nije u skladu sa Ustavom?

Što se tiče ruske ekonomije, i u njoj je preduzet čitav niz mera koje su iz nekog razloga zasmetale analitičarima i povodom kojih oni iz sveg glasa viču kako je tako nešto nedopustivo i nedemokratski. Pre svega, reč je o odnosu vlasti nakon 2000. godine prema oligarsima. Naime, treba napomenuti da oligarsi nisu samo krupni biznismeni, budući da nisu svi ruski krupni biznismeni ujedno i oligarsi, kakvo je trenutno uvreženo mišljenje u svetu. Oligarsi su oni ljudi koji pokušavaju da svojim radom, to jest svojim krupnim biznisom, zamene i, rekao bih, zaobiđu državu i njenu vlast. Mnogima je poznat slučaj krupne naftne kompanije JUKOS (IOKOS) i njenog vlasnika Mihaila Hodorkovskog, koja nije, kako je i on sam isticao, na prostoru Sibira iz zemlje izvlačila čistu naftu, već smešu 70% vode i 30% nafte zbog čega je njen vlasnik plaćao znatno niži porez državi. Naravno, kasnije, već nakon izvoza iz države, prodavao je čistu naftu i na taj način oštetiio državu za milione dolara. I zbog čega je onda uvođenje reda u ovoj sferi društvenog života nedemokratski potez? Zbog čega je uskraćivanje određenih prava ovim kriminalcima protivpravno? Zar nisu oni na taj način kršili zakon? Ovi ljudi su tokom devedesetih godina protivpravno stekli milijarde dolara raznoraznim krivičnim radnjama i malverzacijama i to je neosporno. Pa da li je onda taj period, kada su oni mogli da rade šta su želeli, kako u ekonomiji, tako i u politici, budući da su sponzorirali partije i većinu poslova radili uz blagoslov tadašnjih vlasti, bio više demokratski nego ovaj danas, budući da je tada ton današnjih kritičara bio znatno miroljubiviji nego što je sada? Ne, nije. To je bila oligarhija, vladavina ne čak ni hiljada, već desetina ljudi, male grupe onih koji su se bavili „poštenim krupnim biznisom“. Mere vlasti nakon 2000. godine usmerene su na iskorenjivanje ovakvog načina poslovanja. Nisu one zamišljene kao borba protiv krupnog biznisa ili privatnog preduzetništva, naprotiv. To je borba protiv posledica koje ovakve nečasne radnje imaju po većinu stanovništva, pre svega protiv siromaštva. Pa nije li to onda borba za socijalnu pravdu, za određeni stepen ekonomsko-socijalne jednakosti, koji je, kao što je bilo napomenuto, jedan od osnova moderne demokratije?

Takođe, ono što je jako bitno za ocenu demokracije države, i što kao „nepobitan argument“ koriste kritičari i politički analitičari prilikom davanja neprelazne ocene demokratiji u Federaciji, jeste odnos njenih građana prema ovom pojmu, politička kultura stanovništva. Većina ljudi u Rusiji ipak danas smatra da su demokratske institucije, i pored svih svojih nedostataka, neophodne, pre svega zbog toga što čine prepreku uzurpaciji vlasti od strane

moćnika, oligarha i birokratije¹². Uz to, sećanja stanovništva na vreme autoritarnih režima su još uvek sveža, te se samim tim želja za demokratijom povećava. Sve ovo zajedno daje nam za pravo da tvrdimo kako u celokupnom ruskom društvu danas dolazi do značajne promene u političkoj kulturi stanovništva, do prelaska iz autoritarne u demokratsku.

ZAKLJUČAK

Postoji, naravno, još nekoliko zamerki koje se upućuju trenutnoj politici koju vodi vlast u Rusiji, a koje se pre svega odnose na slobodu medija, ovlašćenja koja ima predsednik Federacije, korupciju, sporu administraciju i slično. Međutim, nisu li to problemi koji muče gotovo sve države sveta? Nemamo li primere koji govore o sumnjivim slučajevima (ne)slobode medija i u SAD ili Velikoj Britaniji, koje se globalno smatraju primerima demokratskih sistema? Nisu li ovlašćenja koja ima predsednik RF u skladu sa Ustavom donetim demokratskim putem, putem referenduma i da li ona ne podsećaju na ona koja ima prva fotelja Bele kuće? Postoji li država na svetu u kojoj nema korupcije ili u kojoj administracija radi besprekorno? Odgovori na ova pitanja su krajnje očigledna, te stoga zaista ne vidim po kom to osnovu neko nalazi za shodno da kritikuje Rusku Federaciju u pogledu njene demokratičnosti. Svi kriterijumi koje sam u ovom radu razmotrio jasno govore u prilog tvrdnji da Rusija jeste jedna demokratska država, država u kojoj se poštuje Ustav, država čiji temelji jesu demokratski principi i država čija vlast jeste ona koju je A. Linkoln 1864. godine definisao kao „vladavinu naroda, od naroda i za narod“. Naravno, treba napomenuti da, uz sve tegobe demokratske tranzicije, ova država još uvek kaska za najrazvijenijim demokratskim režimima, ali, istovremeno, procesi u njoj u velikoj meri zadovoljavaju njen nivo razvoja, što nam apsolutno daje za pravo da kažemo: „Da, Ruska Federacija jeste demokratska država!“

LITERATURA

- [1] Hobsbaum, Erik (2004), *Doba ekstrema – Istorija kratkog dvadesetog veka 1914 – 1991*, Dereta, Beograd.
- [2] Huskey, Eugene (1999), *Presidential Power in Russia (New Russian Political System)*, M.E.Sharpe, New York.
- [3] Obolenski, Dimitrije, Oti, Robert (2003), *Istorija Rusije*, Clio, Beograd.

12 Горшков М., Петухов В., Перспективы развития демократии в России: угрозы реальные и мнимые, http://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-08/gorshkov_petukhov.pdf, (21.03.2012.).

- [4] Pavlović, Vukašin (2006), *Političke institucije i demokratija*, Čigoja štampa, Beograd.
- [5] Riasanovskiy, Nicholas V. (2000), *A History of Russia*, Oxford University Press, Oxford.
- [6] Sakwa, Richard (2002), *Russian politics and society*, Routledge, New York.
- [7] Vasović, Vučina (2006), *Savremene demokratije*, Službeni glasnik, Beograd.
- [8] Горшков М., Петухов В., *Перспективы развития демократии в России: угрозы реальные и мнимые*, http://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-08/gorshkov_petukhov.pdf, (21.03.2012.).
- [9] Енгибарян, Р.В., Тадевосян, Э.В. (2000), *Конституционное право*, Юристъ, Moskva.
- [10] Загладин, Н.В., Козленко, С.И., Минаков, С.Т., Петров, Ю.А. (2007), *История России. XX – начало XXI в.*, Русское слово, Moskva.
- [11] *Конституция Российской Федерации* (2009), Юридическая литература, Moskva.
- [12] Ясин, Евгений (2005), *Приживется ли демократия в России*, Новое издательство, Moskva.

Nikola Kosović

IS RUSSIA A DEMOCRATIC COUNTRY?

Abstract:

The text considers the question of democracy of government, political system and social relations in the Russian Federation. The author gives the proof of the thesis about the high level of democracy in society and politics in the largest country in the world, judging by the surface of the territory. The first part of the paper is devoted to an analysis of the general requirements that have to be met in order for a state to be considered a democratic one. Later on, the author writes about the specific historical conditions in which democracy developed in Russia, and then analyzes the constitutional order of this country, proving that Constitution of the Russian Federation, adopted in 1993, is highly democratic. Furthermore, the author describes the specific actions of the government of the Russian Federation, pointing out their justification from the standpoint of democracy, while referring to many different opposite views on these moves. In the final chapter, the author argues that, despite the many problems Russia faces today, it really is a democratic country.

Key words:

Russian Federation, democracy, political system, government, constitution, reforms

Četvrti deo

NOVINARSTVO I
KOMUNIKOLOGIJA

Milena Taskov

Mesto i uloga elektronskih medija Srpske pravoslavne crkve u medijskom sistemu Srbije

Sažetak:

Medijski sistemi demokratskih zemalja podrazumevaju postojanje medija religijskih organizacija kojima je ustavom garantovano pravo na širenje svog učenja. Srpska pravoslavna crkva takođe ima to pravo, međutim, u novije vreme mediji koji njoj pripadaju suočavaju se sa nizom drugih problema. Rad proučava zastupljenost elektronskih medija koje osniva Srpska pravoslavna crkva a ne zastupljenost verskih sadržaja u medijima uopšte. Cilj rada je da se istraži kolika je danas zastupljenost i sloboda elektronskih pravoslavnih medija na teritoriji Srbije, i šta bi trebalo uraditi da bi se poboljšao njihov još uvek nezadovoljavajući položaj.

Ključne reči:

elektronski mediji, Srpska pravoslavna crkva, Srbija, medijski sistem.

UVOD

Masovni mediji predstavljaju posrednike između građana i ostalih subjekata političkih, ekonomskih i svih koji teže ostvarivanju partikularnih ili opštih interesa. U medije ubrajamo štampu, radio, televiziju. Internet i novi mediji (društvene mreže kao što su Facebook i Tweeter) nisu predmet analize koja sledi.

„Susret religije i komunikacionih medija, u užem značenju te reči, odigrao se onda kada je nastala štamparija“ (Radojković i Stojković, 2009: 100-112). No, pojavom radija, televizije i kasnije interneta Crkva se okreće

masovnim medijima s obzirom na njihovu veću moć uticaja na publiku. U Srpskoj pravoslavnoj crkvi prave razliku između verskog i crkvenog medija. „Verski medij se bavi uopšteno verskim, religioznim temama. Može da ga osnuje ko god je zainteresovan i ko god se oseća kompetentnim da vodi takav medij. Crkveni medij izražava učenje i iskustvo jedne verske zajednice, odnosno u hrišćanstvu- Crkve. Za vođenje ovog medija potreban je blagoslov nadležnog predstavnika te verske zajednice. U Pravoslavnoj crkvi potreban je blagoslov nadležnog arhijereja (episkopa) ili Njegove svetosti, patrijarha srpskog“ (Radio Zlatousti, on line). Dakle, mediji Srpske pravoslavne crkve se mogu okarakterisati kao crkveni mediji.

U samoj Crkvi postoje različita mišljenja o korišćenju medija za širenje njene vere. Episkop jegarski Porfirije Perić koji je i predsednik Saveta Republičke Radiodifuzne Agencije kaže: „Nemamo pravo da ono što jeste plod civilizacije prepustimo samo onima koji se bore protiv duhovnosti, nego, naprotiv, dužni smo da svojim stavom ljubavi damo pozitivan sadržaj i ovo me produktu ljudskog uma. Pogotovu kada je o televiziji i o radiju reč“ (Radio Zlatousti, on line). Sa druge strane poznati pravoslavni bogoslov Nikolaj Velimirović piše da „pravoslavni odnos prema medijima počiva na jevanđeljskom saznanju da nije moguće mešati dobro i zlo, a očekivati dobre rezultate. U medijima se objavljuje svašta, ali i dosta lošeg, dosta sadržaja koje podražavaju strasti i najniža ljudska nastojanja. No gde god se pomeša dobro i zlo, zlo prevlada“ (Filozofski fakultet Pale, Gavrić, on line: 595). Može se zaključiti da slabija zastupljenost crkve u medijima na početku proističe upravo iz podeljenih stavova pojedinih sveštenih lica koja ne vide medije kao najpogodnije sredstvo predstavljanja i oglašavanja.

ISTORIJAT RAZVOJA MEDIJA SPC

„Srpska pravoslavna crkva počela je da izdaje svoje publikacije i biltene još od 1868. godine u Beogradu i Novom Sadu“ (Radojković i Stojković, 2009: 122). Ukoliko se pogleda istorija, može se zaključiti da je predstavljenost crkve u bilo kom pogledu zavisila od vladajućeg režima zemlje što važi podjednako za štampu i elektronske medije. Radio Beograd je još od 1929. godine imao neke sadržaje koji su bili religijskog tipa. Nakon Drugog Svetskog rata razlog slabe zastupljenosti Srpske pravoslavne crkve se može naći u državnom režimu koji je bio protiv propagande religije. Ustav iz 1974. godine je dozvolio crkvama da imaju samo štampane medije, koje su jedino i imale, i koji se mogu prodavati u delokrugu Crkve. Nije dopuštao osnivanje radija i televizije budući da su elektronski mediji bili u državnom vlasništvu. „Prethodni ustavi dozvoljavali su pravoslavnoj crkvi samo da zadovoljava komunikacione potrebe svoje pastve, ali ne i da, kako se govorilo, obavlja propagandu prema ateistima. Dozvoljeno joj je bilo da o svom trošku štampa novine i

publikacije ali joj je pristup radiju i televiziji bio onemogućen“ (Radojković i Stojković, 2009: 121). Od 1980. godine su se mogle na televiziji prikazivati emisije i dokumentarni filmovi o manastirima crkvama, međutim, u njima se govorilo najčešće o arhitekturi, umetničkom stilu u kom su naslikane freske, a nisu se ticale striktno religijskih tema.

Nakon 2000. godine počela je demokratska reforma Srbije. Došlo je do usvajanja zakona koji su morali biti u skladu sa evropskim standardima, sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima kao i sa Poveljom Ujedinjenih nacija prema kojima je sloboda verskog izražavanja zagarantovana. Sloboda verskog izražavanja ne podrazumeva samo izjašnjavanje pojedinca već i slobodu izražavanja određene verske zajednice i objavljivanja svog učenja u medijima. Tim povodom doneto je niz zakona u medijskom sistemu Srbije koji su omogućili veću zastupljenost religijskih organizacija u medijima, pa samim tim i Srpske pravoslavne crkve. Zakoni koji uređuju medijski sistem, a koji su najvažniji i direktno utiču na crkvu su: *Zakon o crkvama i verskim zajednicama*, *Zakon o radiodifuziji*, *Zakon o telekomunikacijama*, *Zakon o javnom informisanju*, *Zakon o oglašavanju* kao i *Kodeks ponašanja emitera* koji je izdala Republička radiodifuzna agencija.

Prema *Ustavu Republike Srbije* (član 11), ona se definiše kao „svetovna država“. „Nijedna religija se ne može uspostaviti kao državna ili obavezna.“ Država je, članom 44, svrstala crkve i verske zajednice u civilni, nevladin sektor: „Crkve i verske zajednice su ravnopravne i odvojene od države.“ Na temelju Ustava napravljen je *Zakon o crkvi i verskim slobodama* kao i *Zakon o radiodifuziji* iz kojih je vidljivo da je državni stav prema crkvenim medijima umereno liberalan. On dozvoljava verskim zajednicama da imaju svoja sredstva komunikacije ali „radio i/ili televizijske stanice civilnog sektora mogu se osnivati samo za lokalno područje“ (*Zakon o radiodifuziji*, član 95). Prema članu 43 *Zakona o radiodifuziji* emiter je: „Pravno ili fizičko lice koje je registrovano za delatnost proizvodnje i emitovanja radio i televizijskog programa stiče status emitera... Emiter može da obavlja delatnost proizvodnje i emitovanja radio i televizijskog programa kao:

1. ustanova javnog radiodifuznog servisa;
2. komercijalna radio i/ili televizijska stanica;
3. radio i/ili televizijska stanica civilnog sektora;
4. radio i/ili televizijska stanica lokalne ili regionalne zajednice.“

Dakle, može se zaključiti da „radi unapređivanja verske slobode i slobode informisanja crkve i verske zajednice imaju pravo da u skladu sa Ustavom i zakonom koriste javni radiodifuzni servis, kao i da samostalno ostvaruju sopstvenu informativnu i izdavačku delatnost“ (*Zakon o crkvama i verskim zajednicama*, član 43).

„Tradicionalne crkve su one koje u Srbiji imaju viševjekovni istorijski kontinuitet i čiji je pravni subjektivitet stečen na osnovu posebnih zakona, i to: Srpska Pravoslavna Crkva, Rimokatolička Crkva, Slovačka Evangelička

Crkva a. v., Reformatska Hrišćanska Crkva i Evangelička Hrišćanska Crkva a. v., kao i ... Islamska verska zajednica i Jevrejska verska zajednica“ (Zakon o crkvama i verskim zajednicama, član 10). Međutim, značaj Srpske Pravoslavne Crkve se posebno ističe: „Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi priznaje se kontinuitet sa pravnim subjektivitetom stečenim na osnovu *Načertanija o duhovnoj vlasti* (Odluka Narodne Skupštine Knjaževstva Srbskog od 21. Maja 1836. godine) i *Zakona o Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi* („Službene novine Kraljevine Jugoslavije“, br. 269/1929). Srpska Pravoslavna Crkva ima izuzetnu istorijsku, državotvornu i civilizacijsku ulogu u oblikovanju, očuvanju i razvijanju identiteta srpskog naroda“ (Zakon o crkvama i verskim zajednicama, član 11). No, s obzirom na njen značaj u zemlji, videće se kako Srpska pravoslavna crkva uređuje svoje medije. Najpre ukratko o ustrojstvu crkve kako bi se bolje razumele uloge organa koji učestvuju u donošenju odluka.

ORGANIZACIJA SPC I NAČIN ODLUČIVANJA

„Srpska pravoslavna crkva je veoma složen crkveni organizam, tj. organizacija. Na čelu crkve nalazi se Sveti arhijerejski sabor. Zatim su važni, u crkveno-organizacijskom smislu, Sveti arhijerejski sinod, patrijarh, Patrijaršijski upravni odbor, te Crkveno prosvetne ustanove...“ (Filozofski fakultet Pale, Gavrić, on line: 598). „Najviše zakonodavno telo u SPC-u jeste Sveti arhijerejski sabor koji ima sve karakteristike pomesnog sabora“ (Filozofski fakultet Pale, Gavrić, on line.: 602). Njegove odluke su opšteobavezne za čitavu SPC. Dakle, komunikacija sabora i ostalih organa SPC je jednosmerna. „Sinod je zadužen za odluke „manje važnog“ karaktera, te je njegova komunikacija „umereno“ jednosmerna tj. postoji mogućnost modifikacije izvesnih odluka“ (Filozofski fakultet Pale, Gavrić, on line: 602). „Zadatak Sinoda jeste da iznosi svoj stav koji od tada važi kao zvanični stav SPC o aktuelnim događajima ili određenim dogmatsko-disciplinskim temama koje zahteva data situacija“ (Filozofski fakultet Pale, Gavrić, on line: 602). Sinod komunicira sa eparhijama na čijem se čelu nalazi episkop koji je posrednik između Sinoda i naroda i koji preko sveštenstva svoje eparhije u narodu sprovodi odluke Sinoda. Međutim, komunikacija između episkopa i naroda nije jednosmerna jer je „osnovna karakteristika komunikacije u Pravoslavnoj crkvi zajedničarenje“ (Filozofski fakultet Pale, Gavrić, on line: 603). „Srpska pravoslavna crkva je episkopalna; njena glavna administrativna podela je na eparhije, kako u crkvenohijerarhijskom pogledu tako i u crkvenosamoupravnom pogledu“ (SPCO Lucern, on line). Na teritoriji Republike Srbije postoji 15 eparhija i jedna mitropolija. „Svoje elektronske medije ima sedam eparhija i pomenuta Beogradsko-karlovačka mitropolija. Najviše crkvenih medija ima Bačka eparhija – pet (četiri radio stanice i jednu televizijsku)“ (Radio Zlatousti, on line).

„Ustav SPC u članu 108 stav 3 upućuje i odobrava sveštenstvo i narod da osnuju i organizuju religiozno-delotvorne, duhovne, prosvetne, rodoljubive i uopšte korisne ustanove za napredak vere i morala u narodu. Stavom 8 člana 70 se reguliše da Sveti arhijerejski sinod bira urednika i upravlja službenim listom Srpske pravoslavne crkve i drugim zvaničnim izdanjima“ (Radio Zlatousti, on line).

„Eparhija je ta koja obezbeđuje sedište, poslovni prostor, finansije, dozvoljava upotrebu svog imena na zvaničnim aktima i bira uglavnom iz reda sveštenstva zastupnike medija pred drugim institucijama u ime Eparhije, kao glavnog i odgovornog urednika, koji su direktno odgovorni episkopu. Pravilnik o radu medija usvaja eparhijski odbor, na čijem je čelu po pravilu episkop, i oni vrše finansijski nadzor. Episkop ima pravo da povremeno odredi revizora koji će pregledati finansijsko i materijalno poslovanje radio-difuzne delatnosti. Programska šema crkvenih medija se priprema u manjoj ili većoj koordinaciji sa episkopom“ (Radio Zlatousti, on line).

ELEKTRONSKI MEDIJI SPC DANAS

Elektronski mediji Srpske pravoslavne crkve koji danas postoje su:

1. Samo jedna televizijska stanica – TV Beseda na području Novog Sada, s obzirom da je ugašen TV Logos (Trstenik), zajedno sa Radijom Logos januara 2012. godine.
2. Deset radio stanica
 - Radio Slovo ljubve (Arhiepiskopija beogradsko-karlovačka – Beograd)
 - Radio Glas (Niška eparhija – Niš)
 - Radio Iskon (Vranjska eparhija – Vranje)
 - Radio Zlatousti (Šumadijska eparhija – Kragujevac)
 - Radio Mileševa (Mileševska eparhija – Prijepolje)
 - Radio Istočnik (Valjevska eparhija – Valjevo)
 - Radio Tavor (Bačka eparhija – Bačka Palanka)
 - Radio Beseda (Bačka eparhija – Novi Sad)
 - Radio Blagovesnik (Bačka eparhija – Sombor)
 - Radio Slavoslovlje (Bačka eparhija – Subotici)

Razlozi zbog kojih su TV i Radio Logos ugašeni

Televizijska stanica Žičke eparhije koja je osnovana 2004. godine, dobila je na konkursu 2007. godine pravo na emitovanje zbog koje je RTV Trstenik ostao bez dozvole. Sedište Radija i TV Logosa bilo je u Trsteniku. Oboje su zvanično ugašeni 31. decembra 2011. godine, ali je emitovanje nastavljeno

do 8. januara 2012. godine. Po nalogu Žičke eparhije neočekivano su isključeni predajnici radija i televizije. Razlozi su ekonomske prirode- „Pred novu godinu grupa od 20 radnika TV Logos pokrenula je sudski spor protiv osnivača Žičke eparhije SPC, zbog neisplaćenih zarada za 10 meseci i neisplaćenih poreza i doprinosa za punih 6 godina“ (Rasina. Net, 2012 on line). Gledanost televizije nije bila velika s obzirom na to da su na njenom programu emitovani samo snimljeni materijali, koji su nekoliko puta reprizirani. „Ova medijska kuća snansirana je sa 300.000 dinara mesečno od strane Republičkog Ministarstva kulture. To nije bilo dovoljno za opstanak RTV Logos“ (Rasina. net, 2012. on line). Direktor nije uspeo da nađe sredstva jer je Trstenik malo mesto. Nisu imali dovoljno reklama, tako da nisu imali dovoljno novca. Televizija je započela rad sa 33 zaposlenih, a neposredno pre gašenja ih je bilo 21. Bilo je 5 novinara, 2 snimatelja, 2 montažera, 2 realizatora, troje njih na radiju i ostalo je administrativna služba.¹

TV Beseda

TV Beseda iz Novog Sada je dozvolu za emitovanje programa dobila 7. marta 2008. godine. Prema sadržaju programa spada u emitere specijalizovanog sadržaja i pokriva lokalno područje. Iako je dobila dozvolu, TV Beseda još nije počela sa emitovanjem programa. „Ljudi iz TV Besede su opremili dva studija, jedan u Novom Sadu i drugi u Beogradu i snimili mnogo priloga i emisija. Čak je i ruska pravoslavna televizija Spas, dala mogućnost da se iskoristi dosta kvalitetnog programa“ (Uživo- tv. net, 2011. on line). Emitovanje programa se i dalje odlaže.

Radio Slovo ljubve

Dozvolu za rad dobio je 21. avgusta 2009. godine. Počeli su 8. septembra iste godine i od tada je broj slušalaca u porastu. O slušanosti radija može se videti na tabeli koju je uradio Radio Iskon (vidi dole) u saradnji sa IPSOS Stategic Marketing. U toku je reorganizacija radija u programskom i kadrovskom smislu i prema rečima zamenika urednika Radija Slovo ljubve Dragana Tadića nije zahvalno govoriti o trenutnoj situaciji u radiju. Sve promene će biti završene za 2 do 3 meseca kada će radio početi sa novim programom.²

1 Do podataka o Radiju i TV Logos se došlo razgovorom sa ekonomskim saradnikom Miroljubom Popadićem.

2 Do podataka se došlo razgovorom sa zamenikom glavnog urednika Radija Slovo ljubve Draganom Tadićem.

Radio Glas

Radio Glas je radio Niške eparhije. Dozvolu za emitovanje je dobio 1. decembra 2008. godine. Sa radom je počeo 27. marta 2010. godine. Nezadovoljni su svojom zastupljenošću u etru jer se ne mogu čuti na teritoriji cele Niške eparhije. Prema mišljenju glavnog i odgovornog urednika radija Glas Marjana Maksa Čelića svaka eparhija treba da ima samo regionalnu frekvenciju zbog toga što se tako na najbolji način komunicira sa slušaocima iz te zajednice. Oni uvek imaju više poverenja u lokalne radio stanice jer one poznaju bolje njihove potrebe. Slušanost je prema njegovom mišljenju zadovoljavajuća. Prema nezvaničnim podacima, slušanost ovog radija je oko 2500- 3000 sa stalnom ali sporom tendencijom rasta. Plan glavnog urednika koji je predat upravnom odboru i čije se usvajanje očekuje, je da u naredne tri godine Radio Glas premaši slušanost od 10.000. Prema njegovom mišljenju, potencijal ovog radija je 10% ukupne slušanosti na nivou grada Niša. Problemi sa kojima se susreću su pre svega kadrovski- nedovoljan broj zaposlenih za zadovoljavanje kvalitetne produkcije, a to je uslovljeno finansijskom nestabilnošću zemlje. Trenutno radio ima redakciju od šestoro ljudi- glavni i odgovorni urednik i muzički urednik, tri novinara (voditelji programa), tonski producent, tonski snimatelj.³

Radio Iskon

Radio je 31. marta 2008. godine dobio dozvolu za emitovanje programa i 1. oktobra iste godine počeo sa emitovanjem najpre muzike, a kasnije i ostalog dela programa i autorskih emisija. Dozvolu za emitovanje programa na internetu dobija 1. decembra 2008, a od 4. aprila 2009. godine redovno se vrši ažuriranje sajta i emituje internet radio. Iskon radio Pravoslavne eparhije vranjske u saradnji sa IPSOS Strategic Marketing već duže vreme objavljuje rezultate slušanosti crkvenih radio stanica. Prema tom istraživanju, koje je urađeno za period do 31. decembra 2011. godine, Iskon radio je najslušanija crkvena radio stanica u Srbiji, peta po slušanosti u Vranju, uključujući i radio stanice sa nacionalnom frekvencijom. Posebno se u istraživanju ističu uspešni rezultati Radija Slovo ljubve i Radija Zlatousti. Analiza pokazuje da raste slušanost većine crkvenih radio stanica. Presek istraživanja koji je urađen 27. novembra 2011. godine pokazuje da je Iskon radio slušalo 3.553 osobe i Iskon je na osmom mestu od svih radio stanica koje se slušaju u Vranju, uključujući stanice sa nacionalnom frekvencijom.

³ Do ovih podataka o Radiju Glas se došlo razgovorom sa gl. i odg. urednikom Marjanom Čelićem.

Crkvena radio stanica	Grad	Broj slušalaca avgust 2011	Broj slušalaca – presek urađen za period do 31. 12. 2011.	Procenat slušalaca u odnosu na broj stanovnika*
Iskon	Vranje	4043	6219	9.3
Istočnik	Valjevo	1889	2667	4.4
Mileševa	Prijepolje	2220	804	3.2
Zlatousti	Kragujevac	656	4646	2.6
Beseda	Novi Sad	1285	3417	1.4
Slovo ljubve	Beograd	5059	11893	0.9
Glas	Niš	757	1939	0.9

*U istraživanjima se računaju slušaoci starosti od 12 godina i više. Procenat slušalaca određene radio stanice u odnosu na ovako definisan broj stanovnika je referentan i ključan za istraživanje slušanosti.⁴

Radio Zlatousti

Dozvolu za emitovanje programa dobio je 1. decembra 2008. godine. U radiju kažu da nisu zadovoljni svojom zastupljenošću u etru jer zakonom imaju pravo samo na lokalnu frekvenciju. Radio Zlatousti je eparhijski radio i upravo zbog lokalne frekvencije ne mogu se čuti na celoj teritoriji eparhije. Taj problem se premošćuje osnivanjem internet radija koji dodatno košta. Smatraju da verski mediji ne treba da budu isključeni kod dodele nacionalne frekvencije. Slušanost je nevelika i najčešće je to starija i ozbiljnija populacija – oni koji još uvek slušaju radio i žele da čuju neki ozbiljniji razgovor i slušaju verski program. Slaba je slušanost među mladima, oni prate zabavno- rekreativne sadržaje. Radio ima brojne probleme i to najčešće poslovne kao što je hroničan nedostatak sredstava i odgovarajućih kadrova. Još uvek nije jasno definisao orijentaciju i traga za pravim programom. U radio stanici je četvoro zaposlenih- odgovorni urednik, dva novinara i sekretarica. Jedan honorarni saradnik obavlja poslove tonskog realizatora. Drugi tonski realizator je volonter. Od volontera imaju jednog novinara, troje spoljnih saradnika i dva radnika u obezbeđenju. U radiju su i urednik i zastupnik (direktor) Radija.⁵

⁴ Do ovih podataka se došlo na osnovu razgovora sa gl. urednikom Radija Iskon Draganom Tadićem.

⁵ Do ovih podataka se došlo razgovorom sa Gordanom Jocić, odgovornim urednikom Radija Zlatousti.

Radio Mileševa

Prvi je crkveni radio u Prijepolju koji je dobio dozvolu za emitovanje 1. decembra 2008. godine i 27. decembra iste godine počeo sa emitovanjem programa. U svojim emisijama se ne obraća samo pravoslavcima već i pripadnicima drugih vera. Dužina emitovanja programa je 24 sata i zadovoljni su što se toga tiče. Međutim, imaju problema sa dometom jer nije pokrivena cela teritorija Eparhije mileševske, razlozi za to su specifična konfiguracija terena, kao što je to slučaj u Novoj Varoši, i rade na otklanjanju te prepreke. U planu je proširenje čujnosti Radija Mileševa i na Sjenicu. Nemaju ambicije da traže nacionalnu frekvenciju jer je njima cilj da pre svega verujućem narodu Raške oblasti približe učenje Crkve. Radio Mileševa je slušan što pokazuje istraživanje i slušanosti crkvenih Radio stanica u Srbiji koje je sprovela agencija Strategic marketing u avgustu mesecu 2011. godine. Prema ovom istraživanju najslušaniji crkveni radio je Radio Mileševa sa udelom slušanosti od 10,7%. Najčešći problemi sa kojima se susreću su tehničke prirode- konfiguracija terena i slično. U radiju je zaposleno troje ljudi, i v.d. direktor Radija je arhimandrit Leontije (Francuski), duhovnik manastira Mileševe. Saradnici radija su sveštenici iz Eparhije mileševske.⁶

Radio Istočnik

Dozvolu za emitovanje dobio je 1. decembra 2008. godine, a počeo zvanično sa radom 2. marta 2009. godine. Internet radio je još uvek u izradi. Smatraju da verski mediji treba da imaju nacionalnu frekvenciju, a rade na tome da dobiju regionalnu. Od svih crkvenih medija nalaze se na drugom mestu po slušanosti posle radija Iskon. Problemi sa kojima se suočava radio su najčešće finansijski. Iza radija stoji Eparhija valjevska koja ima mnoge rashode i dosta ulaže u izgradnju hrama Vaskrsenja Hristovog. Radio je samo jedna od stavki. Međutim, nalaze i druge pokrovitelje. Četvoro zaposlenih vode radio Istočnik. Pored glavnog urednika Slobodana Aleksića tu su dva novinara i voditelja – Mirjana Filipović i Dušan Novaković koji nose ceo program, i tonsko tehnički realizator – Saša Stefanović.⁷

Radio Tavor

Radio Tavor je u time-sharing-u sa gradskim radijom u Bačkoj Palanci i nije celodnevno zastupljen. On je emiter specijalizovanog programa u periodu od 00:30 do 10:00, od 12:00 do 16:00, i od 18:00 do 21:00 sati. Ima dva stalno

⁶ Do podataka o Radiju Mileševa se došlo razgovorom sa protojerejem- stavroforom Markom Papićem.

⁷ Do podataka o Radiju Istočnik se došlo razgovorom sa glavnim urednikom Slobodanom Aleksićem.

zaposlena radnika, dva honorarna, a doprinos programu daju veroučitelji koji ne dobijaju honorare, već rade po poslušanju, kako se to kaže u Crkvi. Trude se da pored duhovnog programa obrađuju i društveni život sredine. Radi trajnog kvaliteta programa, potrebna im je materijalna stabilnost i određeni fond. Teško uspostavljaju samofinansiranje putem oglasivača i sponzora. Dešava se da ono što reklamiraju crkveni mediji nije primamljivo za one koji bi se reklamirali. Internet radio je u izradi. U pravljenju programskih šema imaju potpunu slobodu.⁸

Radio Beseda

Nakon dobijanja dozvole 1. Decembra 2012. godine, emitovanje programa počinje u aprilu 2009. godine. Nisu zadovoljni lokalnom frekvencijom jer pokušavaju da pokriju prostor sa više lokalnih radio stanica što ih dovodi do problema jer ih zakon ograničava. Trenutno su u radiju najizraženiji finansijski problemi. Probleme koje imaju sa medijskim sistemom je što na većini konkursa ne mogu učestvovati jer su specijalizovani medij i ne pripadaju grupi na koju se konkursi odnose. Više puta im se desilo da ih nisu uzeli u razmatranje. Sokoj i Ofps ih kod uplate autorskih tantijema tretiraju kao komercijalne medije i ne obraćaju pažnju na to šta oni emituju. Trenutno je u radiju zaposleno sedam honorarnih saradnika, veroučitelja i sveštenika i desetak saradnika volontera, takođe veroučitelja i sveštenika.⁹

Radio Blagovesnik

Emitovanje programa je počelo početkom avgusta 2009. godine. Nalazi se na teritoriji Sombora. Imaju fejsbuk stranicu na kojoj postavljaju tekstove i događaje u pravoslavnom duhu. Smatraju da crkveni radio treba da ima mogućnost za dobijanje nacionalne frekvencije radi veće slušanosti. Problemi sa kojima se susreće radio su finansijski. U radiju trenutno radi četiri honorarna radnika- jedan novinar, jedan muzički urednik i dva tehnička lica. Tu je i više saradnika veroučitelja- volontera.¹⁰

8 Do podataka o Radiju Tavor se došlo razgovorom sa glavnim urednikom Stevićem Ilić.

9 Do podataka o Radiju Beseda se došlo razgovorom sa glavnim urednikom Željkom Latinovićem.

10 Do podataka o Radiju Blagovesnik smo došli razgovorom sa glavnim urednikom prezviterom Branislavom Šijačićem.

Radio Slavoslovlje

Radio „Slavoslovlje“ u julu 2009. godine počeo je da emituje eksperimentalni program, a od oktobra te godine su i zvanično u etru. Od tada se na istoj frekvenciji, u blokovima od po četiri časa, emituje radio-program Katoličke biskupije „Radio Marija“ i radio „Slavoslovlje“. Ovo je u svetu jedinstven slučaj da se radio-programi dve hrišćanske crkve emituju na istoj frekvenciji po principu „podele vremena“ (time sharing). Prema članu 48 Zakona o radiodifuziji „ako su ispunjeni uslovi iz Plana raspodele radio frekvencija, može se odobriti da najviše tri emitera emituju radio, odnosno televizijski program na istoj radio frekvenciji i u istoj željenoj zoni servisa.“ Osim u Subotici, ista situacija je i u Somboru. Redakcija „Slavoslovlja“ ističe dobru saradnju: „...za katoličko Badnje veče i Božić, „Slavoslovlje“ je ustupilo svoje termine emitovanja „Radio Mariji“, dok je za pravoslavni Božić, situacija bila obrnuta“ (Vesti online, 2010). U radiju Slavoslovlje trenutno radi dva novinara, dva tonska realizatora i honorarci- 10 saradnika, dnevni urednik, glavni i odgovorni urednik, direktor radija. Zadovoljni su svojom slušanošću. Smatraju da bi jedan veći pravoslavni crkveni medij trebalo da dobije nacionalnu frekvenciju (poput katoličkog „Radio Marija“ koji je već ima) jer bi to oplemenilo srpsku medijsku sliku i dozvolilo Crkvi da se šire i kvalitetnije predstavlja u društvu.¹¹

Sastanak urednika pravoslavnih elektronskih medija održan je 9. februara 2010. godine u Kragujevcu. Sastanku su prisustvovali Radio Slovo ljubve, RTV Beseda, Radio Slavoslovlje, Radio Glas, Radio Tavor, Radio Istočnik, RTV Logos, Radio Iskon, Radio Mileševa i Radio Zlatousti. Zaključak je bio da se uputi inicijativa nadležnim arhijerejima i Svetom arhijerejskom sinodu SPC da se osnuje *Asocijacija elektronskih pravoslavnih crkvenih medija SPC* radi zajedničkog nastupanja, razvoja buduće programske saradnje i umrežavanja. Nakon sastanka u Kragujevcu, gde su započeti razgovori o udruživanju, održana su naredna dva u Beogradu gde je dogovoreno da se osnuje Udruženje crkvenih emitera. Ta ideja nije zaživela jer je kao osnivač trebalo da se pojavi Patrijaršijski odbor, a on nikada nije raspravljao o toj temi. Na trećem sastanku u Beogradu je odlučeno da se otvori jedna internet adresa i preko te adrese razmenjuju programi. Na taj način programi mogu biti raznovrsniji i kvalitetniji. Cilj povezivanja je stvaranje jedinstva jer svi imaju probleme sa finansijama, kadrovima i ne mogu svi podjednako da dođu do relevantnih gostiju u emisijama. Ukoliko bi mediji SPC formirali mrežu na nacionalnom nivou morali bi da traže dozvolu od RRA „ako bi to umrežavanje iznosilo više od 3 sata dnevno. Tako je po zakonu.“¹²

11 Do podataka o Radiju Slavoslovlje se došlo razgovorom sa glavnim urednikom Đorđem Dimićem.

12 Portparol saveta Republičke Radiodifuzne Agencije Srboljub Bogdanović.

U Radiju Zlatousti, koji je bio organizator zajedničkog sastanka u Kragujevcu, smatraju da mnoge ideje nisu ostvarene jer medijski sistem nije spreman da podrži medije civilnog sektora, donese odluke o posebnim finansijskim donacijama ili stimulacije za razvoj takve vrste medija. Isključeni su iz svih priča o medijskoj strategiji u Srbiji, a u njoj se pominju u svega nekoliko rečenica. Ideja urednika RTV Beseda jereja Željka Latinovića je bila da sve pravoslavne stanice posluju pod jednim zajedničkim imenom, a direktor nekadašnje RTV Logos Miroljub Radosavljević izneo je ideju da se uputi zahtev nadležnim državnim organima da u budućoj zakonskoj regulativi ugrade mogućnost da eparhijske radio i televizijske stanice dobiju regionalnu frekvenciju, a radio i televizijske stanice kojima bi osnivač bila Srpska patrijaršija- nacionalnu.¹³ Na osnovu razgovora sa svim urednicima i predstavnicima pravoslavnih radija i televizija potvrđeno je da do sada ništa nisu konkretno uradili povodom izmene *Zakona o radiodifuziji* za sticanje prava za regionalnu i nacionalnu frekvenciju. „Smatraju da bi dobijanje nacionalne frekvencije bilo korisno za Crkvu jer se danas sredstva ulažu na mnogo strana i tako se rasipaju. Ako bi se sve objedinilo u jedan centar to bi bilo kvalitetnije u programskom i materijalnom smislu. Mali radio ne može da dovede goste koje bi svako voleo da čuje, a u većem centru je to moguće i bilo bi dostupno svakom.“¹⁴

ZAKLJUČAK

Da bi se išta promenilo u medijskom sistemu Srbije i tretiranju pravoslavnih medija, neophodno je da oni pokrenu inicijativu za promenu zakona i da se na konkursima pojavljuju sa većim zahtevima za dobijanje frekvencije. Dakle, treba prvo da se traži pa da se onda vidi da li postoji prostora za takvu mogućnost. (A ta mogućnost postaje sasvim realna sa uvođenjem digitalne radio-televizije koja je već ove godine trebala da zameni analogno emitovanje RTV programa). Potom Savet RRA procenjuje da li postoji potreba. „Postoje konkursni kriterijumi- tehnički, pravni, finansijski, organizacioni. Kada se ispune konkursni uslovi, onda članovi Saveta glasaju o tome i odlučuju na bazi sopstvene savesti.“¹⁵ Međutim, da bi mediji SPC širili svoj uticaj pored zalaganja za dobijanje regionalne i nacionalne frekvencije, mogli bi po ugledu na katoličke medije da se obezbede satelitski prenos svog programa.

13 Podaci su dobijeni razgovorom sa urednikom Radija Mileševa Markom Papićem.

14 Podaci su dobijeni razgovorom sa glavnim i odgovornim urednikom Radija Tavor Stevicom Ilić.

15 Portparol saveta Republičke Radiodifuzne Agencije Srboljub Bogdanović

LITERATURA

- [1] Filozofski fakultet Pale, n.d. Procesi komunikacija u Srpskoj pravoslavnoj crkvi. [online] <<http://www.filozof.org/pdf%20format/prilozi/jerej%20nikola%20gavric%205.pdf>> [Pristupljeno 18. februara 2012].
- [2] Pravoslavlje Novine Srpske Patrijaršije, n.d. Crkva i mediji u novom milenijumu. [online] Dostupno na: <<http://pravoslavlje.spc.rs/broj/902/tekst/crkva-i-mediji-u-novom-milenijumu/>> [Pristupljeno 17. februara 2012].
- [3] Radijković M. i Stojković B., 2009. *Informaciono komunikacioni sistemi*. Drugo izdanje. Beograd: Klio
- [4] RadioZlatousti, n.d. 10 pitanja i odgovora o crkvenim medijima. [online] Dostupno na: <http://www.radiozlatousti.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=92&Itemid=65> [Pristupljeno 17. februara 2012].
- [5] Rasina.net Nezavisni portal rasinskog okruga, 2012. Ugašena RTV Logos. [online] Dostupno na: <http://www.rasina.net/index.php?option=com_content&view=article&id=350:ugaena-rtv-logos&catid=34:vesti&Itemid=61> [Pristupljeno 14. februara 2012].
- [6] SPCO Lucern, n.d. Grb Srpske pravoslavne crkve. [online] Dostupno na: <<http://www.spcoluzern.ch/index.php?pg=461&lang=sr>> [Pristupljeno 18. februara 2012].
- [7] Ustav Republike Srbije 2006. Beograd: Službeni glasnik RS
- [8] Uživo – tv.net, 2011. TV Beseda- Novi Sad. [online] Dostupno na: <<http://www.uzivo-tv.net/tv-kanali/tv-beseda-novi-sad.html>> [Pristupljeno 16. februara 2012].
- [9] Vesti online, 2010. Pravoslavci i katolici na istoj frekvenciji. [online] Dostupno na: <<http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/42304/Pravoslavci-i-katolici-na-istoj-frekvenciji>> [Pristupljeno 16. februara 2012].
- [10] Zakon o crkvama i verskim zajednicama 2006. Beograd: Službeni glasnik RS
- [11] Zakon o radiodifuziji 2002. Beograd: Službeni glasnik RS

Milena Taskov

THE PLACE AND ROLE OF ELECTRONIC MEDIA
OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH
IN SERBIAN MEDIA SYSTEM

Abstract:

Media systems of democratic countries include the existence of religious media organization. These organisation have a constitutionally guaranteed right to disseminate their teachings. Serbian Orthodox Church also has this right. However, the media of that Church are facing a series of other problems recently. This paper explores the representation of electronic media founded by the Serbian Orthodox Church, and not a presence of religious content in the media in general. Aim of the paper is to investigate a representation and freedom of orthodox electronic media in Serbia, and what should be done to improve their still unsatisfactory position.

Key words:

electronic media, the Serbian Orthodox Church, Serbia, the media system.

Ljiljana Tojagić

Komparacija javnih servisa: BBC i RTS

Sažetak:

Savremeno društvo je društvo u čijoj osnovi se nalazi informacija. Nemati pravovremenu i proverenu informaciju znači zaostajati, biti isključen, biti podložan manipulaciji. Ona postaje najtraženija roba. Treba je posedovati kako bi se ostvarili interesi, no u iste svrhe treba je sakriti i zataškati. I zaista, korporacije, moćni pojedinci, političke partije i država mogu ograničiti pristup građana informacijama. Javni medijski servisi garantuju da će građani ipak doći do istinitih saznanja, da će njihove komunikacione potrebe biti zadovoljene. Oni su tu i da auditorijum odbrane od poplave lakih sadržaja koji ga pretvaraju u neaktivnu masu. Dakle, javni medijski servis vodi borbu sa interesnim grupama, komercijalnim emiterima i državom, ili se makar uspešno pretvara da je vodi. Javni medijski servis Velike Britanije, smatra se najbližim teorijskom konceptu javnog servisa i upravo zbog toga se može smatrati uzorom za formiranje javnog servisa.

Cilj ovog rada jeste da kroz poređenje javnog medijskog servisa Srbije sa pomenutim BBC-om uvidimo koliko se u svom delanju ova dva medija razlikuju, te da li je Radio-televizija Srbije već transformisana u javni servis. Pažnju ćemo usmeriti na televiziju. Ne smatramo da je radio prevaziđen medij i na televiziju se koncentrišemo zbog toga što ona vrši veći uticaj na javnost. Poređenje pomenutih medija vršićemo preispitujući njihovo uklapanje u teorijska razmatranja koja o javnim servisima postoje. Zbog toga ćemo najpre definisati javni servis. Zatim ćemo utvrditi kriterijume koji su nam neophodni za poređenje. Nakon toga ćemo preći na analizu prema odabranim kriterijumima i zaključiti.

Ključne reči:

javni servis, BBC (British Broadcasting Corporation), Radio-televizija Srbije.

KONCEPT JAVNOG SERVISA

„Medijski sistem je skup organizovanih oblika masovnog komuniciranja, institucija i delatnosti kojima se obezbeđuje slobodan protok informacija i zadovoljavanje komunikacione potrebe građana“ (Veljanovski, 2009: 13). Ključni činioci medijskog sistema jesu masovni mediji koji su kao njegovi subjekti i nosioci dužni da zadovolje sledeće potrebe publike (Radojković i Stojković, 2009: 37):

1. informativnu (upoznavanje s događajima i njihovim akterima),
2. komentatorsku (formiranje javnog mnjenja),
3. orijentacijsku (društvenog obrazovanja ili socijalizacije),
4. rekreativnu (zabava i opuštanje).

U teoriji informaciono- komunikacionih sistema postoji više klasifikacija medijskih sistema. Jednu od njih daje Miroljub Radojković ističući četiri modela medijskog sistema:

1. medijski sistem komercijalnog tipa,
2. medijski sistem tipa javne službe,
3. medijski sistem državno partijskog tipa,
4. medijski sistem samoupravno – socijalističkog tipa (1984: 130).

Kao peti model medijskog sistema može se navesti medijski sistem u tranziciji (Veljanovski, 2009: 29).

U ovom radu nećemo se dotaći karakteristika svih pomenutih tipova medijskog sistema. Da bismo uporedili britanski javni servis sa javnim servisom naše zemlje, odredićemo samo karakteristike medijskog sistema tipa javne službe. Kako je kriterijum za navedeno razlikovanje medijskih sistema način osnivanja i funkcionisanja elektronskih medija, medijski sistem tipa javne službe možemo odrediti kao sistem u kome ključnu ulogu u pomenutim pitanjima igra javnost. Zbog toga je za ovakav sistem karakterističan elektronski medij koji je javni servis. Rade Veljanovski javnim servisom smatra onaj koji je:

- osnovan od javnosti – dakle, onaj medij koji nastaje na osnovu opšteg društvenog konsenzusa.
- finansiran od javnosti – što bi značilo da su sredstva neophodna za rad ubiraju od građana, najčešće pretplatom.
- kontrolisan od javnosti – javni servis je za svoj rad odgovoran isključivo građanima (2005: 24 – 25).

Zarad uspešnog poređenja neophodno je navesti i principe na kojima prema UNESCO – u počiva javni servis (2001: 11 – 13). Reč je o sledećim principima:

1. univerzalnost – javna radiodifuzija mora biti dostupna svakom građaninu širom zemlje bez obzira na njegov socijalni status i prihode. On treba da obezbedi svoje „usluge“ najvećem delu populacije. Univerzalnost

podrazumeva obavezu kako tehničke dostupnosti, tako i kreiranja programa koji u sadržinskom smislu mogu da prate svi.

2. raznovrsnost – program javnog servisa mora da bude raznovrstan u žanrovima koje nudi, u publici kojoj se programima obraća i u temama o kojima govori.
3. nezavisnost – javni sistem je forum na kom bi trebalo da cirkulišu informacije, mišljenja i kritike. On mora biti oslobođen komercijalnih uticaja i političkih pritisaka.
4. osobnost – javni servis mora biti sklon inovacijama, razlikovati se od drugih elektronskih medija, uspostavljati nove standarde koje će usvajati i drugi emiteri.

O karakteristikama javnih radio – televizijskih servisa postoje različita teorijska razmatranja. Tako se kao značajne mogu označiti i karakteristike koje Tobi Mendel u knjizi „Javna radiodifuzija“ navodi prema teoretičaru Eriku Barentu:

1. opšta geografska dostupnost
2. briga za nacionalni identitet i kulturu
3. nezavisnost u odnosu i na državu i na komercijalne interese
4. nepristrasnost programa
5. širina i raznovrsnost programa
6. značajan udeo u finansiranju, sredstava dobijenih naplatom od korisnika (Mendel, 2001 citirano u Veljanovski: 26).

Ono što je primetno kada u obzir uzmemo sva određenja koja su na različitim mestima navođena od strane različitih teoretičara jeste preklapanje određenih elemenata koji se navode kao ključni za svaki javni servis. Upravo zbog toga ćemo u ovom radu komparaciju vršiti prvenstveno prema takvim kriterijumima, uzimajući u obzir njihovo međusobno poklapanje i dopunjavanje. Stoga ćemo najpre dati kratak istorijat BBC-a i RTS- a, a potom u analizi videti u kojoj meri ovi mediji ispunjavaju sledeće kriterijume:

1. univerzalnost i raznovrsnost
2. način finansiranja i nezavisnost
3. princip osobnosti
4. postojanje i način kontrole od strane javnosti

ANALIZA

Kratak istorijat BBC-a i Radio-televizije Srbije

BBC i Radio – televizija Srbije razvijali su se i delovali uslovljeni različitim okolnostima. Upravo te okolnosti su odredile oblik ovih medija, a samim tim i njihovo udaljšavanje ili priblijšavanje teorijskom konceptu javnog servisa.

BBC, odnosno British Broadcasting Company, osnovan je kako privatno preduzeće i sa radom je počeo kao privatna kompanija koja je registrovana 15. Decembra 1922. Godine 1927. menja ime u British Broadcasting Corporation, a vlada otkupljuje privatne akcije (Šingler i Viringa, 2000: 28). Tako ovaj medij postaje neprofitna organizacija koja ima monopol na medijskom tržištu Ujedinjenog Kraljevstva. Televizija je pridodata radiju 1936., ali su njen razvoj i popularizovanje usledili tek nakon Drugog svetskog rata. Prvi direktor BBC Džon Rit istakao je osnovne uloge, a samim tim i obaveze koje je trebalo ispuniti; pre svega informisati i obrazovati, ali i zabaviti. I to je i dalje ono što BBC čini. Može se, dakle, zaključiti da je BBC od samih svojih početaka usmeren ka ostvarenju koncepta javnog servisa, te da mu okolnosti u kojima je funkcionisao i rastao nisu bile prepreka.

S druge strane, medijski sistem Srbije, a samim tim i položaj Radio-televizije Srbije u njemu, nije građen na tako stabilnom tlu. Radio Beograd osnovan je 24. marta 1929. godine i njegova sudbina istovetna je sa sudbinom Televizije Beograd. Olgica Nađ najavila je 1958. godine početak probnog programa i tako je u tadašnjoj Jugoslaviji započela era televizije. Ono što je opštepoznato jesu uslovi u kojima su radili pomenuti mediji. Tada se nisu mogli nazvati javnim servisom. „Za najveće i najuticajnije medije, pogotovo za republičke i pokrajinske radio – televizijske centre, govorilo se da su delovi državnog establišmenta, kao i vojska i policija“ (Veljanovski, 2009: 22). Radio-televizija Srbije, koja je obuhvatala Radio-televiziju Beograd, Radio-televiziju Novi Sad i Radio-televiziju Priština, je osnovana Zakonom o radio-televiziji 1991, no ni devedesetih RTS nije krenuo putem sopstvenog preoblikovanja u javni servis. Tada je ovaj medij uz druge najčitanije i najslušanije medije bio kontrolisan od strane vladajuće Socijalističke partije Srbije. „Programi RTS bili su u potpunosti odraz vladajuće politike pogotovo posle januara 1993. godine, kada je iz ove medijske kuće izbačeno hiljadu i sto novinara i urednika, ali i zaposlenih u tehnicima i organizaciji“ (Veljanovski, 2009: 77). Transformacija Radio-televizije Srbije počinje usvajanjem Zakona o radiodifuziji 2002. godine. Tim zakonom predviđeno je izdvajanje Radio-televizije Vojvodine iz RTS-a, te uspostavljanje dva javna servisa; na pokrajinskom i republičkom nivou (Veljanovski, 2009: 78).

1. Univerzalnost i raznovrsnost

Krenimo od BBC- a.¹⁶ Zanimljiv je podatak da je radijske programe BBC -a samo godinu dana nakon njegovog osnivanja moglo da čuje 80 odsto britanskog stanovništva (Šingler i Viringa, 2000: 28). To da ovaj javni servis teži raznovrsnosti od samog osnivanja primetno je iz objašnjenja koje daje

¹⁶ Za detalje o programima BBC- a pogledati: <http://www.bbc.co.uk/programmes>.

Džon Rit. On ističe: „Televizija ne sme da se bavi samo zabavom. Elektronski mediji dužni su da u što veći broj domova unesu što više svega onog najboljeg iz svih oblasti ljudskog znanja, stremljenja i dostignuća. Najvažnije je da se očuva visokomoralni ton, odnosno svako izbegavanje vulgarnog i štetnog“ (Rit, citirano u Veljanovski, 2005: 23). BBC se i danas pridržava ove Ritove smernice. Svoj televizijski program emituje na više kanala: BBC One, BBC Two, BBC Three, BBC Four, BBC Parliament, BBC News Channel, CBBC, BBC HD, BBC ALBA, CBeebies i tako uspeva da zadovolji komunikacione potrebe svih segmenata društva. Svoju informativnu funkciju ostvaruje i kroz poseban kanal BBC News, ali i kroz različite informativne emisije na svojim drugim kanalima: *Joins BBC News* – emisija koja nudi pet sati informacija iz zemlje i sveta; zatim informativne emisije *Breakfast*, *BBC Weekend News*, *BBC News*, *BBC News and Regional News* i dr. Informativnu i komentatorsku funkciju povezuju i emisije poput debate *The Big Question*, *Andrew Marr Show* ili pak *Sunday Politics London*. Ipak, BBC nije, iako se to često misli, medij koji prenosi teške i dosadne sadržaje. Takvo zapažanje nije tačno jer BBC ima veoma raznovrstan zabavni i serijski program – drame *Land Girls*, *Upstairs Downstairs*, *Holby City*, *Being Human*, *Lip Service*, *Doctors*; i emisije poput *Bargain Hunt* (koja se emituje od 2000. godine i tokom koje dva para kolekcionara amatera na raznim vašarima kupuje predmete koji potom bivaju procenjeni od strane stručnjaka i prodati na aukciji). BBC je u svetu prepoznatljiv po sopstvenoj muzičkoj, dokumentarnoj i dramskoj produkciji. Tako i RTS prikazuje neka od ostvarenja BBC-a (serija *Tihi sve-dok*). Uz to se emituju i brojne obrazovne emisije, a kao primer navešćemo *The Last Explorers*, emisiju arheologa Neil Olivera i *Empire* (emisija kojom Jeremy Paxman putujući sakuplja saznanja o Britanskoj imperiji). BBC kako kroz poseban dečiji kanal, tako i kroz svoj drugi program nudi dečiji edukativni program. Tako primera radi najmlađe o suprotnostima uče zec i kornjača Hari i Toto. BBC svojim gledaocima nudi i sportske prenose, sportske kvizove i sportske emisije (*Match of the Day*). Međutim ono što je posebno zanimljivo jesu programi humanitarnog karaktera, programi kojima se različitim fondacijama ali i celokupnoj javnosti obraća za pomoć. Tog tipa je emisija *Lifeline*. Ovde je, naravno, pobrojan samo deo programa koji se emituje na televizijskim kanalima BBC – a.

Kada su u pitanju univerzalnost i raznovrsnost programa Radio-televizije Srbije, neophodno je najpre pomenuti odredbe Zakona o radiodifuziji. Poglavlje V ovog zakona bavi se radiodifuznim javnim servisom. U članu 76. za nosioce javnog radiodifuznog servisa određuju se, kao što je već pomenuto, republičke i pokrajinske radiodifuzne ustanove. One kao takve imaju obavezu ostvarivanja opšteg interesa, što se i precizira članom 77. koji glasi:

„Programi koji se proizvode i emituju u okviru javnog radiodifuznog servisa od opšteg su interesa.

Programi iz stava 1. ovog člana obuhvataju programe informativnog, kulturnog, umetničkog, obrazovnog, verskog, naučnog, dečjeg, zabavnog, sportskog i drugih sadržaja, kojima se obezbeđuje zadovoljavanje potreba građana i drugih subjekata i ostvarivanje njihovog prava u oblasti radiodifuzije.

Programima koji se proizvode i emituju u okviru javnog radiodifuznog servisa mora da se obezbedi raznovrsnost i izbalansiranost (međusobna usklađenost ili usaglašenost) sadržaja kojima se podržavaju demokratske vrednosti savremenog društva, a naročito poštovanje ljudskih prava i kulturnog, nacionalnog, etničkog, etničkog i političkog pluralizma ideja i mišljenja.“

Navedeno pokazuje da su zakonske odredbe uzele u obzir teorijske pretpostavke, odnosno da je zakonodavac uvrstio univerzalnost i raznovrsnost u principe na kojima će se temeljiti javni medijski servisi. No, pitanje je da li je raznovrsnost dostignuta i u stvarnosti. Koliko je raznovrstan program Radio-televizije Srbije i da li su zadovoljeni interesi svih segmenata društva?

Program RTS¹⁷ – a je svakako manje raznovrstan od programa BBC-a, sto je sasvim prihvatljivo ukoliko se u obzir uzme kratak put koji je RTS prešao u svojoj transformaciji. Stiglo se do zadovoljavajuće raznovrsnosti programa, što ne znači da u programskoj šemi nema propusta. Radio-televizija Srbije emituje više informativnih emisija (*Vesti, Jutarnji dnevnik, Dnevnik, Dnevnik RT Vojvodina*). Uspeva u tome da ponudi, kako ozbiljne sadržaje, tako i zabavne, obrazovne i sportske. Emisije kao *Upitnik, Da Možda Ne, Oko*, svakako informišu, a i iz različitih uglova osvetljavaju različite probleme. To da li je neki od tih uglova osvetljeniji, zastupljeniji i privilegovaniji pitanje je kojim ćemo se baviti u nastavku. Kada je u pitanju zabavni program, primetno je stalno repriziranje starih ostvarenja. Uostalom, opravdane kritike se RTS-u zbog toga stalno upućuju. Za razliku od BBC-a čiji je filmski i serijski program izuzetno bogat, serijski program RTS – a godišnje obogati nekoliko novih naslova. Neke od popularnih serija koje se trenutno premijerno i reprizno prikazuju su: *Montevideo bog te video, Vojna akademija, Bela Lađa, Selo gori a baba se češlja*. Dečiji praznik je vikendom kada se emituju Diznijevi crtači. Drugim danima dečijih sadržaja gotovo i nema. Javni servis na svojim televizijskim kanalima emituje i nekoliko emisija čije su teme srpska kultura, tradicija, ali i lepota prirode prostora na kojem živimo. Igrom i pesmom svih krajeva Srbije bavi se emisija *Šljivik* u kojoj se kulturno umetnička društva nadmeću za titulu čuvara narodne baštine.

U slučaju Radio-televizije Srbije moramo pomenuti i Radio Beograd, čak iako je rečeno da radijski programi neće biti detaljnije analizirani. To činimo

17 Detaljnije o programima RTS-a: <http://www.rts.rs/page/podcast/sr.html>.

zbog toga što, pokazujući praksu na Radio Beogradu ukazujemo i na nedostatke u televizijskom programu. Radijski program¹⁸ u nekim segmentima pokušava da učini više od televizije. Kao argument za izneto može poslužiti i činjenica da je jedina emisija na nekom manjinskom jeziku, konkretno na romskom, emitovana upravo na frekvencijama Radio Beograda.

2. Način finansiranja i nezavisnost

Radio-televizija Srbije devedesetih godina dvadesetog veka imala je određene karakteristike javnog servisa. Program koji je tada nudila bio je prilično raznovrsan, njen rad je finansiran iz javnih prihoda. Ipak to nije bilo dovoljno da se ovaj medij nazove javnim servisom. Neophodna je nepristrasnost. Javni servis ne sme kontrolisati nijedna politička opcija. Osim političke nepristrasnosti, mora postojati i nepristrasnost u odnosu na komercijalne uticaje. Sama činjenica da BBC nema pravo na finansiranje od oglasa govori o nemogućnosti komercijalnih uticaja. Situacija sa RTS – om je drugačija. Prema članu 80 Zakona o radiodifuziji javni radiodifuzni servis može da stiče sredstva od:

1. proizvodnje i emitovanja ekonomsko – propagandnog programa;
2. proizvodnje i prodaje audiovizuelnih programa (emisija, filmova, serija, nosača zvuka i dr.);
3. proizvodnje drugih programskih usluga (teletext i dr.);
4. organizovanja koncerta i drugih priredbi;
5. obavljanja drugih delatnosti utvrđenih statutom;
6. iz drugih izvora u skladu sa zakonom

Javni RTV servis može prodati oglašivačima samo 10 odsto ukupnog televizijskog vremena, a u toku jednog sata emitovanja dozvoljeno je prikazivanje samo 6 minuta reklamnog programa (Veljanovski, 2009: 132 – 133). Ove odredbe koje se nalaze u Zakonu o oglašavanju RTS poštuje. Da li je zbog mogućnosti ovakve zarade RTS manje javni servis od BBC- a? Smatramo da RTS ne gubi svoju nezavisnost dozvoljavanjem ubiranja sredstava od ekonomske propagande. Šta više, pitanje je da li bi RTS bez tog izvora finansija imao dovoljno za neometano obavljanje svih svojih funkcija.

Nezavisnost od političkih uticaja najčešće je kockica koja nedostaje u sklapanju javnog servisa. Upravo ta kockica najteže se uklapala u model javne radiodifuzije u tranzicionim zemljama. Ni Srbija nije bila izuzetak. O političkom uticaju na Radio-televiziju Srbije govori dobro poznat primer iz 2004. godine kada je novoformirana Vlada smenila dotadašnjeg generalnog direktora RTS-a i na njegovo mesto postavila čoveka koji je bio savetnik predsednika Vlade. Time

¹⁸ Neke od emisija koje se emituju na frekvencijama Radio Beograda jesu Izvorišta, Govori da bih te video, Kod dva bela goluba, Stepjenik, Riznica, Kako slušati muziku.

je direktno prekršen Zakon o radiodifuziji po kome generalnog direktora bira Upravni odbor nakon prijave na javni konkurs (Veljanovski, 2009: 84).

Danas nema ovakog grubog kršenja zakona, što ne znači da je RTS u potpunosti oslobođen uticaja političkih krugova. Uticaj više nije toliko očit. Poruke koje se šalju ne opravdavaju vlast direktno i otvoreno kako je to činjeno ranije. Smatramo da je pronađen suptilniji način korišćenja ovog medija u svrhe političke propagande. Kritike su ređe, a lideri vladajućih partija sa malih ekrana obraćaju se češće nego što je to potrebno. Tačnije, češće nego što je to značajno. Iznetu tvrdnju pokazaćemo na primeru najgledanijeg RTS - ovog Dnevnika u 19 i 30.¹⁹ Analiziraćemo pojavljivanja predsednika Republike i predsednika Demokratske stranke Srbije, Borisa Tadića. Utvrdićemo da pojedine vesti o aktivnostima predsednika Tadića nisu toliko značajne, ali da se ipak nalaze u bloku najvažnijih. Jedan apsolutno nezavisan javni servis ne bi tako selektovao informacije. Ipak, RTS je naizgled nepristrasan. Sasvim je normalno prenositi obraćanja predsednika Republike, predsednika Vlade, predsednika Skupštine i u tom pogledu se Radio-televiziji Srbije ne može zameriti informisanje o aktivnostima Borisa Tadića. RTS bi tako imao zadatak i obavezu da izveštava i kritički govori o svim funkcijama koje predsednik Srbije obavlja. On prema Ustavu Republike Srbije (član 122):

1. predstavlja Republiku Srbiju u zemlji i inostranstvu,
2. ukazom proglašava zakone, u skladu sa Ustavom
3. predlaže Narodnoj skupštini kandidata za predsednika Vlade, pošto sasluša mišljenje predstavnika izabranih izbornih lista,
4. predlaže Narodnoj skupštini nosioce funkcija, u skladu sa Ustavom i zakonom,
5. postavlja i opoziva ukazom ambasadore Republike Srbije na osnovu predloga Vlade,
6. prima akreditivna i opozivna pisma stranih diplomatskih predstavnika,
7. daje pomilovanja i odlikovanja,
8. vrši i druge poslove određene Ustavom.

Predsednik Republike, u skladu sa zakonom, komanduje Vojskom i postavlja, unapređuje i razrešava oficire Vojske Srbije.

Ipak, RTS pod maskom predsedničke uloge među najvažnije vesti svrstava i aktivnosti koje Boris Tadić obavlja kao vođa jedne partije. Opravdano je u Dnevniku posvetiti vreme Samitu Italije i Srbije²⁰ na kom su učestvovali najviši zvaničnici dve zemlje. Javni RTV servis mora preneti zaključke ovakvog skupa

19 Primeri iz Drugog dnevnika RTS-a citirani su iz autorove video dokumentacije za mesec mart 2012.

20 O Samitu Italije i Srbije Drugi dnevnik je izveštavao 8. 3. 2012.

na kom je govorio i Boris Tadić. Ali da li je značajno u udarne vesti svrstati sledeće: „Demokratska stranka proslavila državni uspeh dodelu statusa kandidata za članstvo u EU“²¹ ? Ovo pre deluje kao propaganda partije i isticanje njene uloge, nego kao vest koja s pravom biva predstavljena kao značajnija od pitanja stabilnosti dinara, od utvrđene činjenice da diplomci ne mogu da se zaposle zbog toga što obrazovni sistem nije uskladio njihova zvanja sa stečenim znanjem, ili pak od vesti da su Putevi Užice u problemu jer nemaju dovoljno kadrova koji bi obavili izuzetno posao vredan dvesta miliona evra u Sočiju.

Kako se primećuje nepristrasnost BBC-a? Političku neutralnost BBC – a garantuje Kraljevska povelja, prvi put doneta 1926., a koja se obnavlja na svakih deset godina. Teorijska nepristrasnost postoji i u stvarnosti što najbolje pokazuje rad BBC- a o slučaju Iraka iz 2003. Naime, te godine je BBC objavio podatke o ne-tačnosti Vladinih informacija o nužnosti intervencije u Iraku zbog navodnog posedovanja tajnog naoružanja. „Činjenica da je direktor kasnije dao ostavku kada je sud procenio da predsednik Vlade nije dezinformisao javnost, samo dokazuje vrednost moralnog čina, posle koga je javnost i dalje bila na strani programskih ljudi, a sumnjala u informacije Vlade i odluku suda“ (Veljanovski, 2009: 155-156).

3. Princip osobenosti

Osobenost BBC-a je nesumnjiva. Činjenica je da on služi kao uzor ustanovama ovog tipa. Dakle, on zaista postavlja standarde drugim emiterima i to van svojih granica.

Radio-televizija Srbije daje primer raznovrsnošću programa, a prvenstveno pojedinim kvalitetnim emisijama u kojima se govori o tekućim problemima. Komercijalne televizije najčešće izostavljaju ovakve sadržaje ili ih pak nemaju dovoljno. Naravno i na komercijalnim televizijama ima takvih emisija (*Stav Srbije, Utisak nedelje*), ali ipak rialiti programi, sapunice i razni besmisleni kvizovi dobijaju više prostora. Od *Farme do Parova*.

Iako „uči“ komercijalne emitere da zbog gledanosti ne zapostavljaju kvalitet i sama Radio-televizija Srbije ponekad svoje programe bira tako da oni privuku najveći deo auditorijuma. Serije kao *Ranjeni orao, Greh njene majke* i *Nepobedivo srce* osim eventualno mogućnosti da se sazna način govora, oblačenja i ustaljenih mišljenja stanovnika naših gradova u bližoj ili daljoj istoriji, ne nude mnogo. No ni takva saznanja nisu u prvom planu. Ljubavni zapleti slični zapletima u latinoameričkim sapunicama imaju cilj da privuku publiku, a samim tim i oglasivače. U određenim aspektima slične serije emitovao je čak i BBC. Smatramo da RTS može emitovati ovakve sadržaje, ali da sa njima ne treba ni preterivati. Trebalo bi spojiti lepo i korisno, odnosno kreirati sadržaje koji će javnost navesti na razmišljanje, koji će ih podsetiti ili naučiti, a koji će istovremeno biti zabavni.

²¹ O proslavi Demokratske strane Drugi dnevnik je izveštavao 3. 3. 2012.

4. Postojanje i način kontrole od strane javnosti

Možda i najveća razlika između BBC-a i RTS-a jeste upravo u postojanju i načinu kontrole od strane javnosti. Radio – televizija Srbije nema razvijene načine komunikacije sa građanima, dok je za BBC uspostavljanje takve veze jedna od suštinskih pretpostavki za kreiranje programa i samo emitovanje. Postoji nekoliko načina uspostavljanja interakcije između BBC-a i publike (Veljanovski, 2009: 158 - 160):

1. javne konsultacije – uprava BBC- a svake godine organizuje javnu raspravu o programima u kojoj učestvuju kako zaposleni, tako i pripadnici različitih društvenih grupa
2. nezavisni savet – koji je oblik komunikacije između BBC-a i medijskih stručnjaka
3. istraživanje auditorijuma – koje je aktima BBC- a utvrđeno kao obavezno
4. strategija slušanja – metod prikupljanja mišljenja, primedbi i želja građana
5. žalbe na program – koje mogu javnom radiodifuznom preduzeću uputiti građani ukoliko smatraju da određeni sadržaji vređaju javni moral, ne vode računa o zaštiti dece, ako pokazuju političku neuravnoteženost

Pošto nije moguće uspostaviti komunikaciju sa svakim pojedinačnim građaninom, BBC izdaje godišnje izveštaje u kojima daje podatke o emitovanim programima, o obavljenim javnim raspravama, telefonskim razgovorima i žalbama, kao i odgovorima na iste (Veljanovski, 2009: 160). Dakle, BBC u godišnjem izveštaju prezentuje sve šta je urađeno u prethodnom periodu. Primera radi u izveštaju za 2010/2011 mogu se naći podaci o ukupnim sredstvima koja je od pretplate prikupio BBC, podatak o platama zaposlenih (generalni direktor 779 000 funti u odnosu na prošlogodišnjih 838 000) kao i podatak koliko je sredstava utrošeno u inovacije (18.3 miliona funti). Zatim javnost ima uvid u gledanost programa (npr. Early evening network news, BBC One 4.4 miliona gledalaca); u vreme koje je na godišnjem nivou odvojeno za dramski program (BBC One 808 sati itd) i dečiji program (BBC One 459 sati, BBC Two 1 736). Najbolja potvrda da je BBC kontrolisan od javnosti, odnosno da osluškuje želje i prihvata svaku kritiku javnosti jeste podatak da je u 2011. godini BBC primio 240 000 žalbi te da je samo 257 ostalo bez odgovora.

Iako nije nabrojana kao zvanični način komunikacije BBC-a i građana, komunikacija preko društvenih mreža sve više uzima maha. Zvanične stranice i profili popularnih emisija imaju dvostruku ulogu. One promovisu samu emisiju, i omogućavaju razmenu mišljenja. Ovakvu komunikaciju razvile su i neke od emisija koje se emituju na RTS-ovim kanalima. No, takva komunikacija je površna ukoliko se uporedi sa godišnjim izveštajima, žalbama, odnosno permanentnom komunikacijom BBC-a i njegove publike.

ZAKLJUČAK

Na osnovu teorijskih razmatranja utvrdili smo da jedan javni servis mora biti osnovan, finansiran i kontrolisan od javnosti, te da mora zadovoljiti principe rasprostranjenosti, univerzalnosti, nepristrasnosti i osobenosti. Razmatrajući o uklapanju BBC – a i RTS- a u ovako određen teorijski model zaključili smo da BBC sa pravom možemo označiti kao uzor drugim javnim sistemima. Što se tiče RTS - a pokazano je da se on polako približava teorijskom konceptu. Napreduje, ali ima još nekoliko nedostataka koji mogu biti otklonjeni. Raznovrsnost programa Radio televizije Srbije je zadovoljavajuća, s tim što bi mogli biti pridodati sadržaji namenjeni deci, kao i sadržaji na jezicima manjina. Finansiranje od ekonomsko propagandnog programa smatramo nužnim i opravdanim. Radio televiziji Srbije ostaje još da se u potpunosti odupre političkim uticajima i da dopusti javnosti da je kontroliše. To bi postigla ukoliko bi izveštavala o svom radu, o svojim planovima, te prihvatila kritike kako gledalaca tako i stručnjaka.

LITERATURA

- [1] BBC, 2010/2011. Annual Report and Accounts 2010/11. London
Website < <http://www.bbc.co.uk/annualreport/download/index.shtml>
- [2] BBC, < <http://www.bbc.uk> [pristupljeno 18 – 25. mart 2012.]
- [3] Radio televizija Srbije, < <http://www.rts.rs> [pristupljeno 18 – 25. mart 2012.]
- [4] Radojković M. i Stojković B., 2009. *Informaciono komunikacioni sistemi*. Beograd: Klio
- [5] Radojković M., 1984. *Savremeni informaciono komunikacioni sistemi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- [6] Šingler M. i Viringa S., 2000. *Radio*. Beograd: Klio
- [7] UNESCO, Sector of Communication and Information – Division of Communication Development i CMRTV (Conseil mondial de la Television), 2001. *Public Broadcasting*
- [8] Ustav Republike Srbije 2006. Beograd: Službeni glasnik
- [9] Veljanovski R., 2005. *Javni RTV servis u službi građana*. Beograd: Klio
- [10] Veljanovski R., 2009. *Medijski sistem Srbije*. Beograd: Čigoja
- [11] Zakon o radiodifuziji 2002. Beograd: Službeni glasnik

Ljiljana Tojagić

COMPARISON OF PUBLIC SERVICES: BBC AND RTS

Abstract:

Information is a base of modern society. If one doesn't have timely and correct information, it's very easy to manipulate with. Information has become the most wanted good. You need to possess it in order to materialize the interests, but for the same purpose it should be hidden or covered up. Indeed, corporations, powerful individuals, political parties and the government are able to limit public access to information. Public service broadcasters guarantee that people will still come to true knowledge, that their communication needs will be satisfied. Also, their role is to defend the audience from the soft news which transforms them into an inert mass. So, public service broadcasters have been fighting with stakeholders, the commercial broadcasters and the state, or at least pretends to. Public service broadcaster in the UK, it is considered the closest to the theoretical concept of public service and because it can be considered as a model for building a public service.

The purpose of this paper is comparison of the Serbian public broadcasting service and the BBC in order to realize how their actions are different, and whether the Radio-Television Serbia has transformed into a public service. The focus will be on television. Nevertheless, we do not think that radio is an outdated media, we focus on television only because it's higher public impact. Comparison of these media will be done according to their matching with the theoretical concepts of public services. Therefore we will first define the public service. Then we will determine the criteria that we need for comparison. We will then move on to an analysis by selected criteria and conclude.

Key words:

Public service broadcasters, BBC (British Broadcasting Corporation), Radio Television Serbia

Bojan Marjanović

Slučaj Feral Tribune: najvažnija stranica post-jugoslovenskog žurnalizma

Sažetak:

U ovom radu će biti reči o splitskom političkom nedeljniku Feral Tribune. On je jedan od najvažnijih i najnagrađivanijih listova sa prostora bivše SFRJ, naročito poznat po beskompromisnoj političkoj satiri i istraživačkom novinarstvu koje se ticalo nezgodnih tema kao što su ratni zločini, političke malverzacije i slično. Celokupan fenomen ovog lista će biti predstavljen kroz nekoliko ravni, pre svega kroz Feral kao medij suprotstavljen državi i Feral kao medij koji se nalazi u sivoj zoni između književnosti i novinarstva.

Ključne reči:

Feral Tribune, Split, nedeljnik, Viktor Ivančić, Predrag Lucić, Boris Dežulović, Franjo Tuđman, književnost, novi žurnalizam

1. ZAŠTO FERAL?

„Tri novinara: **Viktor Ivančić**, **Predrag Lucić** i **Boris Dežulović**, uz pomoć jednog od najcjenjenijih autora na ovim prostorima, **Miljenka Smoje**, pokrenuli su 1993. godine sedmičnu novinu **Feral Tribune**. Ovaj je list postao uporišna tačka slobodnog i nezavisnog novinarstva u Hrvatskoj, ali i cijelom regionu. Najviše prepoznat po britkom i satiričnom duhu – **Feral Tribune** je značajan i po tome što je prvi u regiji na ozbiljan, istraživački način otvorio sve dotadašnje tabu teme regionalnog novinarstva od ratnih zločina, korupcije i tajkuna do političkog kriminala i malverzacija unutar najviših krugova vlasti.

Nakon 16 godina postojanja je ugašen zbog „finansijskih problema“ (sa kojima se suočavao od samog početka) 2008. godine. Za sve ono što su uradili autori ovog lista su stalno napadani od lokalnih političko/ekonomskih grupa te nagrađeni najcjenjenijim nagradama evropskog novinarstva.

Ovaj digitalni zapis je podsjetnik na jedno vrijeme i na konkretne ljude. Ako bude podstaknuo i druge da se bore za slobodu izražavanja, vrijednosti profesionalnog novinarstva i borbu da ljudi imaju pravo da znaju tačne informacije o tome gdje žive, ispunio je svoje skromne ciljeve.“

Kada otvorite prvu stranu digitalnog izdanja Feral Tribune-a²², ovo je tekst koji ćete videti. U njemu je zaista najkraće sublimiran istorijat ovog lista. Međutim, šta je ono što čini Feral Tribune toliko važnom tačkom u svesti jednog dela građanstva na prostorima bivše Jugoslavije? Naime, Feral Tribune je danas „poštovanja vrijedan pokojnik“, kako je to rekao u jednom intervjuu²³ Viktor Ivančić. I kao takav, *pokojnik*, on i dalje funkcioniše kao određena vrsta parametra u ex-jugoslovenskom novinarstvu, važnog mesta prema kom se mere uspjesi i neuspjesi drugih medija koji pokušavaju kritički govoriti o stvarnosti u kojoj nastaju. Koji su faktori koji Feral i dalje čine simbolom slobodnog i kritičkog novinarstva? Ima ih, verovatno, mnogo više nego što će ih biti pomenuto u ovom radu, no oni o kojima će ovde biti reč su sledeći:

- Feral Tribune koji po tipologiji Majkla Robinsona predstavlja klasičan primer medija suprotstavljenog državi
- Feral Tribune kao časopis koji je uspešno funkcionisao u „sivoj zoni“ između polja književnosti i polja novinarstva

2. SUPROTSTAVLJENI MEDIJ

Majkl Robinson prepoznaje pet osnovnih modela tj. medijskih perspektiva koje određeni medij može zauzeti prema državi. Tako, Robinson razlikuje suprotstavljene, nezavisne, simbiotičke, birokratske i partijske medije (Radojković M, Stojković B, 2009: 47-49). Suprotstavljene medije su oni koji odbacuju osnovne vrednosti na kojima se temelji država i odbijaju povezivanje sa elitom na vlasti; to su mediji koji su izrazito ideološki, ali nisu povezani ni sa jednom partijom – takvi mediji se prevashodno usmeravaju

22 Digitalno izdanje Feral Tribune-a na četiri CD-a na kojima se nalaze svi brojevi izašlo je 2008. godine u izdanju sarajevskog *Mediacentra* (izdavač Boro Kontić). Digitalno izdanje je izašlo u okviru projekta „Naslijeđe Feral Tribune-a“ u organizaciji *Mediacentra* Sarajevo i Mirovnog instituta Ljubljana.

23 <http://6yka.com/ivancicint>

na šire objašnjavanje konteksta događaja (Radojković M, Stojković B, 2009: 47-49). Krenimo, dakle redom u analizu svih ovih elemenata u kontekstu Feral Tribunea.

*Odbacivanje osnovnih vrednosti na kojima se temelji država;
odbijanje povezivanja sa elitom na vlasti*

Feral Tribune je bio satirički podlistak Nedeljne Dalmacije (potom Slobodne Dalmacije) u kojoj je izlazio sve do 1990. kada je novinarski trojac Ivančić-Lucić-Dežulović napustio redakciju zbog cenzure koji više nisu želeli trpeti. Tadašnji urednik je rekao da su otišli zato što „smatraju da je Nedeljna isuviše hrvatska“ (Lucić P, Split, Feral Tribune, br. 1134, b.d. : 14-15). Sudeći po načinu na koji su uređivali Feral od njegovog *osamostaljivanja*, stiče se utisak da je njihov bivši urednik, premda želeći da ih diskredituje, bio u pravu i jako precizno definisao ono što im je smetalo. Zapravo, ne samo Nedeljna Dalmacija, nego je i čitava stvarnost postala suviše *hrvatska* (na sličan način na koji je i zbilja u Srbiji postala previše *srpska* – povišeno prisustvo *hrvatstvo/srpsva* su bolesti od kojih naše ujedinjene zbilje i stvarnosti i danas pate, doduše, u nešto, možda samo prividno, smanjenom intenzitetu).

Ako govorimo, dakle, o Feralu kao mediju koji je suprotstavljen državi, važno je naglasiti i kakva je ta država bila. Na čelu Hrvatske se tada nalazio Franjo Tuđman, hrvatski predsjednik, koji je za vreme SFRJ bio: partizan, general u tadašnjoj vojsci, istoričar, vanredni profesor Fakulteta političkih nauka u Zagrebu. Zatim, bio je tzv. disident koji je još „*Godine 1967. bio je isključen iz Komunističke partije. Morao je napustiti Institut, uklonjen je sa Sveučilišta i umirovljen radi sprječavanja javne djelatnosti, kad mu je bilo samo 45 godina. Kad je godine 1972. započeo progon hrvatskih disidenata, bio je zatvoren, uz napomenu da je trebao postati glavni optuženik zbog tobože sumnjivih veza s inozemstvom i hrvatskom emigracijom. Zahvaljujući intervenciji Miroslava Krležu kod Josipa Broza Tita izbjegao je višegodišnju robiju koja mu je bila namijenjena pa je osuđen samo na dvije godine zatvora (kasnije je i ta osuda smanjena na devet mjeseci). Nakon Titova odlaska s povijesne scene ponovno je – u veljači 1981 – osuđen na tri godine zatvora i na zabranu svakoga javnog djelovanja u razdoblju od pet godina, i to zbog toga što je dao intervju za švedsku i njemačku televiziju i francuski radio, u kojima je govorio o svojim povijesnim prosudbama, i u prilog pluralističke demokracije.*“²⁴ kako piše u članku na sajtu Hrvatske demokratske zajednice u SAD. U tom tekstu se još kaže: „Hrvatski narod, koji je desetljećima bio rob totalitarnoga komunističkog i jugoslavenskog, odnosno velikosrpskog terora, prvi put pod vodstvom dr. Franje Tuđmana uspio se ujediniti i ostvariti svoj vjekovni san. Njegov program pomirbe zavađenoga hrvatstva bio je, i jest, izlaz iz svih povijesnih nedaća i

24 <http://www.hdzusa.com/dr-franjo-tudman/zivotopis-dr-franje-tudmana/>

poteškoća. Postavljajući stvaranje države kao najviši cilj, otklonio je ideološke razlike u domovini i omogućio ujedinjavanje domovinske i iseljene Hrvatske [...] 'Uvijek i sve za Hrvatsku, a našu jedinu i vječnu Hrvatsku ni za što' bilo je temeljno načelo i životni put utemeljitelja suverene hrvatske države dr. Franje Tuđmana."²⁵ Disidentski status borca za *nacionalnu stvar* učvršćava njegova čuvena knjiga iz 1989. *Bespuća povijesne zbiljnosti* (na čiji naslov duhovito referira Predrag Lucić u svojim knjigama satiričnih pesama *Bezgača povijesne zbiljnosti I i II*) koja je svojevrsni pandan Miloševićevim *Godinama raspleta*; dakle, pamflet-ska literatura, u ovom konkretnom slučaju, hrvatskog nacionalizma (knjiga je proračunata optužbama za anti-semitizam i istorijski revizionizam).

Nažalost, pravi problemi su nastali početkom rata kada su Tuđman i vrhuška okupljena oko njega počela sprovoditi svoju politiku, pokazujući neobičnu sklonost ka ratnim zločinima, finansijskim malverzacijama i srodnim disciplinama. Tuđman se ponašao slično svom kolegi sa istoka, Slobodanu Miloševiću, sa kojim su ga *feralovci* stavili u krevet na foto-montaži koja se nalazi na naslovnici 432. broja lista. Kako piše u specijalu povodom deset godina lista, nekoliko dana posle izlaska tog broja Viktor Ivančić je mobilisan, iako su svi ostali urednici medija svoje ratne obaveze obavljali u redakcijama. Pošto je odbio da se dobrovoljno odazove mobilizaciji, Ivančić je najpre odveden u vojni zatvor, a potom je proveo mesec dana obuke u sastavu 4. gardijske brigade, da bi naposljetku bio pušten posle pritiska međunarodne zajednice i međunarodnih udruženja novinara. Zanimljiv podatak je da sporna naslovnica godinama stajala uramljena u spoljno-političkoj redakciji čuvenog lista *The New York Times*. O toj naslovnici, a i uopšte o Feralovim foto-montažama Boris Dežulović u jednom tekstu²⁶ kaže: „Što se nas tiče, stvar je krenula preko svih očekivanja: već do kraja godine prešli smo na tjedni ritam izlaženja, zaposlili još par ljudi, čak nabavili i računala i programe za kompjutersku montažu. Škare i ljepilo ostali su tako u Feralovim mitovima i legendama i kad nam je na izmaku te godine pala na um paklena ideja za naslovnicu na kojoj će se goli u krevetu grliti Tuđman i Milošević, veći je problem bio foto-seansu – u kojoj je Viktor glumio Franju, a ja Slobu – obaviti prije nego se kući vrati Predragova punica, nego na naša tijela nakalemiti glave drugova iz Karađorđeva“. Navodne razlike između Tuđmana *legaliste i borca za prav(n)u stvar* i Miloševića kao *zločinca* (izlišno je napominjati da je postojala slična podela i u Srbiji, samo sa zamenjenim ulogama) sjajno ilustruje tekst „Kako razlikovati Tuđmana od Miloševića?“ koji počinje ovako: „Slobodan Milošević svoju vlast zasniva na bešćutnom manipuliranju narodom, dr. Franjo Tuđman svoju vlast zasniva na poštivanju slobodne volje naroda da bude bešćutno manipuliran. Slobodan Milošević za

25 <http://www.hdzusa.com/dr-franjo-tudman/zivotopis-dr-franje-tudmana/>

26 <http://www.e-novine.com/index.php?news=15678>

najbliže je suradnike izabrao nesposobne koji su mu odani, dr Franjo Tuđman za najbliže je suradnike izabrao odane koji su mu nesposobni“, a završava se rečima: „Slobodan Milošević će uvijek rado sestiti za pregovarački stol sa bilo kim; dr. Franjo Tuđman nikada neće sestiti za pregovarački stol sa fašistom i zločin-
cem kao što je Slobodan Milošević, ali će sa samim Slobodanom Miloševićem to uvijek rado učiniti. Slobodan Milošević i dr. Franjo Tuđman razlikuju se kao Jajce jajetu“ (Feral Tribune, br. 424) .

Feral je od samog starta bio list koji nije odgovarao diktatorskom režimu koji je od novinara pravio bedne državne propagandiste. List je izgledao kao kolaž satiričnih tekstova (*Bilježnica Robija K. Viktora Ivančića, Dorin dnevnik Đermana Čića Senjanovića, satirična poezija Predraga Lucića i tekstovi Borisa Dežulovića, Pero sa onoga svijeta* Petra Lukovića, zatim tekstovi čuvenog jugoslovenskog publiciste Miljenka Smoje i mnogi drugi) i ozbiljnih, analitičkih novinskih tekstova (pisali su autori kao što su Drago Hedl, Heni Erceg, Viktor Ivančić, Marinko Čulić i dr.). Već u prvoj godini Feral staje izričito protiv države, zauzimajući poziciju koju će Mirko Kovač, dugogodišnji saradnik i ugledni književnik, po prestanku izlaska Ferala opisati kao: „Ono što je Feral jedini umeo i mogao, jedini imao petlju reći govnu govno, makar to bila „institucija predsjednika“, više nikoga ne zanima, čak je nepoželjna ta vrsta uznemiravanja.“²⁷ Ovdje je važno spomenuti naročito odnos Ferala prema instituciji predsjednika Tuđmana, koji postaje svojevrstni arhi-neprijatelj. Tuđmanov bes će, zbog nepatriotskog insistiranja na ne baš najzgodnijim temama, godinama pokušavati da uništi Feral. Kada se kaže Tuđmanov bes, na tu formulaciju možemo gledati u jednom širem, metaforičnom smislu. Možemo, dakako, zamisliti kako predsjednik srčuci jutarnju kafu prelistava novi, friški Feral i u naletima gneva zbog pisanja tih baraba gađa svoje podanike posuđem, kao kakav stereotipni Hitlerčić – no, ne moramo se bacati u polje imaginacije da bismo mogli otelotvoriti Tuđmanov bes. On se vidi u nebrojenim tužbama pristiglim na adresu redakcije; u čuvenom ritualnom javnom spaljivanju Ferala na splitskim ulicama 1995, pod budnim okom poslušnih novinskih kuća; zatim u prisilnoj mobilizaciji jednog od glavnih urednika; pretnjama smrću koje su dobijali ne samo novinari, nego i članovi njihovih porodica; u fizičkim nasrtajima na novinare (kao 2001. kada je Boro Gotovina, brat haškog optuženika Ante Gotovine, fizički nasrnuo na reportere Damira Pilića i Rina Belana), u porezu koji su u Hrvatskoj od štampanih medija plaćali još samo ekstremno eksplicitni pornografski časopisi i jedan ultradesničarski časopis iz Vinkovca *Hrvatski vjesnik* (kome je taj porez, interesantno, skinut pre nego Feralu) i sl.²⁸.

27 Tekst izdat u knjizi koja prati Digitalno izdanje Feral Tribune-a. Kurziv autorov.

28 Podaci uzeti iz hronološkog pregleda prvih deset godina postojanja Ferala, objavljenim u specijalu povodom deset godina postojanja samostalnog lista 2003 godine.

Taj Tuđmanov bes se oseća i danas, kada ni Ferala ni Tuđmana više nema, pa Željko Kerum, gradonačelnik Splita, često bivše novinare Ferala u želji da ih diskredituje zove „komunistima“ i „urbanim Jugoslovenima“.

Međutim, da se u slučaju Ferala ne radi samo o anti-režimskom inačenju govore i mnogobrojne međunarodne nagrade koje su dobili. Neke od njih su: 1996. nagrada Međunarodne federacije novinara iz Strazbura Viktoru Ivančiću i proglašenje Feral Tribune-a kao jedne od četiri redakcije koja se najistrajnije suprotstavljala rasizmu i netrpeljivosti; zatim u Londonu takođe 1996. Viktor Ivančić prima Nagradu za slobodu štampe koju dodeljuje International Press Directory; sledeće, 1997, World Associations of Newspapers uručuje Zlatno pero slobode Heni Erceg u Amsterdamu, a iste godine u Njujorku Viktor Ivančić prima Međunarodnu nagradu za slobodu štampe koju daje Committee to Protect Journalists.²⁹

Ideološki medij koji šire objašnjava kontekst događaja

Floskula koja se najčešće koristi kada se objašnjava priroda novinarskog posla je da novinar treba da bude neutralan. Međutim, pošto se novinsko pisanje uvek odnosi na stvarnost u kojoj određeni medij funkcioniše, a kako je svaka stvarnost neizbežno ideološki obojena, neutralnost kao princip se već nalazi na tankom ledu. Uzmimo za primer ex-jugoslovensko područje u doba kada nastaje Feral, doba koje se može okarakterisati kao ekstremno i kao takvo biti dobar primer. Šta bi tačno značilo neutralno izveštavati o ratnim zločinima? Možemo stvoriti banalnu sliku i staviti nekog hipotetičkog novinara u budalaste, *neutralne* cipele i dovesti ga u situaciju da bi plasirao priču o recimo ubistvima civila nepoželjnog porekla mora uzeti izjave od žrtava (a i mrtvaci i preplašeni ne govore mnogo), od počinioaca zločina i eventualno neke treće strane, recimo komšija ispravnog porekla i zatvorenih očiju. No, treba nastojati da izbegnemo banalnost, te pošto ovaj primer naravno nije realan, trebalo bi da kažemo da biti neutralan novinar u ideološki ekstremno obojenoj zemlji suštinski znači biti novinar u službi režima. Viktor Ivančić na jednom mestu logiku takvog novinara opisuje ovako: „U ratnim okolnostima djelujemo kao ratnici, a žurnalisti postajemo u miru, s tim da se i dok ratujemo predstavljamo novinarima. Ne znam bolji primer s kojim bih potkrijepio ocjenu Predraga Brebanovića o ‘marionetskoj prirodi većine stanovnika javnog prostora’.“

Dakako da je posve tačno nazvati Feral Tribune ideološki obojenim medijem. To apsolutno nije sporno i teško da bi ikome, šta god mislio o Feralu, palo na pamet da dokazuje suprotno. Verovatno bi bilo sasvim ispravno u

²⁹ Podaci uzeti iz hronološkog pregleda prvih deset godina postojanja Ferala, objavljenim u specijalu povodom deset godina postojanja samostalnog lista 2003 godine.

jednom širem smislu odrediti ovaj list kao liberterski medij, koji svoja osnovna načela zasniva na poštovanju ljudskih prava, anti-militarizmu, anti-klerikalizmu i sl. Problem nastaje u ideji da je Feral ideološki obojen za razliku od nekih drugih medija koji to nisu. Upravo ti mediji koji tobože nisu u službi ideologije, koji *neutralno* izveštavaju o delovanju kako u mirnodopskim, tako i u ratnim uslovima, sasvim svejedno; ti mediji koji sa svojevrsnom patriotskom budnošću prate kako predsednik odoleva izazovima novog doba, a vlada radi punom parom (a ko radi taj i greši – nećemo im zameriti mnogo, i oni su samo ljudi) – ti mediji su takođe ideološki obojeni u vladajuće boje, samo su se sakrili pod plaštom neutralnosti. Čak i tabloidi (ili *toaletoidi*, kako ih nazivaju na E-novinama, sajtu koji uređuje bivši Feralovac, Petar Luković) pišući o prizemnim i često vulgarnim³⁰ pojavama deluju u službi ideologije (svesno ili nesvesno) pomerajući fokus sa ozbiljnih pitanja. Prema Borisu Dežuloviću, poplava takvih, *neutralnih* i *toaletoidnih* medija je, između ostalog, i ono što je ubilo Feral Tribune. U svom tekstu „Laku noć, jebači!“ on jasno i eksplicitno govori: „Pogledajmo dakle kako stvari stoje u jednom tjednu bez Ferala. Što biste danas čitali u Feralu kad biste ga našli na trafici, a što čitate umjesto toga, između dvije reklame za pivo? Čitali biste, na primjer, kako je Nicolas Sarkozy preuzeo francusko predsjedanje Europskom Unijom, izjavivši kako se Hrvatska teško može nadati prijemu u EU. Ali što nas briga: sve su novine s oduševljenjem prenijele vijest da će Sarkozy i njegova prelijepa Carla Bruni ovog ljeta doći u Zadar na koncert Lennyja Kravitz. (...) U Feralu biste, na primjer, pročitali veliku temu o fašizaciji Hrvatske, čiji navijači na evropskom prvenstvu nose Pavelićeve zastave, a predsjednik nogometnog saveza slavi pobjedu protiv Engleske kao osvetu za Bleiburg, i u kojemu ustaškog trubadura biskupi citiraju na misama, predsjednik vlade i pola ministara otvoreno simpatiziraju, lider lijeve opozicije mu organizira koncert, a šef policije suspendira policajca koji ga je prijavio za poticanje nacionalne i vjerske mržnje. Ali što nas briga: sve su novine s oduševljenjem prenijele vijest da je Marko Perković Thompson sagradio u rodnim Čavoglavama crkvu Hrvatskih mučenika i održao humanitarni koncert za neku bolnicu (...). U Feralu biste, konačno, pročitali esej Mirka Kovača. Ili Bore Ćosića. Ili Slavoja Žižeka. Ali koga briga: sve su hrvatske novine s oduševljenjem prenijele izvratke iz upravo objavljenih memoara Nives Celzijus, u kojima detaljno opisuje kako ju je silovao centarfor Dinama, kako je na Svetom Stefanu vodila ljubav sa Stankom Subotićem Canetom i kako joj je Pippo Inzaghi gurao u usta svoj veliki, ljigavi jezik.“³¹ Neko može reći da novinari to ne moraju raditi,

30 Jezički čistunci i poklonici političke korektnosti mogu da daju zamerku da se i u Feralu često koriste vulgaran jezik, što je tačno, međutim vulgaran jezik nije ono što čini sadržaj vulgarnim.

31 <http://www.e-novine.com/index.php?news=15378>

da ako ne postoje ljudi koji žele da čitaju ozbiljan sadržaj umesto trivijalnog i kritički nastrojen umesto prorežimskog, zašto bi onda iko trebao tako da piše? Mislim da je na ovo pitanje zgodno odgovoriti parafrazirajući Brehtovu misao u kojoj će umesto reči umetnost doći reč novinarstvo, te bi ona u tom izmenjenom obliku glasila: „Novinarstvo ne treba da se bori protiv dosade, novinarstvo treba da se bori protiv zla.“

Na prvi pogled, situacija u kojoj Feral uspeva da odoli Tuđmanovoj diktaturi, a prestaje sa radom u slobodnoj i nezavisnoj Hrvatskoj može delovati čudno. Međutim, ako se stvari malo bolje sagledaju u pitanju je jedan logički sled događaja. U ratnoj i neposredno post-ratnoj situaciji, Feral i Tuđman su jasni neprijatelji, jasni simboli dve strane, takoreći gerila i diktator. Feral svoje pozicije gradi upravo na tome što su u konstantnoj nemilosti. U demokratskoj situaciji, niko nema problem sa tim da Feral postoji, samo eto treba da se prilagodi (kvazi) tržišnoj medijskoj utakmici koju u većini post-jugoslovenskih država igraju tajkuni koji kontrolišu medije na različite načine. Uz to, naravno nije zanemarljiva ni uloga države i kao oglašivača i kao vlasnika političke moći. Kako profesori Radojković i Stojković kažu: „Blagonaklon stav prema štampi u nekom društvu potrebno je precizno politikološki analizirati“ (2009: 56) i kao jedan od razloga zašto postoji pomoć države (u jednom širem smislu, ne nužno finansijskom) objašnjavaju „težnjom za uspostavljanjem državnog monopola u štampanim medijima, za indoktrinacijom i manipulisanjem interesima građana“ (2009: 56). Naravno da ta težnja nije ista kao ona u devedestim godinama XX veka, bar ne u intenzitetskom smislu, ali je možda i opasnija jer nastupa sa drugačije ideološke platforme (tobožnje demokratske, za razliku od one koja je bila načelno dosta autoritarnija).

Feral je kao medij odbio da se odrekne svoje ideološke pozicije zarad dobijanja tzv. neutralnog novinarskog statusa, prijatno ušuškano u međuigru države i tajkuna; afirmativnog pisanja o državi ili u, boljem slučaju, komunistički rečeno „prijateljske kritike“; pisanja o privatnom životu estradnih zvezda i hvalospeva slavnim sportistima. Feral je bio ugušen u ništavilu kvazi-tržišta; neuklopljen u monopol. Ipak, nestao je kao Feral, ne pretvorivši se u karikaturu samog sebe.

3. SIVO POLJE IZMEĐU KNJIŽEVNOSTI I NOVINARSTVA

Španski filozof Hose Ortega i Gaset tvrdi da: „ (...) saradnja sa novinama je neka vrsta birokratizacije inteligencije: novine su opsesivno usmerene na masu čitalaca i nemaju druge nego da puste da ih ona prožme do kraja njihovog bića, njihovog načina osećanja i mišljenja, tako da pisac biva priklješten tekućim problemima koji zanimaju ljude, kao i onim što oni o tome misle i od toga očekuju“ (Radojković M, Stojković B, 2009: 144). On dakle govori o međuodnosu književnosti i novinarstva ili bolje rečeno polja književnosti i

polja novinarstva. Kada kažemo polje, govorimo o polju u smislu kako ga je definisao Pjer Burdije, dakle o otvorenoj strukturi u društvu koja podrazumeva mnogo umreženih odnosa. „Strukturisanje polja novinarstva zavisi od odnosa snaga između učesnika (pojedinaца ili institucija) uključenih u distribuciju profesionalnog kapitala koji je specifičan za njih. Reč je uvek o sukobu u kome jedna strana nastoji da očuva, a druga da dovede u pitanje i razori profesionalni kapital“ (2009: 144), kažu profesori Radojković i Stojković u interpretaciji Burdijeovog koncepta polja, pritom dodavši da kada je u pitanju polje književnosti i polje novinarstva da je „izvesno da nema čvrste granice između jednog i drugog polja, već je pre reč o ‘sivoj zoni’. Iskoraк prema književnosti čine žanrovi poput kolumni, feljtona, umetničkih prikaza i kritika“ (2009: 144).

Feral bi mogao da predstavlja zapravo najbolji mogući primer za tu „sivu zonu“ koji, u suštini, čini suprotnost i prvoj tvrdnji Ortega i Gaset, i ideji sukoba u kojoj „jedna strana nastoji da očuva, a druga da dovede u pitanje i razori profesionalni kapital“. Na koji način Feral čini suprotnost ovim tvrdnjama? Čini im suprotnost u smislu da one obe pretpostavljaju sukob polja, bilo na uštrb književnosti, bilo na uštrb novinarstva. Ortega i Gaset govori o određenoj vrsti trivijalizacije književnosti svakodnevnim, o pokušaju da se lepršav i široki habitus pisca ubaci u nešto skućeniji habitus novinara. Delovanje novinara, ili možda je pravilnije reći, autora u Feralu upućuje na stvaranje jednog novog habitusa, u kome pisac nije neko ko treba da sedi u kuli od slonovače i piše dela koja su potpuno izopštena od vremena u kome nastaju, kao što ni novinar nije neko ko treba da bude samo prenosilac informacija ili pro-državni činovnik. Dejan Ilić, urednik izdavačke kuće Fabrika knjiga, jednom je o Feralu rekao sledeće: „Feral sam uvek čitao kao dobru literaturu; i još čvrsto stojim iza toga da je Feral časopis za književnost. Autori koji pišu za Feral redom su odlični pisci i više puta su to dokazali i u nekim drugim, više strogo književnim, formama, ali su početkom devedesetih pokazali šta dobar pisac radi kada se nađe u situaciji raspadanja društva i uništavanja života. Prestaje da piše fikciju i direktno se sučeljava sa stvarnošću u kojoj je sve poprilično otišlo do vraga. Pisati takve tekstove kakvi su se objavljivali u Feralu, bio je jedini način na koji se autentični pisac ponaša u takvoj situaciji. To je književno delo moćnih autora, u direktnom sukobu sa stvarnošću koja nije uređena na elementarno ljudski, moralan način.“³²

Naime, ako bismo pogledali listu autora koji su u nekom trenutku objavljivali za Feral videli bismo da postoji mnogo pisaca koji su pisali u tim novinama (Bora Ćosić, Mirko Kovač, Filip David, Svetislav Basara, Nenad Veličković, Saša Ilić, Vesna Parun, Dragoslav Dedović i dr.), kao i novinara koji su se kasnije afirmisali i kao pisci (Viktor Ivančić, Boris Dežulović, Renato Baretić, Robert

32 <http://www.e-novine.com/index.php?news=15699>

Perišić, Predrag Lucić, Ante Tomić, Miljenko Jergović, Ivica Đikić i dr.). Osim toga, 1994. pokrenuta je izdavačka kuća Feral Tribune u kojoj je urednik bio Predrag Lucić. Prve dve knjige koje su izdali su bile „Lauta i ožiljci“ Danila Kiša i „Bilježnica Robija K.“ Viktora Ivančića. Tokom narednih godina izdavačka delatnost je bila prilično široka, te su se tu našli i dela Danila Kiša i Bore Ćosića, Predraga Lucića i Viktora Ivančića, Džona Fantea i Pola Oстера, Leonarda Koena i Peti Smit, Isaije Berlina i Norberta Bobia, Izeta Sarajlića i Zdenka Lešića, Agote Krištof i Rejmonda Karvera, Svetislava Basare i Petra Lukovića. Dakle, prilično šarenoliko, ali sve to Feral i jeste bio, i filozofija i satira, i poezija i publicistika, i sociologija i proza, sve su te grane bile samo sastavni deo habitusa Feralovih autora koji su možda najsrodniji tzv. pripadnicima trećeg talasa „novog žurnalizma“ (koje još zovu i novinarima književnicima – profesorka Neda Todorović ih ovako opisuje: „Ne prihvatajući standardna pravila pisanja uobičajenih formi novinarskog izražavanja oni kreiraju sopstvena pravila koja potom prilagođavaju specifičnosti složene materije za koju su se opredelili.“) (2002)

Čitaocu ovog teksta bi ovaj deo o tzv. sivoj zoni mogao delovati nekako nakalemljen u odnosu na ono što mu prethodi. Međutim, ako se setimo da su protstavljene medije po Robinsonu odlikuje i šire objašnjavanje konteksta događaja, možemo reći da je književno-novinarsko polje u kojem su delovali autori Ferala mnogo bolje i pogodnije za objašnjavanje stvarnosti. Naročito one stvarnosti u kojoj su oni delovali o kojoj je već dovoljno rečeno.

4. PONOVO, ZAŠTO FERAL?

Kao što se da zaključiti, po mišljenju autora ovog teksta, novinarska neutralnost ne postoji. I ne samo novinarska, neutralnost u pisanju teksta, kao što je na primer ovaj, takođe je čista izmišljotina. Kako ovaj autor sebi laska da ima talenta za pisanje, od sada ću napustiti formu *neutralnog* pisanja u trećem licu (najpre da bi izbegao budalaste konstrukcije koje uključuju pretencioznu imenicu autor) i preći ću u pisanje u prvom licu. Ovaj tekst se takođe može smatrati ideološkim (jer je vrlo jasno da izrazito afirmativno govorim o političkoj i poetičkoj delatnosti Ferala) i pisao sam ga nesumnjivo iz krajnje subjektivnih razloga. Naime, pre nekoliko meseci na vežbama sa svojom studentskom grupom, držao sam jedno mini-predavanje i imao sam priliku da govorim nešto, između ostalih stvari, i o Feral Tribune-u. Grupa me je gledala, kao što bi to rekao Robi K, sa „blažom tupajom“. Doduše, moguće je da sam izabrao neku pogrešnu odevnu kombinaciju ili da sam jednostavno bio dosadan, pa da me niko nije ni slušao. Međutim, odlučio sam se da poverujem u varijantu da moje kolege i nisu previše znale o Feral Tribune-u, što nije ništa neobično, jer ga na čitavom studiju novinarstva uopšte nismo pomenuli (da nisam imao ludu sreću da

upoznam neke ljude³³ u pravom trenutku u svom životu, ni ja nikada ne bih čuo za Feral). Ipak, čini mi se da sam izneo bar neke dobre argumente zašto se treba vraćati ovom listu i napravio skromni pokušaj približavanja Ferala studentima novinarstva na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Ne zato da bih od Feralovaca stvorio neka božanstva (znate kako oni sebe predstavljaju, Bogu mili, a ni vragu nisu mrski) kojima se treba klanjati, ovaj tekst nikako nije to imao za cilj. Jedino što mogu reći za ovaj rad je nešto što će vam, ako ste pažljivo čitali, zazvučati poznato – „*ako bude podstaknuo i druge da se bore za slobodu izražavanja, vrijednosti profesionalnog novinarstva i borbu da ljudi imaju pravo da znaju tačne informacije o tome gdje žive, ispunio je svoje skromne ciljeve*“.³⁴

LITERATURA

- [1] *Feral Tribune 1993-2008*, digitalno izdanje, Mediacentar, Sarajevo, 2008.
- [2] Miroljub Radojković, Branimir Stojković, *Informaciono komunikacioni sistemi*, drugo izdanje, Clio, Beograd, 2009.
- [3] Viktor Ivančić, *Zašto ne pišem i drugi eseji*, Fabrika knjiga, Beograd, 2010.
- [4] Neda Todorović, *Novinarstvo interpretativno i istraživačko*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2002.
- [5] <http://6yka.com>
- [6] <http://www.hdzusa.com>
- [7] <http://www.e-novine.com>

33 U Užičkoj gimnaziji, mojoj srednjoj školi, već se sedam godina održava književni festival *Na pola puta*. Festival su osnovali Ružica Marjanović, profesorka u gimnaziji i Nenad Veličković, sarajevski pisac i profesor. Tokom prethodnih godina na festivalu su gostovala sva tri osnivača Ferala (Viktor Ivančić, Predrag Lucić i Boris Dežulović), kao i mnogi autori koji su u raznim kontekstima pisali za Feral (Karmen Lončarek, Nenad Veličković, Saša Ilić, Svetislav Basara). Kada kažem neki ljudi koji su me uputili na Feral, mislim na ljude okupljene oko festivala koji je jednom običnom gimnazijalcu pružio sasvim neobične vidike.

34 Digitalno izdanje Feral Tribune-a na četiri CD-a na kojima se nalaze svi brojevi izašlo je 2008. godine u izdanju sarajevskog Mediacentra (izdavač Boro Kontić). Digitalno izdanje je izašlo u okviru projekta „Naslijeđe Feral Tribune-a“ u organizaciji Mediacentra Sarajevo i Mirovnog instituta Ljubljana.

Bojan Marjanović

THE CASE OF FERAL TRIBUNE:
THE MOST IMPORTANT PAGE POST-
YUGOSLAV JOURNALISM

Abstract:

The main topic of this essay is Feral Tribune, political news magazine from Split. It's one of most important and most awarded magazines from ex-Yugoslavia, especially known for it's political satire and investigative journalism about war crimes, political malversations etc. Phenomenon of Feral will be presented in several planes, primarily through the Feral as opposed to state media and Feral as a medium which is in the gray zone between literature and journalism.

Key words:

Feral Tribune, Split, weekly, Viktor Ivancic, Predrag Lucic, Boris Dežulović, Franjo Tudjman, literature, new journalism.

Recenzenti:

dr Ana Čekerevac za tekst

Komparativna analiza zdravstvene zaštite SAD-a i Velike Britanije

dr Sreten Sokić za tekst

Ekonomska politika u savremenosti međunarodnih globalnih institucija

dr Zoran Stojiljković za tekst

Socijalni i politički rascepi – teorijski okvir i slučaj Srbije

doc. dr Vera Arežina za tekst

Popperovo suprotstavljanje instrumentalizmu

mr Jelena Surčulija Milojević za tekst

Slučaj Feral Tribune: najvažnija stranica post – jugoslovenskog žurnalizma

dr Predrag Simić za tekst

Balkan pred izazovima neoosmanizma

dr Mira Lakićević za tekst

Perspektive regionalnog razvoja u Srbiji – socijalna dimenzija novog koncepta

dr Zoran Stojiljković za tekst

Finansiranje političkih aktivnosti u Srbiji od 2011. godine

dr Nemanja Džuverović za tekst

Primena principa izveštaja Odgovornost za zaštitu na humanitarnu intervenciju na Kosovu

dr Branimir Stojković za tekst

Mesto i uloga elektronskih medija Srpske pravoslavne crkve u medijskom sistemu Srbije

dr Vesna Knežević-Predić za tekst

Zaštita ljudskih prava u Evropskoj Uniji nakon ugovora iz Lisabona

dr Rade Veljanovski za tekst

Komparacija javnih servisa: BBC i RTS

dr Filip Ejđus za tekst

Demokratski mir: idealizam i moralni kompromis

dr Vladimir Pavićević za tekst

Da li je Rusija demokratska država?

